

De kristne dydene på 1200-tallet

*En undersøkelse av kirkens fremstilling av dyder
og hvordan idealet bidro til å endre samtidens
mennesker.*

Mia Roaldsen Dahl

Masteroppgave i historie
ved Institutt for arkeologi, konservering og historie,
IAKH

UNIVERSITETET I OSLO

Våren 2013

De kristne dydene på 1200-tallet.

Fremstillingen av de kristne dydene i Gammelnorsk Homiliebok og diskusjonen om hvordan de har bidratt til å endre folks holdninger og adferd.

© Mia Roaldsen Dahl

År: 2013

De kristne dydene på 1200-tallet. *En undersøkelse av kirkens fremstilling av dyder og hvordan dette idealet bidro til å endre samtidens mennesker.*

Mia Roaldsen Dahl

<http://www.duo.uio.no/>

Trykk: Reprosentralen, Universitetet i Oslo

Til Mikael og Magnus

Jeg vil også takke min fantastiske familie og venner som har støttet meg gjennom denne prosessen, som har bidratt med innsikt og forslag, delt glede og frustrasjon med meg. Jeg kan ikke få takket dere nok. Til sist vil jeg takke min veileder Jon Vidar Sigurdsson for å ha vært både hjelpsom og svært tålmodig.

Takk.

Innholdsfortegnelse

1	Innledning.....	11
1.1	Introduksjon og problemstilling	11
1.2	Historiografi.....	12
1.3	Kildene:	13
1.3.1	Gammelnorsk Homiliebok	13
1.3.2	Håkon Håkonssons saga.....	15
1.4	Metode.....	17
1.5	Fremgangsmåte.....	18
2	De kristne dydene, presentasjonen av idealet.....	21
2.1	Katolske dyder.....	24
2.2	Hoveddydene	26
2.2.1	De Teologale Dydene.....	27
2.3	Dydene presentert i Homilieboken	30
2.3.1	Måtehold.....	31
2.3.2	Kjærlighet.....	35
2.3.3	Ydmykhet	40
2.3.4	Tilgivelse	43
2.4	Malen for det kristne mennesket?.....	45
3	Fremstillingen av dydene i Håkon Håkonssons saga. Håkon, et levende ideal?	49
3.1	Dydene og idealet	54
3.1.1	Håkon den Dydige?	56
3.1.2	Antagonisten og fremstilling av synd.....	67
4	Overgangen fra hedendom til kristendom. Dydsidealets grobunn.	73
4.1	Overgangen fra hedendom til kristendom	73
4.1.1	De mektiges rolle	75
4.1.2	Kristendommen i tidlig middelalder	77
4.1.3	Forkynnelsen. Budskap og antatt fremgangsmåte.....	79
4.2	Grunnlaget for forståelsen av dydene?	84
5	Idealet for det kristne mennesket og dydenes betydning.	87
5.1	Dydenes sentrale budskap og rolle.	89
5.1.1	Tilgivelse	89

5.1.2	Ydmykhed	92
5.1.3	Kjærlighed og mådehold	93
5.2	Hva betydde dydsidealet?	93
Litteraturliste		97

1 Innledning

Fremstillingen av de kristne dydene i kjølvannet av kristningsperioden. En analyse av idealet og hvordan det bidro til å endre nordmenns adferd.

1.1 Introduksjon og problemstilling

Da Norge ble kristnet på 1000-tallet var dette et resultat av en lengre prosess og hardt arbeid fra, blant andre, kristne konger som ønsket å få folk inn i den rette troen. Kristendommen som religion skilte seg fra hedendommen på flere områder, og overgangen kan ikke sies å ha vært verken smidig eller uproblematisk. Sammen med kristendommen kom også et helt nytt begrepsregister, hvor ord som *Dyd*, *Frelse*, *Synd*, *Straff*, *Himmel* og *Helvete* sto sentralt. Ord som for nordmenn var ukjente og kanskje også ubegripelige. Alle hang ubønnhørlig sammen, og forståelsen av den ene forutsatte forståelsen av de andre. Dydige handlinger kunne føre til frelse og i beste fall en plass i himmelriket, mens syndige handlinger skulle straffes og føre sjelen rett inn i helvete. I grenselandet mellom og rundt dem ligger det vi kan tenke oss var sentrale deler av den tidlige misjonsforkynnelsen, med budskap om både ytterpunktene og alt i mellom. Her lå også læren om de kristne dydene og om at nå skulle enkeltmennesker sørge for sin egen frelse.

En stor del av den kristne forkynnelsen handlet om det ansvaret en selv hadde for å redde sin egen sjel, samtidig som et vanlig inntrykk i den tidlige fasen av kristningen var at dommedag var nært forestående.¹ Frykten for at verden skulle gå under samt at ansvaret nå lå på en selv, gjorde nevnte ansvar til en enormt stor oppgaven. Det var på tide å gjøre det en kunne for å sikre seg en plass i himmelriket og med det sørge for et evig liv. Dette skulle gjøres gjennom å leve kristent og følge Guds bud, samt søke kirken for støtte og veiledning, noe som kan tolkes dit hen at budskapet og forkynnelsen om de kristne dydene, levereglene, må ha vært en stor del av budskapet. Til tross for dette finnes det svært lite forskning på dette aspektet ved kristendommen i møtet mellom hedendommen og kristendommen, og det er ikke spesielt enkelt å finne konkrete undersøkelser av hva dydsbegrepene innebar for menneskene i middelalderen. Dette kan i første omgang begrunnes med at det er svært lite kildemateriale som omhandler det kristne misjonsbudskapet i det hele tatt, langt mindre om dydenes fremstilling i den forbindelse. På 1200-tallet derimot, hadde Norge vært kristnet i over hundre

¹ Hjelde, O. 1990:73

år, og de kristne dydene burde ha vært en sentral del av religionsforkynnelseni løpet av denne tiden, og dette burde ha satt spor hos befolkningen. Heller ikke på dette området er det blitt laget en samlet fremstilling om hva dydsbegrepet i middelalderen faktisk innebar. Med dette utgangspunktet søker derfor denne oppgaven å skaffe en slik oversikt, for å finne ut hva som la til grunn for endringen av både den tidligere kulturen og holdningene i det hedenske Norge.

I denne oppgaven skal pretekster² fra høymiddelalderen brukes til å finne fremstillinger av hva dydene faktisk innebar, samt skape et bilde av hva som var idealet for et kristent menneske. Idealet som presenteres her må ha vært det samme som samtidens mennesker fikk kjennskap til, og en undersøkelse av dette området vil bidra til en dypere forståelse av hvordan det norske samfunnet har utviklet seg, fra de eldste tider til i dag. Problemstillingen for denne oppgaven er: *Hva sier fremstillingen av de kristne dydene om det kristne idealet, og hvordan kan forståelsen av idealet ha bidratt til å endre menneskenes holdninger og adferd?*

1.2 Historiografi

Det foreligger ingen forskning som eksplisitt omhandler de kristne dydene og forkynnelsen av dem i norsk høymiddelalder. Dydene har i noen grad vært del av diskusjoner som handler om kristningsperioden, utfordringene for menneskene i middelalderen samt diskusjoner som har drøftet hvor kristne menneskene egentlig var i middelalderen. Det typiske fokuset for de tidligere undersøkelsene har gjerne dreid seg om kirkens vekts, kongens nye rolle i samfunnet eller kulturendringen som kristendommen tvang gjennom. De konkrete adferdsendringene som direkte kan knyttes opp til innføringen av de kristne dydene har ikke noe sted blitt fremstilt eller undersøkt alene. Det finnes noen studier som har behandlet hvordan det nye fokuset på individ og ansvar for egne handlinger endret folk, men disse fokuserer mest på hvordan trussel om helvete og straff var med på å endre mentaliteten.³ Gjennom frykten for å straffes i Helvete ble menneskene presentert for en svært inngående beskrivelse av hvordan en ville bli straffet dersom de syndet. Det er mer fokus på hvordan mennesker ble skremt inn i troen, enn hva som var idealet når det kom til gode handlinger. Skremselspropagandaen skulle appellere til menneskenes fornuft og at ”ethvert fornuftig menneske måtte da skjønne at

² I Gammelnorsk Homiliebok finnes det flere prekener som vi antar ble brukt til å forkynne fra i middelalderen.

³ Jf med Arne Nedkvitne 1997: *Møtet med døden i Norrøn Middelalder – en mentalitetshistorisk studie*, Aud-Jorunn Sandal 1996 (Hovedoppgave) *Synd i gammelnorsk homiliebok og islandsk homiliebok*, samt flere andre middelalderhistorikere som har det med som en del av en generell forståelse av endringen fra de hedenske til de kristne normene; Sverre Bagge, Gro Steinsland og Jon Vidar Sigurdsson for å nevne noen.

himmelen var langt å foretrekke fremfor helvete og innrette seg etter det.”⁴ Et av de største fokusområdene i disse fremstillingene handler om hvordan menneskene måtte vende seg til forestillingen om at det skulle finnes et liv etter døden.

Noe annet som derimot kan brukes i forbindelsen med denne oppgaven er diskusjonene som dreier seg om hvor kristne nordmenn ble, og hvilke utfordringer som samtidens mennesker må ha opplevd i forbindelse med å bli kristnet. Flere historikere⁵ har tatt del i denne delen av historieformidlingen og det finnes veldig mange innslag i debatten om hva som var problematisk i forbindelse med kristningen. Perioden er fylt med konflikter, og ingen moderne historikere vurderer overgangen som en enkel endring. Mye av hovedfokuset i denne forbindelse dreier seg om hvilke forskjeller og ulikheter mellom religionene det var som spilte en rolle i overgangen, altså hva som kan ha gjort det enkelt og hva som kan ha gjort det vanskelig. Det eksisterer også en bred enighet om at det antageligvis ble gjort en del lokale tilpasninger for å gjøre mellomperioden smidigere, et eksempel på en konkret tilpasning var at det utpå 1200-tallet ble utstedt et dispensasjonsbrev som ga folk tillatelse til å drive med sildefiske på helligdager dersom disse (dagene) skulle kollidere med de dagene da silden svømte mot land.⁶ Diskusjonene rundt kristningen vil også inkluderes i oppgaven fordi kristningsperioden la grunnlaget for hvordan menneskene kunne oppfatte budskapet om dydene, og fordi fremstillingen av idealet nødvendigvis ville være påvirket av tidligere forkynnelse.

1.3 Kildene:

I denne oppgaven skal det brukes flere kilder, hvor de som blir hyppigst brukt er Gammelnorsk Homiliebok, som også inneholder ikke-prekenen ”*Om Dydene og Lastene*” av Alkuin, og Håkon Håkonssons saga. Håkon Håkonssons saga inkluderes i oppgaven fordi innholdet i den kan si oss noe om holdninger og kristen praksis på 1200-tallet. Kildene vil i all hovedsak bli brukt som beretninger fordi målet er å finne idealet i fremstillingene, først et rent kristent ideal, og videre et ideal i praksis gitt gjennom eksempelet til kristne kong Håkon.

1.3.1 Gammelnorsk Homiliebok

⁴ Bagge, S. 2005:113

⁵ Steinsland, Sigurdsson, Bagge, Paasche, Krag mfl.

⁶ Bagge, S. 2005:98

Det har blitt gjort mange undersøkelser på homilienes opphav, forskere har tidligere vært usikre på hvorvidt tekstene er selvstendig forfattet, i så fall i hvilken grad de er det, eller om de baserer seg på en lengre tradisjon av prekenfremførelser.⁷ Den islandske språk- og litteraturforskeren Finnur Jonsson hevder at flere av homiliene som finnes i den islandske homiliesamlingen har sin opprinnelse i de norske tekstene. Han vurderer de islandske homiliene til å være oversettelser med et kraftig språk.⁸ Videre kommer det frem at han ikke finner noen form for selvstendig språk i tekstene, ingen selvstendige oppfatninger eller teoretiske spekulasjoner. Heller ikke de norske homiliene kan sies å være opprinnelig norske, selv om et par av dem faktisk inneholder innsyn eller kommentarer som ikke har andre kilder og som fremstår som norske.

Forkynnelser i middelalderen kan grovt deles inn i to perioder, den første varte fra ca. år 600 til utpå 1100-tallet og tendensen her var at forkynnelsene i stor grad var avhengige av eksempler fra oldkirkens fedre. Neste periode som starter rundt 1200, ser vi en endring av denne tendensen og en fornyelse og selvstendig utvikling av "ars prædicandi".⁹ Tekstene i homiliboka tilhører den første perioden i følge Oddmund Hjelde, og han tar derfor bare utgangspunkt i denne perioden i sitt arbeid med homiliene. Tydelige tendenser i prekenene fra denne perioden er budskapetets nærhet til den katolske tradisjonen, noe som var mulig fordi prestene som regel ble opplært ved domkirkene og lærte om sine embeter fra biskopene, som igjen fikk sine retningslinjer fra pavedømmet. Under Olav Kyrre finnes det kilder på at det var "tett" kontakt mellom pavedømmet og periferien. I et brev til Kong Olav kan en lese at siden det ikke lot seg gjøre å sende prester fra Roma, åpnet pavedømmet opp for å motta høytstående menn fra Norge som skulle få opplæring. Slik ville de med kunnskap og gode seder kunne forkynne kristendommen på verdig vis.¹⁰ En slik nærhet var nok også med på å gjøre forkynnelsen relativt ensrettet, og tilrettela for like retningslinjer.

I homiliesamlingen finner vi i hovedsak to typer tekster. Den første typen er homilien (homilia) som forklarer og tolker evangelietekster ledd for ledd, samt følger kirkeåret. Den andre typen er det som gjerne blir kalt for sermo (sermones), den ekte prekenen, som tok utgangspunkt i en konkret hendelse eller utsagn fra bibelen og som forklarte, formante eller

⁷ Hjelde, O. 1990

⁸ Jonsson, F. i Hjelde, O. 1990: 4

⁹ Hjelde, O. 1990:12

¹⁰ Hjelde, O 1990:75

var belærende overfor forsamlingen.¹¹ I homilieboka betyr det for eksempel tekster som moralprekene og Epifani I og II. Den norske homiliesamlingen er skrevet i pennen rundt år 1200, noe som betyr at vi ikke sikkert kan vite hvor knyttet disse tekstene er til det som må ha kommet forut. En viktig del av arbeidet med den norske homilieboken er gjort av filolog og språkforsker Gustav Indrebø, som kom frem til at det i homiliene finnes språkformer som hadde opphørt å eksistere lenge før år 1200¹². Dette kan bety at mye av innholdet kan og muligens bør, fastsettes til første halvdel av 1100-tallet. Gunnes fremhever i denne sammenhengen at selv ikke 1100-tallet er representativt for homiliebokens tekster. Det 12. århundret i Europa var preget av et åndelig gjennombrudd, og det kan nesten tales om en slags renessanse særlig innenfor det åndelige. Dette satte naturlig nok sine spor også i prekenene som ble skrevet i denne perioden. Disse åndelige sporene finner en ikke i tekstene i homilieboka, og det kan derfor være at disse tekstene i noen grad kan speile hovedlinjene fra misjonsforkynnelse. På den andre siden hevder Claus Krag¹³ at sermones i homilieboka henvender seg til en forsamling som allerede er kristen, mye på grunn av ordlyden og det at det forventes at mottagerne allerede hadde akseptert kristendommen.

”*Om dydene og lastene*” er et forklarende brev, en ”håndbok i moral”, skrevet av Karl den stores hoffteolog, Alkuin. Teksten var skrevet som en veiledende tekst til grev Wido, som mest sannsynlig hadde bedt om denne veiledningen. Alkuin var også utdannet diakon og hans fremstilling av troen anses for å være godt forankret i en felles forståelse av kristendommens tro og innhold. Han deltok i Karl den Stores misjons og sivilisasjonsarbeid, og utdannet ledende menn til å bli gode kristne. Gunnes daterer brevet til rundt år 800¹⁴, og innholdet her kan på lik linje med innholdet i homiliene knyttes tilbake til eldre fremstillinger av troen. I forbindelse med denne oppgaven fremstår budskapet i Alkuins tekst som svært tydelig, og har relativt lik utforming som homiliene, med bruk av en lett formanende tone. Språket i teksten er lett å forstå, kanskje mer så enn i flere av homiliene, og det kristne budskapet forklares godt. Det må her legges til at Gunnes også antar at denne teksten har vært kjent av de norske presetene som brukte homilieboka, dermed ble det mest sannsynlig også brukt som grunnlag for prekenen, og dette er hovedårsaken til at den inkluderes i fremstillingen av idealet.

1.3.2 Håkon Håkonssons saga

¹¹ Hjelde, O. 1990:13

¹² Gunnes, E. Innledning til Gammelnorsk Homiliebok, 1971

¹³ Krag, C. 1995

¹⁴ Gunnes, E. Kommentar til GNH, 1971

Håkon Håkonssons saga ble skrevet av Sturla Tordsson, på oppdrag av Magnus Lagabøte, Håkons sønn. Tordsson var nevø og tidligere lærling av Snorre Sturlason og det finnes åpenbare likheter mellom strukturen i Snorres kongesagaer og denne sagaen. Denne sagaen vil i all hovedsak bli behandlet som en beretning. Innholdet i sagaen vil stort sett bli betraktet som historieskriving, og brukt som sammenligningsgrunnlag for idealet fra homiliesamlingen. Årsaken til at det er mulig å bruke Håkon Håkonssons saga som historieskriving, er nettopp fordi den betraktes som offisiell historieskriving.¹⁵ Dette kan forsvares med flere grunner, først fordi Tordsson har tatt utgangspunkt i muntlige gjenfortellinger, videre fordi en kan regne med at han har hatt tilgang på alt av skriftlige kilder (brev og annalistiske opptegninger i det kongelige arkiv og ved bispestolene), og endelig fordi sagaen er skrevet kun to år etter Håkons død. Noe som gjør at han ikke kan tilegne fortellingen sin egen samtid forståelse av ting, slik som gjerne har vært kritikken mot Snorres sagafortellinger. Det kan også legges til at Tordsson ikke hadde noe personlig forhold til den norske kongemakten og derfor ikke noen personlige referanser eller preferanser i forhold til denne fremstillingen.

All fakta som presenteres i denne sagaen må likevel behandles med varsomhet, og det kan være vanskelig å definere hva som bare virker historisk riktig og hva som er bevist at det er det. Som Kjeldstadli sier det, så må en berettende kilde ikke nødvendigvis være sann¹⁶, selv om det er god grunn til å regne med at akkurat denne var det. I tillegg vil den brukes med hensikten å finne samsvar mellom fremstillingen av dydene her og fremstillingen av dem i Gammelnorsk Homiliebok, slik at den kan gi oss en indikasjon på hvordan kristendommen kom til uttrykk i praksis. *”Alt i alt er det ikke så mye kongesagaene kan si oss om kirkens forkynnelse. De er mer opptatt av politiske begivenheter og dramatiske hendinger i folkets liv. Men i spredte glimt kan de gi stoff til vårt tema.”*¹⁷

Bibelen og Den Katolske Katekisme

I andre kapittel vil det også Bibelen og Den katolske Katekismen bli brukt som referansegrunnlag for at fremstillingen skal bli så korrekt som mulig. Begge kan karakteriseres som normative kilder på fordi de begge fremstiller en kristen sannhet, uten å ta hensyn til samfunnsutvikling og lignende. Det som likevel er verdt å nevne er at katekismen er en relativt ny tekst, utgitt av Pave Johannes Paul II i 1992, men innholdet i denne er likevel

¹⁵ Har skrevet forordet i utgaven av Håkon Håkonssons saga, utg. 2008

¹⁶ Kjeldstadli, K. 1999:173-174

¹⁷ Hjelde, O. 1990:69

basert på gamle kilder. Årsaken til at denne brukes selv om teksten er ny er den samme som med Bibelen; at de representerer en allmenn forståelse av kristendommen. Katekismen er således en svært oversiktlig tekst som fremstilles dydene svært godt. Fordi denne teksten er basert på samme kilder som GNH og bibeltekster, er det ingen grunn til å tro at budskapet om dydene skal være særlig annerledes enn det som var tilfellet på 1200-tallet. Den gir i tillegg en svært oversiktlig og omfattende innføring i den katolske praksisen.

1.4 Metode

Metoden som skal brukes i undersøkelsen av kildene, spesielt Gammelnorsk Homiliebok og ”*Om Dydene og Lastene*” springer i noen grad ut fra den hermeneutiske tilnærmingen til historie. Dette har lenge vært en tradisjon når det kommer til fortolkningen av prekenlitteratur, men også når det kommer til undersøkelser av bibelens innhold, budskap og mening.¹⁸ Den hermeneutiske metode har som mål å forstå. Det er ikke nok å undersøke årsaksforklaringer, en skal også søke å trenge inn og se på hensikt, mål og motiv hos de handlende og tolke dem.¹⁹ Empati er i følge de tidlige hermeneutikerne en nøkkel til å kunne forstå fortiden, og det ble lagt stor vekt på gjenskape den. Til forskjell fra en historisk vitenskapelig tilnærming, vil det i denne oppgaven bli lagt vekt på nettopp fortolkningen og innholdet, og resultatene vil i all hovedsak være et resultat av hva budskapet forteller. I tråd med den endringen som kom gjennom Friedrich Schleiermacher²⁰ forventes det ikke at resultatene viser en sannhet, slik som var tilfelle i den tidlige hermeneutikken, men at de likevel viser hva kirken mente var idealet. Det finnes likevel noen utfordringer med å bruke en hermeneutisk tilnærming, og de kan kort oppsummeres slik: (i) det er ikke nok å forklare historien ut fra tanker (i denne oppgaven; idealer), (ii) den tar ikke hensyn til andre krefter som kan ha påvirket historien²¹, (iii) dagens holdninger eller normer må ikke påvirke undersøkelsene som en slags ”allmenneskkelig fornuft”, og endelig (iv) fordi metoden i grunn er en slags gjentenkning eller innføling, vil argumentene for å ha rett i sine teorier være basert på hvem som er har best evne til å føle seg inn i gamle tanker, og den evnen vil nødvendigvis være vilkårlig.²² Som en løsning på disse utfordringene i forbindelse med denne oppgaven, vil resultatene fra undersøkelsene av idealet brukes som grunnlag for lignende undersøkelser i Håkon

¹⁸ Store Norske Leksikon på nett: <http://snl.no/hermeneutikk> (Besøkt 24.04.13)

¹⁹ Kjeldstadli, K. 1999:122

²⁰ Store Norske Leksikon på nett: http://snl.no/Friedrich_Schleiermacher (besøkt, 24.04.13)

²¹ Utsiktede konsekvenser, sosiale krefter og naturforhold – Kjeldstadli 2006:124

²² Kjeldstadli, K. 1999:125

Håkonssons saga. Målet med å bruke sagaen er som nevnt å se om det idealet som presenteres også finnes i fremstillingen av Håkons liv, og med det få et inntrykk av hvordan idealet ble oppfattet og praktisert på 1200-tallet. Til slutt skal denne informasjonen settes i inn i sammenheng med utviklingen i kristningsperioden, slik at det blir lagt frem tydelige linjer fra denne perioden for å sette idealet inn i en realhistorisk kontekst. På dette tidspunktet kan det virke som om oppgaven beveger seg mer i retning av metoden til Annales-skolen og mentalitetshistorien, fordi idealet undersøkes både på et ideologisk og et realhistorisk nivå. Denne oppgaven kan til tross for dette ikke føres inn helt i mentalitetshistorien av to årsaker; (i) kirkens ideal er nettopp bare et ideal, og (ii) linjene fra denne oppgaven strekker seg ikke langt nok frem, noe som gjør at resultatene som presenteres her i beste fall fremstår som en innledning til en mentalitetshistorisk utgreiing med fokus på dyder. I tillegg er fokuset her på hvordan dydene endret adferden til mennesker i middelalderen, og ikke en undersøkelse av hvordan forståelsen av dydene har endret seg gjennom tidene, sett i et perspektiv som tar hensyn til politiske, økonomiske og sosiale endringer.

Til slutt vil det bli tatt kildekritiske hensyn som er med på å regulere forståelsen av kildene, slik at fremstillingen ikke blir avhengig av en vilkårlig evne til å ”føle seg inn” i historien. Kildene som blir brukt i denne oppgaven kan bare forstås ut fra det vi vet om samfunnet i høymiddelalderen, uten denne konteksten ville oppgavene bare være en ren fremstilling av den kristne forkynnelsen uten noen form for samsvar med historien, og således ikke kunne brukes som kilde for en samfunnsendring. Som E.H. Carr så poengtert uttrykte det så er historien ”En kontinuerlig prosess der vi forener fakta med tolkninger og tolkning med fakta.”²³

1.5 Fremgangsmåte

Fokuset for denne oppgaven skal i all hovedsak ligge på hva som var det kristne idealet for dydig oppførsel: hva kirken forkynnet om dydene og om det finnes noen klare forskjeller i hvordan de ulike dydene ble forkynnet. Dette skal gjøres gjennom en gjennomgang av prekentekstene som er samlet i Gammelnorsk Homiliebok samt Alkuins ”*Om Dydene og Lastene*”. Målet med kapittel 2 er å vise hvordan det kristne idealet fremstår, og hva det innebar. I kapittel 3 skal Håkon Håkonssons saga brukes til å etterprøve de idealene som kommer til uttrykk i homilieboka, for å spore hvordan eventuelle endringer i praksisen, som

²³ Carr, E.H. i Kjeldstadli, K.. 1999:140

burde være tilstede 200 år etter kristningen, kommer til uttrykk, i det minste skal det undersøkes om idealet fra kirken kan finnes i litteratur fra perioden. I kapittel 4 vil det først komme en oversikt over utfordringer i forhold til overgangen fra hedendommen til kristendommen på et generelt grunnlag, videre vil det diskuteres hvordan enkelte dyder representerte en stor overgang fra hedenske riter og sed. Resultatene fra de tidligere kapitlene vil bli satt inn i diskusjonen om hvor kristne nordmenn egentlig ble. I kapittel 5 vil alle trådene fra de foregående kapitlene trekkes, de mest sentrale funnene fra denne oppgaven vil bli tatt opp og gjennom dem vise hvilken hvordan det gikk med kirkens ønske om å endre menneskers adferd. Og helt tilslutt skal problemstillingen besvares.

2 De kristne dydene, presentasjonen av idealet

Perioden da Homilietekstene ble ført i pennen blir gjerne beskrevet som norsk storhetstid. 1200-taller var en periode som var dominert av det såkalte Norgesveldet og var en storhetstid også for kirken. Kirkens makt var ikke bare over Norges land, men også bispedømmene på Færøyene, Island, Grønland, Orknøyene med Shetland, og Man med Hebridene var underlagt erkebispesetet i Trondheim. Kirken var en institusjon som var kommet for å bli: den hadde mye makt og dens budskap må ha vært av stor betydning. Det har gjennom tidene vært flere diskusjoner blant historikere om hvorvidt nordmennene faktisk ble kristnet i den tidlige fasen av kristningen og hvilken makt eller kontroll kirken egentlig hadde over menneskenes sinn. En del av dette handler om hvilken makt kirken hadde til å straffe de som ikke praktiserte riktig tro, en annen er hvilken endring som skjedde i mentaliteten til samtidens mennesker, altså hvilken effekt endringene hadde på troen. I dag har vi særlig en kilde fra 1200-tallet som er sentral i forhold til å undersøke kirkens fremstilling av det kristne budskapet; *Gammelnorsk Homiliebok* (heretter referert til som GNH). Dette er en bok som først og fremst består av en samling homilier, samt noen tekster som diskuterer ulike aspekter ved kristendommen og gjennom dem åpner for en dypere forståelse av kristendommens budskap. I denne oppgaven er målet å undersøke hvordan kirken fremstilte budskapet om de kristne dydene og med det la grunnlaget for den kristne praksisen. Dette betyr en undersøkelse som tar hensyn til hvordan dydene ble fremstilt og hvordan ulike deler av troen ble vektlagt i forhold til dette i pretekstene. Disse undersøkelsene kan deretter være med på å bidra til en bredere forståelse av samfunnet på 1100- og 1200-tallet og utviklingen som skjedde etter kristningsperioden. Tidligere har det vært en del diskusjoner som dreier seg om hvor kristne nordmenn egentlig ble og om en skal snakke om en slags religionsrevolusjon eller en saktere evolusjon. Diskusjonene har i all hovedsak dreid seg om i hvilken grad og på hvilket tidspunkt nordmenn ble kristne og om vi kan snakke om en reell kristen tro allerede på 1000-tallet eller om det tok flere århundre til. I tillegg har det blitt diskutert om den kristne praksisen også innebar en naturlig åndelig forbindelse til Gud, og ikke bare var en praksis som fulgte de kristne lovene. Denne oppgaven tar også del i denne diskusjonen, men fokuset her vil i all hovedsak ligge på fremstillingen av de kristne dydene og hvordan forståelsen av dem kan ha bidratt til den kulturendringen som kom som et resultat av kristningen.

Hvorfor kan undersøkelser av dydene være en måte å undersøke kristendommens utvikling på? De kristne dydene er leverregler, først og fremst er de personlige egenskaper som representerer et kristent menneske, samtidig kan en si at dydene representerer en form for kutyme innenfor kristendomspraksisen. Etter hvert som kristenrettene kom til, ser en at det ofte var udydige handlinger som var straffbare. Det var også dydig oppførsel som la grunnlaget for at en skulle kunne oppnå den største belønningen av dem alle, å komme til himmelriket. ”For de som selv vender seg fra last til dyd og fra jordisk begjær til begjær etter de himmelske ting, får se hans oppstandelses herlighet”²⁴. Overgangen fra hedendom til kristendom innebar også en stor overgang fra fellesskapet til individet, noe som nødvendigvis også førte til at det ble en mye større oppgave å være troende for enkeltmennesket. Det finnes ingen direkte linjer mellom kristne dyder og tilsvarende menneskelige egenskaper diktert av hedenske guder, hvilket gir en indikasjon på hvor stor overgangen må ha vært for enkeltindividet. Det er en generell konsensus blant dagens historikere om at overgangen mellom trossystemene tok tid og en regner med at det gjerne ble tatt lokale hensyn når det kom til utøvelsen av den kristne troen. Et eksempel på dette finnes i Gulatingsloven hvor det står hvor mye øl som skulle brygges fra hvert hushold i julehøytiden, selv om det i prekmentekstene står at store deler av julen skulle brukes til faste og tilbringes i kirken. Grunnlaget for denne tilpasningen kan spores tilbake til feiringen av Jol i det hedenske samfunnet. Jol var en høytid som var preget av fellesskap, feiring og blot, som gjerne innebar store mengder fet mat og mye drikke. En regner med at denne tradisjonen hang sammen med at det var større behov for fet mat halvveis gjennom den kalde vinteren og at folk feiret at sola snudde. I prekmenteksten som blir datert til julefeiringen i GNH står det at en skulle være måteholden og ekstra gudfryktig gjennom denne høytiden. Selv om disse budskapene ikke viser en klar motsigelse, viser det at idealet som fremstilles i GNH representerer store endringer på alle nivå av samfunnet under kristningsperioden. Idealet som fremstilles i GNH viser hvordan det var ønskelig at et kristent menneske skulle være, og kravene var gjerne svært høye. Homiliene har sin opprinnelse i tekster og prekener skrevet og tolket av store kirkefedre eller andre sentrale kristne forkynnere. På grunn av dette er mye av budskapet som presenteres veldig formelt og noen ganger svært vanskelig å tolke. Vi vet ingenting sikkert om norske prester endret på innhold og tilpasset budskapet til menigheten, eller i så fall i hvilken grad dette forekom. Hjelde viser til et sitat av Augustin hvor han sier at en god prest ikke nødvendigvis måtte kunne skrive egne prekmentekster, men at det var mer enn godt nok å

²⁴ *Palmesøndag*, GNH 1971:90

kunne fremføre det muntlig uten at dette ville innebære noen brudd på verken moral eller etikk.²⁵ Dette fremstår som en svært vanlig praksis og at det var av ydmykhet for Guds ord at en valgte å forkynne det budskapet som var riktig, istedenfor å komme med en egen vri på det hele.

Det vi allikevel kan fastslå er at det har skjedd en endring som konsekvens av innholdet i det kristne budskapet, hvor vi i dagens samfunn gjerne bruker begreper som ydmykhet og tilgivelse for å betegne andre menneskers kvaliteter uavhengig av trosretning. Dette er to kristne dyder som kom til Norge gjennom misjonsforkynnelse og som siden har blitt en del av den norske kulturen og er med på å definere det norske verdigrunnlaget. I dette kapittelet skal det undersøkes hva dyder er og hvilken rolle de spilte i det trosbildet som kom til Norge på 1000-tallet. Den viktigste kilden til undersøkelsene som blir gjort i dette kapittelet er Gammelnorsk Homiliebok, men også den Katolske Katekismen vil bli brukt. Årsaken til det er at det i GNH ikke alltid finnes en tilstrekkelig forklaring av dydene eller av det praktiske innholdet i dem. I den Katolske Katekismen presenteres stort sett like forklaringer som i homiliene, men gjerne lengre og mer detaljerte. Det er også et par andre tekster i GNH som er interessante for undersøkelsene i dette kapittelet, særlig Alkuins tekst ”Om dydene og lastene”. Denne er svært informativ når det kommer til dydig oppførsel, både hva det innebar og hvorfor dette var viktig. Fremstillingen av dydene i homilieboken er likevel den viktigste delen av dette kapittelet. Hvordan dydene ble vektlagt er svært sentralt når det kommer til å skape et bilde av det vi kan anta var kristen praksis. Idealet viser hvordan kirken ønsket at det skulle være, samtidig som forståelsen av det også la grunnlaget for innføringen av kristne normer. Videre sier denne fremstillingen oss i dag noe om det verdigrunnlaget som kristendommen søkte å overføre til det norske folk, og gir oss derfor mulighet til å tolke konsekvenser dette kan ha hatt for samtidens mennesker. Prestens rolle i forkynnelsen av denne fremstillingen var svært sentral, og hans forståelse av budskapet var nøkkelen til hvordan dydene ble presentert under gudstjenestene. Dessverre er det på grunn av mangel på kilder vanskelig å etterprøve hva som ble gjort, og vi vet lite om hva prestene gjorde med den kunnskapen de hadde. Likevel vil dette kapittelet søke å finne kjernen i det budskapet som ble gitt i de nedskrevne tekster, for det kan si oss mye om hva som ble regnet for å være det mest sentrale budskapet og hva som ikke ble vektlagt like mye. For å kunne undersøke dette blir det først nødvendig å svare på hva dyder er og var. Deretter vil selve undersøkelsen i GNH fokusere på definisjonen av og sentraliteten til dydene i homiliene, samt hvilke språklige grep

²⁵ Hjelde, O. 1995:24-25

som brukes for å underbygge budskapene. Finnes det noen spesielle tendenser i måten dydene ble fremstilt? De språklige grepene eller uttrykkene det siktes til her kan for eksempel være hvilke bilder som brukes for å gjøre budskapet forståelig samt hvilken retorikk som brukes i denne forbindelse. Det vil også legges noe vekt på forskjeller mellom de ulike fremstillingene av dydene, da det er tydelig at det finnes noen som vektlegges mer enn andre. I denne sammenhengen vil det være interessant å se hva denne vektleggingen skyldes, om det kan ses sammenhenger mellom hedensk praksis eller normer ved enkelte høytider og hvilke dyder som ble eller ikke ble vektlagt.

2.1 Katolske dyder

Før vi kan begi oss ut på en grundig undersøkelse av dydene slik de presenteres i GNH er det viktig å definere hva som ligger de ulike dydsbegrepene, slik at undersøkelsene i GNH kan dreie seg rundt de dydene som representerer det største skille mellom hedendom og kristendom. De kristne dydsbegrepene er mange og en samlet fremstilling av dem alle ville blitt svært omfattende. Likevel finnes det noen dyder som er mer fremstående enn andre. Grovt sett kan disse deles inn i to ”grupper”²⁶ hvor den første består av de fire hoveddydene (kardinaldyder); klokskap, rettferdighet, mot og måtehold, og de tre teologiske (guddommelige) dydene; tro, håp og kjærlighet. Den andre gruppen består av de dydene som representerer de syv dødssyndenes motsatser og er litt bredere i terminologien enn den første gruppen²⁷. Dydene i begge gruppene har mange fellestrekk og i noen grad overlapper hverandre selv om navnene på dem ikke er helt like. I denne oppgaven er bare den første gruppen det vil bli tatt utgangspunkt i, med to unntak: en inkludering av dydene *Ydmykhet* og *Tilgivelse*. I tillegg til disse dydene omtales det i den Katolske Katekisme noe som kalles for menneskelige dyder, som mer enn noe annet representerer religiøst baserte holdninger. De menneskelige dydene tilegnes gjennom egeninnsats, ”de er frukt av og spire til moralsk gode

²⁶ Denne oppgaven vil ikke ta hensyn til ulike diskusjoner om hvilke dyder eller synder som hører til i hvilke kategorier, disse dydene er delt inn i nevnte grupper fordi det ikke er konsekvent samsvar mellom for eksempel de kardinale syndene og kardinale dyder.

²⁷ Dydene i denne gruppen stammer fra diktet *Psychomachia* (sjelens kappestrid) av Aurelius Clemens Prudentius rundt år 400 og er de dydene som er direkte motsatser til de kardinale syndene. Disse dydene er: Ydmykhet, Barmhjertighet, velvilje, tålmodighet, kyskhhet, måtehold og innsatsvilje. Nevnes her fra side 126: http://ecommons.luc.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1371&context=luc_theses&sei-redir=1&referer=http%3A%2F%2Fwww.google.no%2Furl%3Fsa%3Dt%26rct%3Dj%26q%3Dpsychomachia%2520av%2520prudentius%26source%3Dweb%26cd%3D4%26ved%3D0CD8QFjAD%26url%3Dhttp%253A%252F%252Fecommons.luc.edu%252Fcgi%252Fviewcontent.cgi%253Farticle%253D1371%2526context%253Dluc_theses%26ei%3DWRx9Ue2mHYa7Pdm6gfgP%26usg%3DAFQjCNEGYOlqvaegkFXcyh7Be4r9Izqsog#search=%22psychomachia%20av%20prudentius%22 Besøkt 25.04.2013

handlinger”²⁸ og det er gjennom disse at en gjorde seg fortjent til å ta del i den ”guddommelige kjærligheten.”²⁹ Dydene blir beskrevet slik: ”Menneskelige dyder er grunnfestede holdninger, faste innstillinger, vedvarende fullkommenheter i forstand og vilje som styrer våre handlinger, ordner våre lidenskaper og leder vår fremferd i pakt med fornuften og troen.”³⁰ Disse dydene finnes det også svake referanser til i GNH. Begrepet menneskelige dyder blir aldri nevnt, men det nevnes ofte at en skulle søke å være et rettferdig menneske. Det rettferdige mennesket var sterkt i sin tro og holdt kristendommen tett til sitt hjerte.

I sin bok ”The Seven Cardinal Virtues” behandler pastor James Stalker de syv kardinaldydene; *Visdom, Mot, Måtehold, Rettferdighet, Tro, Håp og Kjærlighet*. Dette er de samme dydene som ovenfor ble satt i første gruppe, en viktig forskjell er at han i sin fremstilling fremhever at de alle var kardinale. Grunnen til dette er, i følge Stalker, fordi disse syv er viktigere enn resten, og at alle andre dyder er avledet fra eller direkte koblet til dem.

“The idea of the seven cardinal virtues is, that among the countless excellences with which human character may be adorned there are seven which overtop the rest, and from which all the rest are derivable. The adjective 'cardinal' refers especially to this latter point it signifies that these are the virtues on which all others hinge.”³¹

Det er disse syv dydene som er utgangspunktet for analysen av tekstene i Gammelnorsk Homiliebok. Som nevnt over vil også *Tilgivelse* og *Ydmykhet* inkluderes fordi de representerer en sentral del av den kristne troen. Tilgivelse slik den forstås i kristendommen har ingen likhetstrekk med noen normer fra hedendommen. Ydmykhet kan først og fremst beskrives som motsatsen til den kardinale synden *Hovmod*. I tillegg er denne dyden en av dem som klarest viser en endring i normer fra det norrøne samfunnet til det kristne. Det var ikke vikingkongers ydmykhet som gjorde dem mektige, ydmykhet og hovmod er begreper på holdninger som ble introdusert av kristendommen³². Begge dydene inneholder et klart budskap om hvordan kirken ønsket at folk skulle oppføre seg, og de blir svært sentrale i neste kapittel som tar for seg Håkon Håkonssons saga, der vi skal se på endringen i praksis dersom kilden tillater det.

²⁸ http://www.katolsk.no/tro/kkk/k3_07 Besøkt 12.01.12

²⁹ http://www.katolsk.no/tro/kkk/k3_07 besøkt 12.01.12

³⁰ http://www.katolsk.no/tro/kkk/k3_07 Besøkt 12.01.12

³¹ Stalker, J. 1902:1-2

³² Det vil si, holdingene i seg selv var ikke udelt kristne, men denne type kategorisering av dem er det.

2.2 Hoveddydene

De fire kardinaldydene ble først etablert av Platon og den greske skolen³³ og det var disse fire som var de sentrale egenskapene til et perfekt symmetrisk menneske. Et menneske som var klokt, modig, måteholden og rettferdig ville være i stand til og stå imot alle vinder. Med disse fire egenskapene kunne en overvinne eller komme seg igjennom all motgang. Denne tankegangen blir også videreført i budskapet i Gammelnorsk Homiliebok, hvor det i homilie 20. *Kirkevigsal I*, også referert til som ”*Stavkirkeprekenen*”, blir sagt at de fire bærebjelkene i kirkebygget står for de fire hoveddydene³⁴: *Visdom, Rettferdighet, Styrke og Måtehold*. Disse fire blir sagt å være ”de sterkeste støttene for alle gode gjerninger.”³⁵ Selve kirkebygget er en metafor for det kristne mennesket som følgelig er avhengig av alle disse fire dydene for å holde seg selv ”oppe”.

Visdom eller *Klokskap* blir beskrevet som den dyden som gjør det mulig for den praktiske fornuften å se det sanne gode, og deretter velge de riktige midler for å oppnå dette. Dyden Visdom blir i den katolske katekismen referert til som ”dydenes kusk”, det er denne som rettleder de andre. Følgelig måtte en nødvendigvis være klok (vis) for å kunne være rettferdig, og en god kristen. Det kan likevel ikke sies å være noen klar sammenheng mellom det å være høyt utdannet i den sekulære skolen og det å være klok/vis i denne kristne betydningen. Prestens oppgave var å utdanne alle i den kristne lære og dermed gi folk mulighet til å ta kloke livsvalg på tvers av sosiale sjikt.

Den andre av de fire hoveddydene er *Rettferdighet*. Rettferdighet blir forklart som egenskapen til å ha en varig og fast vilje til å gi Gud og nesten det som tilkommer ham.³⁶ Gjennom rettferdighet skulle en skape harmoni mellom mennesker, og enkeltindivid og Gud. Dette gjorde en ved å ta hensyn til både den enkeltes rett og fellesskapets beste. Rettferdighet kunne oppnås dersom en til enhver tid ”betalte” eller gjorde opp for sine synder mot kirken og mot medmennesker. Dersom en mann kunne si at han ikke skyldte noen noe, og ikke hadde noen gjeld (i overført betydning), ble denne mannen sett på som rettferdig. Likevel var mange rettferdige selv om de skyldte kirken, for eksempel tienden, for dette var en skyld som kunne

³³ Store Norske Leksikon, nettside: <http://snl.no/kardinaldyder> (besøkt 15.10.12) De ble også skrevet om av St. Thomas Aquinas

³⁴ I denne oppgaven blir det brukt ”hoveddyder” og ikke ”kardinaldyder” om disse fire/syv

³⁵ Kirkevigsal I ”*Stavkirkeprekenen*” GNH s. 103

³⁶ http://www.katolsk.no/tro/kkk/k3_07 Besøkt 12.01.12

betales etter hvert og den talte derfor mindre i det endelige oppgjøret enn skyld en hadde til sine medmennesker.

Den tredje av de fire hoveddydene er *Mot*. Mot til å holde på sine verdier og følge sin tro selv om tidene kunne være vanskelige. Motet skulle styrke beslutninger en tok om å være måteholden og ikke gi etter for begjær og fristelser. ”Motets dyd setter i stand til å overvinne frykt, ja, dødsfrykt, og til å utstå prøvelser og forfølgelser.”³⁷ Styrke (jf. med bærebjelkene i *Stavkirkeprekenen*) kan sammenlignes med mot fordi det ikke handler om fysisk styrke, men om styrke til å holde på troen. Styrke til å utstå hets og forfølgelse, og styrke til å videreformidle troen. *Modighet* må i tillegg skilles fra dumdristighet eller det å gjøre impulsive handlinger i farlige omgivelser. En modig handling kan defineres som en handling som hadde et høyere mål enn utførelsen i seg selv, gudstro er et slikt mål. En som kjempet for troen sin, eller sine medmennesker vil ut fra dette defineres som en modig person. Mennesker som ikke fornektet troen sin selv i vanskelige situasjoner og de som beskyttet dem som ingen andre turde hjelpe beskrives som modige.

Måtehold er den siste av hoveddydene. Dette er den dyden som skulle hjelpe en å styre sine lyster og ”sørger for likevekt i bruken av skapte goder.”³⁸ Måtehold blir også fremstilt som den dyden som sørget for at vilje styrte over instinkter og passet på at lyster bare ble fulgt innenfor anstendighetens grenser. Videre kan en si at måtehold ikke henger like tydelig sammen med de tre foregående dydene. *Rettferdighet*, *Visdom* og *Mot* hører sammen og spiller på/er avhengige av hverandre. Årsaken til dette er at de forholder seg oftest til kollektivet og ytre handlinger. Måtehold handler om det indre, åndelige, og utfolder seg i rommet mellom enkeltmennesket og Gud. Det å være måteholden gjaldt ikke bare for mat og drikke, en skulle også være måteholden i forhold til jordisk gods. Det vil si at en ikke skulle eie for mye uten å dele, en skulle heller ikke la seg bli blendet av materielle goder og dermed glemme det som var best for sjelen.

2.2.1 De Teologale Dydene.

De teologale dydene er de dydene som setter menneskets evner i stand slik at de kan få ta del i den guddommelige natur, og de kalles på grunn av dette også for guddommelige dyder. De er til for at mennesker skal kunne leve i lyset av Treenigheten, og de forholder seg umiddelbart

³⁷ http://www.katolsk.no/tro/kkk/k3_07 Besøkt 13.01.12

³⁸ http://www.katolsk.no/tro/kkk/k3_07 Besøkt 13.01.12

til Gud. Disse tre er: *Tro*, *Håp* og *Kjærlighet*. Disse tre dydene ”begrunner, besjeler og kjennetegner de kristnes moralske handlemåte”³⁹, og det er disse som gir liv til alle de moralske dydene (hoveddydene).

Troen er troen på Gud og hans budskap, ”vi tror på alt det Han har sagt og åpenbart for oss” og at Gud er sannheten. Gjennom troen skulle mennesket kunne vie seg helt til Gud. Det var likevel ikke nok å tro, for uten handling var troen verdiløs. Denne dyden ble komplett først når en også hadde både *Håp* og *Kjærlighet*. Troen var en gave alle kunne få, og den kunne bare mistes dersom en syndet mot den. I tillegg var det ikke nok å simpelthen tro, en skulle bekjenne troen og vitne om den, og alle mennesker skyldte å lære andre om den. Misjon var en svært sentral del av budskapet, kanskje spesielt i middelalderen.

Gjennom *håpet* satte mennesket sin lit til Gud, en håpet på et liv etter det legemlige og trodde på kraften og støtten fra den Hellige Ånd. Håpet var også noe sjelen var avhengig av, det representerte den lengselen etter lykke som Gud hadde lagt ned i alle mennesker. Håpet kunne verne mot mismot og være en støtte mot ensomhet. Håpet knyttes tett opp til både tro og kjærlighet, hvor håp skulle verne sjelen som en hjelm, men kroppen skulle skjermes av en rustning laget av tro og kjærlighet.⁴⁰ Selv om kjærligheten regnes som en av de mest grunnleggende dydene, fremstilles naturlig nok også håpet som essensielt for kristendommen. Til tross for at mange kristne i Norge ble tvangsdøpt og tvunget til å ta del i kristendommen, er det grunner til å anta at håpet kan ha vært lettere å ”takle” i den tidligere fasen av kristningen fordi det kunne knyttes til enkeltmenneskers fremtidsønsker. Håp krever ikke noe annet enn et ønske om noe, i dette tilfellet Guds miskunn, kjærlighet og nåde. ”Det er håp for den som hører til alt levende. Det er bedre å være en levende hund, enn en død løve.”⁴¹ Alkuin forklarer at håp var en konsekvens av troen, samtidig som håpet i seg selv symboliserte genuin tro; ”Gud er min støtte, og mitt håp er i Gud.”⁴²

”Kjærligheten er den guddommelige dyd ved hvilken vi elsker Gud over alle ting for hans egen skyld, og vår neste som oss selv for Guds kjærlighets skyld.”⁴³ Dyden *Kjærlighet* innebærer både det å være god mot sin neste og det å elske Gud. I Homilieboka blir denne

³⁹ http://www.katolsk.no/tro/kkk/k3_07#h5 Besøkt 18.01.12

⁴⁰ http://www.katolsk.no/tro/kkk/k3_07#h7 Besøkt 10.11.12

⁴¹ Forkynneren 9:4, <http://www.bibel.no/nb-NO/sitecore/content/Home/Hovedmeny/Nettbibelen.aspx?query=QHbJxEThcXTeoEghHKosdnWxoZXMAJkQmKdeeXIg4gsmz+uCR2U9F4Zs2/CHVDD+#.UKEeulcmaQk> (besøkt 11.11.12)

⁴² Alkuin, ”Om Dydene og Lastene” GNH, s. 20

⁴³ www.katolsk.no/tro/kkk/k3_7#h2

dyden ofte forklart gjennom nestekjærlighet. Kjærlighet har klare likehetstrekk med det vi i dag gjerne beskriver som rettferdighet, fordi den inkluderer både det å gi til de som har mindre enn seg og behandle andre slik en selv ønsker å bli behandlet. Kjærlighet er på grunn av dette også den dyden som krever mest uselviskhet av dem alle, fordi en skulle være nestekjærlig og spesielt gi almisser til dem som ikke hadde mulighet til å gi tilbake. Det kjente sitatet fra Korinthernes brev kapittel 13, ledd 13 beskriver betydningen av denne dyden, og denne blir også fremhevet i den katolske katekisme: ”Kjærligheten overgår alle dyder. Den er den fremste av de teologale dyder: Og som de er nå, blir de stående, disse tre: tro, håp og kjærlighet. Men størst blant dem er Kjærligheten.”⁴⁴ Kjærligheten mellom enkeltmennesket og Gud blir også gjerne fremstilt som målet med livet, for himmelen er fylt med Guds kjærlighet. Kjærlighet blir også beskrevet som ”den vei som fører til himmelen.”⁴⁵

Tilgivelse og ydmykhet

Tilgivelse er en dyd som ikke blir forklart i dybden i GNH, men viktigheten av den blir ikke mindre av den grunn. Den kristne tilgivelsen representerte et stort skille i overgangen fra hededommen til kristendommen. En kan si at store deler av den katolske troen sto og falt på prinsippet om tilgivelse, det vil si Guds tilgivelse av menneskets synder, med Jesus som ofret seg på korset for å gi syndsforlatelse til menneskene som det absolutte bildet på dette. Tilgivelsen fra kirken ble praktisert ved at det ble gitt bøter eller en kunne utføre andre botshandlinger dersom en ikke hadde penger til å betale bøkene med. I tillegg skulle en skrive for å bekjenne sine synder for Gud. Selv om noe av det mest sentrale, som nevnt, var at menneskene skulle få tilgivelse av Gud, var det også slik at enkeltindivider skulle tilgi. Her finnes det lite materiale som forklarer hvordan, men det refereres gjerne til å følge Gud, og Jesus’ eksempel. Retningslinjene for tilgivelse var få, men enkle, en skulle tilgi, punktum.

I den katolske katekismen blir *ydmykhet* blant annet beskrevet som ”bønnens grunnvoll” og videre at ”Ydmykhet er å være innstilt på å motta bønner som en gave: foran Gud står mennesket som en tigger.”⁴⁶ Ydmykhet er en dyd som i aller høyeste grad kommer frem i individets forhold til Gud, det var forventet at en ikke var hovmodig i sitt forhold til Gud. I

⁴⁴ http://www.katolsk.no/tro/kkk/k3_07#h5 og <http://www.bibel.no/nb-NO/sitecore/content/Home/Hovedmeny/Nettbibelen/Bibeltekstene.aspx?query=yYAOW1g5DEgYQbwhVlG0ipiXGbEx6AkLfEVi4T9FkvQtYW52m9FMz0U69iq6fb> Besøkt 14.02.12

⁴⁵ *St. Stefanus*, GNH s. 58

⁴⁶ Den katolske kirkens katekisme, 4. Hoveddel: Kristen bønn http://www.katolsk.no/tro/kkk/k4_01 besøkt 06.11.12

GNH blir det også forklart hvordan dette så skulle overføres til det mellommenneskelige planet, og det blir lagt vekt på at en ikke kunne forvente ”lønn” for å være ydmyk i det jordiske livet. Ydmykhet er motsatsen til hovmodet og vi kan lese i Alkuins tekst at hovmod ”var djevelens største synd. Den er verre enn alle andre laster, for den blir til gjennom de gode gjerninger; for hovmodet oppstår når mennesket roser seg av sine gode gjerninger”⁴⁷ Ydmykhet er et av de tydeligste budskapene fra kirken i denne perioden ut fra hva vi kan lese i GNH, det står blant annet at hovmod var årsaken til ”Herren fordømte jødene”⁴⁸, samtidig som det også gjorde at store engler falt fra himmelen og ned i dødsriket.

2.3 Dydene presentert i Homilieboken

Når det kommer til gjennomgangen av dydene i homilieboken har jeg valgt å fokusere på fire av dydene som har blitt gjennomgått over. Disse fire er; *Måtehold*, *Kjærlighet*, *Tilgivelse* og *Ydmykhet*. Årsaken til at valget falt på disse fire er at de som en gruppe gir et oversiktlig bilde av hva kristendomspraksisen innebar, og i tillegg hvor stor endringen fra hedendommen var. Det er også disse fire som oftest blir omtalt i homiliene, med unntak av tilgivelse, og som derfor gir det grundigste bildet av hvordan dyder ble forstått og ønsket forkynnet. Alle de overnevnte dydene blir i homilieboka presentert som svært sentrale for den kristne troen slik den fremstår gjennom prekentekstene og det er naturlig å videreføre denne vektleggingen også her. Selv om tilgivelsen ikke ble vektlagt i samme grad som de andre i homiliene fremstår den i dagens lys som en av de mest sentrale av de nye dydene. Den representerer en relativt stor overgang fra hedensk praksis til kristen praksis. Det å tilgi fremstår, kanskje spesielt i ettertid, som et prinsipp eller en norm som var dypt forankret i den kristne troen og virker som en del av den kristne praksisen som helt klart var obligatorisk. Likevel er tilgivelsen ikke en veldig stor del av idealet vi blir presentert for i homilietekstene, noe som fører til flere spørsmål. Hva er det som gjør at denne dyden ikke er nevnt oftere selv om den med moderne øyne oppfattes som en sentral betingelse for den kristne praksis? I et historisk perspektiv kan denne vektleggingen, eller mangelen på vektlegging, virke enten helt naturlig eller motsatt, merkelig. Er årsaken til dette et tegn på at predikantene ikke var så veldig opptatt av å forkynne om tilgivelse nettopp fordi den representerte et så stort skille mellom trosretningene som den gjorde? At hovedfokuset for tilgivelse var at tilgivelsen Gud tilbydde menneskene var den viktigste, noe som etter Jesu korsfestelse og død på korset var antatt som

⁴⁷ Alkuin, *Om Dydene og Lastene*, 23. Om Hovmod, i GNH 1971:37

⁴⁸ Alkuin, *Om Dydene og Lastene*, 10. Om Ydmykhet, I GNH 1971:24

en del av ”pakken”. Det er vanskelig å komme med noe annet enn antagelser i forbindelse med fremstillingen av tilgivelse i GNH. Denne vektleggingen, eller mangelen på sådan, kan knyttes opp til flere mulige årsaker og vil diskuteres nøyere under. De mest sentrale spørsmålene for denne delen av kapittelet er: Hvordan blir dydene presentert? Hvilket budskap er det som presenteres i tilknytning til dydene? Og endelig; Hvilke forhold i Norge kan ha spilt en rolle når det kommer til de ulike buskapene og hvordan de vektlegges?

2.3.1 Måtehold

Den første dyden som vil bli diskutert er måtehold. Måtehold blir presentert ved flere anledninger i GNH, og noen ganger fremstilles den sammen med befalinger om hvordan en kunne leve opp til idealet måtehold og andre ganger ved å belære om straff for fråtsing. Måteholdenhet er en dyd som det kan være litt vanskelig å få oversikt over i homilietekstene fordi den skulle dekke over en stor del av hverdagslivet. I homilien *Jul I* poengteres det at måteholdenhet ikke bare skulle gjelde i forhold til mat og drikke, men også jordisk gods. I tillegg legges det stor vekt på synden fråtsing, samt hvilken straff denne synden resulterte i. Det er et sterkt fokus på straff og konsekvenser, noe som også er med på å fremheve kirkens makt over menneskesinnet. Dette er en klar tendens i alle homiliene som tyder på at det var vanlig å bruke såkalt skremselspropaganda⁴⁹ for å sørge for at folk holdt seg på den smale sti. Fokuset på straff er ikke unikt for fremstillingen av denne dyden, også andre dyder blir fremstilt gjennom sin syndige motsats. Det virker som den beste måten å lære det bort på var å skremme folk til dydig oppførsel. Alkuin skrev blant annet om måtehold i sitt brev til grev Wido hvor han forklarte at måtehold best kunne, og burde, praktiseres gjennom faste: ”For djevlene flyr frimodig inn der hvor de ser at storspising og drikk holder til huse. Abstinens magrer kroppen, men nærer ånden; den svekker legemet, men styrker sjelen.” og ”Det er bedre å gi det levende sinn og den evige sjel næring gjennom hellig lærdom enn å tilfredsstille det dødelige legemes buk med de mest velsmakende og lekre retter.”⁵⁰ Disse sitatene gir et godt bilde av hvorfor måtehold ble oppfattet som sentralt, måtehold sørget for et nærmere forhold til Gud. Gjennom å ta kontroll over jordiske behov skulle en forberede kroppen til å ta imot Gud og hans kjærlighet. Selv om måtehold skulle være en sentral del av hverdagslivet og ikke bare praktiseres ved påskefasten, er fasten og viktigheten av den en stor og sentral del av

⁴⁹ Her hentydes det på ingen måte at kristen tro var, eller fremstilles som, ren propaganda. Det er likevel ikke til å unngå å legge merke til de mange beskrivelser av ”helvetes demoner” eller skjærsildens grusomheter. Jf. Beskrivelsene i blant andre: *Jul I*, GNH s. 48

⁵⁰ Alkuin ”*Om Dydene og Lastene*” i GNH 1971:31

den helhetlige fremstillingen av måtehold. Dette kan ha bakgrunn i flere årsaker, hvor noen antageligvis bare grunnet i det rent praktiske. Fråtsing var i stor grad bare forbeholdt de rike, noe som betyr at den regulerte fasten i mye større grad satte menneskene på lik linje i sitt forhold til Gud. I fastetiden ville alle ha mulighet til å dedikere dagene til arbeid med sjelen og det personlige forholdet til Gud. Et annet punkt i forbindelse med faste og måtehold var at en også skulle dele til de som hadde mindre enn en selv, så når en fastet ville en legge et bedre grunnlag for å utvikle empati for å forstå hvorfor det var viktig å dele. Endelig, kommer det tydelig frem i *Askeonsdag* at fasten også ble sett på som ”det skarpeste våpen mot djevelen og det tryggeste skjold mot hans skudd”⁵¹.

Måtehold viser seg som nevnt best gjennom fremstillingen av fasten, og her kommer tienden inn som en annen sentral del av budskapet om måtehold. I utgangspunktet var ikke målet med denne avgiften at en bare skulle betale en tiendedel av årets inntekter til kirken, for å unngå å fråtse i jordisk gods og på den måten kjøpe seg fri, det hadde også en åndelig funksjon. I *Askeonsdag*, en av homiliene som hørte til påsken, vektlegges det at det fantes en egen åndelig tiende. På samme måte som en betalte en tiendedel av årets inntekter, skulle alle også vie en tiendedel av årets dager til Gud. Disse dagene skulle dedikeres kun til Gud og målet med dem var åndelig vekst. ”(...) er der nå påbudt å gi Gud tiendedelen av dagene våre til selvtukt, for at vi skal leve etter Guds vilje i denne tiden, eller en tiendedel av året, - mens vi har levd etter vår egen vilje hele året hittil. (...) avsatt ene og alene til anger for våre synder”⁵² Det blir lagt vekt på at alle gode gjerninger som ble gjort i fasteperioden ville veie ekstra positivt på dommens dag, og alle synder ville på samme måte være enda verre. Disse ville være de vanskeligste å få gjort bot for. I denne sammenhengen får måtehold et innhold som har dypere betydning enn å redusere inntaket av øl, eller spise litt mindre mat i hverdagen. I tillegg til dette hadde det som blir kalt for den legemlige fasten i seg selv både en fysisk side; å være avholdende når det gjaldt mat, og en åndelig side; å vokte seg for synd. Dette begrunnes med Jesus’ eksempel. Fordi Herren fastet i førti dager og førti netter, skulle mennesket faste med både kropp og sjel, for en syndet med både kroppen og sjelen, det vil si tankene, sjelen og legemet.⁵³ Budskapet i *Askeonsdag* fremstår som svært rigid og det levnes ingen tvil om at påsken skulle brukes til å dyrke kristendommen eller at fasten var en helt avgjørende del av denne. Måtehold skulle i påsken gjelde for alle de ”ting vi på grunn av våre

⁵¹ *Askeonsdag*, GNH 1971:82

⁵² *Askeonsdag*, GNH 1971:83

⁵³ *Askeonsdag*, GNH 1971:83

skrøpelige legemer trenger til, og det er mat og drikke, søvn, all slags skjemt og glede.”⁵⁴ Selv om forklaringene og beskrivelsene er relativt generelle viser de hvordan et kristent menneske skulle holde på de kristne verdiene og følge de kristne budene også etter at folk var kommet hjem fra kirken. Dyden blir begrunnet svært grundig og de skulle dekke et bredt spekter av dagliglivet.

Noe som er interessant i forhold til denne dyden er at den også blir presentert som en sentral del av julehøytiden. Slik som måtehold fremstilles i julehomilien, er det grunn til å anta at den norske kirken ble pålagt å forkynne om strengt måtehold og verdien av sterkt tro under denne høytiden. Alle skulle søke til kirken alle de tolv juledagene og spesielt vokte seg for fråtsing. Drukkenskap og fråtseri blir nevnt som de to store syndene for denne høytiden og straffen for ikke å være måteholden var helvetes pinsler. Den største forskjellen mellom måteholdenhet i julen og i påsken var at budet om måtehold ikke fremstår like rigid rundt jul som rundt påske, samt at det ikke blir fokusert eksplisitt på faste. Julen var en høytid som skulle feires, selv om fokuset for feiringen skulle ligge på kirkens budskap og at feiringen ikke skulle overdrives. Budskapet om måtehold i Jul I spiller en stor rolle i homilien, måtehold fremstår som en betingelse for feiringen, og dette må ha vært et vanskelig budskap å formidle dersom vi tar feiringen av den hedenske Jol i betraktning. Dette kan ha vært en av grunnene til at straffen for ikke å følge kirkens bud blir så sterkt fremhevet.

””De som i denne verden lovpriser drukkenskap og fråtseri og ikke vil gjøre bot, men blir sittende i denne synden til sin dødsdag, de har ingen plass i himmelen med Gud”⁵⁵ For slike er helvete med alle dets djevler til, der er skrik og gråt, sult og tørst og fortærende ild, syv ganger varmere enn den heteste ild en kan tenne i denne verden.”⁵⁶

I det hedenske samfunnet var feiringer gjerne nettopp knyttet sammen med matgilde, mjød og gjerne noen offergaver (i form av mat) til gudene. Jol var noe som ble feiret midtvinters, en gang mellom vintersolverv og midten av januar. Det var vanlig å blote ved denne høytiden for å hjelpe de høyere maktene til å overvinne kulde og mørketid. I tillegg var det slik at menneskene hadde behov for fet mat og samvær for å overleve den kalde årstiden. Det antas at det ble spist svinekjøtt i denne høytiden fordi grisen var Frøys hellige dyr, en tradisjon som

⁵⁴ *Askeonsdag*, GNH 1971::84

⁵⁵ *Jul I*, GNH 1971:48 Sitatet er også brukt som sitat i homilieteksten.

⁵⁶ *Jul I*, GNH 1971:48-49 Etter dette kommer enda en beskrivelse av hvor fælt helvete skulle være, og hvordan beskrivelsen av det aldri kunne rettferdiggjøres, det var verre enn en noen gang kunne forestille seg.

holdt seg i over tusen år.⁵⁷ Vi kan lese i Snorre om denne omleggingen av denne høytiden midtvinters.

”Kong Håkon (den Gode) var en god kristen da han kom til Norge. Men hele landet var hedensk, og det var mye bloting og mange stormenn, og han trengte vel hjelp til og vennskap hos folket, og derfor valgte han å la det være hemmelig med kristendommen, men holdt da søndager og fredagsfaste. Han gjorde det til lov at jula skulle ta til på samme tid som hos kristne folk, hver mann skulle holde øl av ett mål malt, eller også legge bøter, og helg skulle holdes så lenge ølet varte. Før hadde juleholdet tatt til hokunatt (midtvintersnatt) og så holdt de jul i tre netter.”⁵⁸

Steinsland viser også til at det var vanlig å ”drikke jul” i det hedenske samfunnet, og det hellige ølet var helt tydelig en sentral drikk for høytiden. I Gulatingsloven kan man lese at etter innføringen av kristendommen skulle alle brygge øl til jul, og signe det til Jomfru Maria og Kristus. Dersom man ikke brygget ølet skulle det bøtes tre merker til biskopen.⁵⁹

Jul I fremstår i forhold til dette som en svært streng og formanende tekst, og det er tydelig at den er forfattet med et sterkt kristent ideal som formål. I denne sammenhengen er det verdt å notere seg at Gunnes knytter den første delen av innholdet i denne prekenen sterkt opp til en slags bevegelse i tidlig middelalder som hadde som mål å ”innskjerpe helligholdelsen av søndagen under trussel om Helvetes straff”⁶⁰ etter at det såkalte ”søndagsbrev” dukket opp⁶¹. Selv om det bare er første avsnitt i denne prekenen som kan knyttes til denne tradisjonen så fortsetter homilien i samme type formanende stil. I *Jul I* blir trusselen om straff brukt som motivasjonsmiddel, spesielt utbredt er det i de homiliene som ble skrevet for å oppfordre til en bedre, kristen oppførsel. Truslene om straff brukes konsekvent for å forsvare hvorfor det ikke skulle lønne seg å være syndig. Virkemidlene som blir brukt av forfatteren dreier seg i stor grad om det som kanskje aller best kan forklares som skremselsteknikk, ispedd fragmenter av positive assosiasjoner til tro, håp og kjærlighet. Måtehold blir først rettfærdiggjort gjennom å appellere til kristen tradisjon hvor en skulle feire den store, og svært hellige, høytiden som ble skapt ved Jesus’ fødsel. Det idealet som blir fremstilt i GNH i forbindelse med måtehold er sterkt og retningslinjene er relativt tydelige. Det er likevel slik at fordi vi vet så lite om måten prestene brukte disse tekstene på, er det ikke sikkert at dette idealet representerer eller speiler reell praksis og budskapet forblir bare et ideal. En god kristen skulle være måteholden i

⁵⁷ Steinsland 2005:275

⁵⁸ Snorre Sturlasons Kongesagaer ”Stormutgaven” 2009:83

⁵⁹ Steinsland 2005:276

⁶⁰ Gunnes. E. i ”kommentarer” GNH 1971:162

⁶¹ Dette skriftet skulle visstnok ha vært skrevet av Kristus selv og ha falt ned på alteret i Peterskirken i Roma, og det understreket viktigheten av søndagen og la vekt på hvor viktig det var med straff.

hverdagen og spesielt ved påske, skulle dele av sin rikdom slik at han aldri levde i overflod. Fasten fremstår som spesielt sentralt, men det nevnes ikke noe om hvordan dette skulle praktiseres av syke, gravide eller barn. Noe av budskapet som presenteres var likevel enkelt å forholde seg til, og dette kan også ha vært med på å gi prestene kunnskap om hva som var viktigst og hva som kunne tilpasses lokalt. De strenge budene fra Roma ble nok ikke uten forbehold overført til Norge, og selv om måtehold er den største synden i forbindelse med jul og påske kan vi anta at praksisen var mer fleksibel. Det er også mulig at denne fleksibiliteten ikke var mulig rundt påsken, da dette primært var en kristen høytid som ikke kolliderte med sentrale hedenske høytider. Måtehold blir også presentert, i likhet med flere andre dyder, gjennom hellige menneskers eksempel. Denne dyden vektlegges i flere av homiliene og fremstilles gjerne sammen med ydmykhet.

2.3.2 Kjærlighet

I den engelske versjonen av den katolske kirkes katekisme er det norske begrepet kjærlighet oversatt til "Charity" – nestekjærlighet eller medmenneskelighet - det er en sentral forskjell mellom ordet kjærlighet i betydningen av "Love" versus "Charity". Likevel er kjærlighet, i betydning av det å elske noe eller noen, en svært viktig del av den kristne dyden. *"Det er gjennom denne dyden mennesket elsker Gud over alt, og at man elsker sin nabo som man elsker seg selv gjennom ens egen kjærlighet til Gud"*.⁶² Nestekjærlighet er en dyd som viser et tydelig skille mellom normene hedendommen og kristendommen. Det å være god og rettferdig mot andre, og at mennesker hadde rett på godhet fra hverandre sto sentralt i den kristne forkynnelsen. I hedenske skikker finner vi ikke en slik allmenngyldig regel, god var noe man var mot frender, mot sine gjester og alle man stod i gjeld til.⁶³ Denne godheten fant sted mest på grunn av de forpliktende normene som gjaldt for vennskap.

Nestekjærlighet

Dyden kjærlighet er en av de dydene som kanskje oftest blir nevnt i homiliene. Noen homilier har svært konkrete eksempler som viser kjærlighetens betydning og viser hvordan den skulle utøves, og den beskrives alltid som nestekjærlighet eller kjærlighet til Gud. Dyden presenteres ofte som et bud til menigheten og blir alltid sett i lys av en belønning, slik som også er tilfellet for flere av de andre dydene. Det vil si at når det prekes om kjærlighet, prekes det gjerne også

⁶² http://www.vatican.va/archive/ccc_css/archive/catechism/p3s1c1a7.htm Besøkt 01.06.11 (egen oversettelse)

⁶³ Paasche, F. 1958:112

om himmelriket og livet etter døden. Kjærlighet er ikke en av de dydene som oftest kommer til uttrykk gjennom en eller flere synder, dog skjer det i enkelte tilfeller, og homiliene som har mange eksempler på kjærlighet er ofte positivt ladet. Det som er mest typisk for denne dyden er at den ofte viser seg gjennom andres gode eksempler, og det er heller ikke vilkårlig hvem disse ”andre” er. Det tydeligste eksempelet på kjærlighet vises gjennom Guds eget eksempel, hellige menns oppførsel, eller gjennom selve symbolet på helligdom og kjærlighet: Jomfru Maria. Noen av uttrykkene for kjærlighet fremstår som det vi i dag kan referere til som medmenneskelighet eller barmhjertighet (charity). I *Epifani I* kan man for eksempel lese:

”Likesom duen skaffer mat til andres unger så vel som sine egne, slik skal også vi elske vår neste som oss selv og hjelpe dem i deres nød, for kjærligheten ser ikke hva den selv trenger til, men hva ens neste trenger.”⁶⁴

Det er særlig gjennom allegorien om duen at dydene i *Epifani I* blir presentert, og gjennom duen fremstår også eksempelet på nestekjærlighet. Duen blir brukt i homiliene som et bilde på noe som er rent, vakkert og et eksempel til etterfølgelse. Den blir fremhevet som et dydig vesen og det legges stor vekt på at mennesker skulle følge duens eksempel ved å bruke tolkningen som blir gitt i prekene. I følge homilien viste Den Hellige Ånd seg i duens skikkelse fordi duen ikke var uren på noe vis. Den skadet ikke andre med sitt nebb eller sine klør, det var ikke noe galle i duen og dens kurring hørtes ut som sukk (bønn). Duen kunne like gjerne mate andres barn som sine egne, og den spiste ikke urent eller rått. Den hadde for vane å sitte i ro på en grein over vannskorpen og holde utkikk etter farer, og den bygget sitt rede i steinveggen⁶⁵. Disse egenskapene ved duen beskriver flere dyder som man skulle ta i akt som menneske. Dette er også store deler av budskaper i denne ”nødvendige talen”. En skulle ikke nære hat eller bitterhet mot sin neste og ei heller ikke skade dem i ord eller gjerning. Ikke noe urent eller skittent skulle fylle ens munn, det være seg ord eller mat, og en skulle be til Gud og la ham høre alles klager (duens sukk). Duen viste nestekjærlighet ved å mate de som trengte mat, slik skulle også mennesker hjelpe andre i nød. ”kjærligheten ser ikke etter hva den selv trenger, men hva ens neste trenger.”⁶⁶ På samme måte som duen kunne se fare i speilbildet i vannet skulle de hellige bøker være en rettesnor mot farer fra felles fiender. Den siste egenskapen til duen; at den bygger sitt rede i steinveggen var ikke et dydig trekk hos duen som en skulle søke å etterligne, men en befaling om at en skulle ære Kristus i alle

⁶⁴ *Epifani I*, GNH 1971:70

⁶⁵ *Epifani I*, GNH, 1971:70

⁶⁶ *Epifani I*, GNH, 1971:70

handlinger, og gi han æren for alt det gode en klarte å oppnå fordi ”*Jesus var klippen.*”⁶⁷ *Epifani I* er en av de homiliene som gjennom duen ga direkte råd og befalinger om hvordan en skulle være dydig i praksis, men viktigst for denne delen av oppgaven er kanskje den delen som viste hvordan en skulle dele av maten sin som en handling av kjærlighet. Som vist over var dette også et av kravene til måtehold og faste, at en skulle dele en tiendedel av det en hadde med de som ikke hadde så mye. Allegorien om duen er derfor et godt bilde på hvordan dydene hele tiden blir fremstilt som et budskap og at dydene var tett knyttet til hverandre.

I homilien *St. Stefanus* finner vi flere beskrivelser av hva dyden kjærlighet innebar, her forklares det at nestekjærlighet innebar at en skulle være dannet og høflig mot sin neste, og vise han forstandig kjærlighet. Kjærligheten var opphavskilden til alt godt, et kraftig vern mot synden, og den vei som skulle føre til himmelen⁶⁸. Stefanus ba for sine fiender mens de steinet ham; ”Herre, ta ikke hevn over dem for denne synd.”⁶⁹ Han var i stand til å vise nestekjærlighet til sine fiender selv om de drepte ham. Da blir det fremhevet i homilien at når Paulus bad for sine fiender var det med kjærlighet han refset dem for sin tro og ikke hat. Det var viktig å være nestekjærlig selv mot dem som kunne karakteriseres som fiender, fordi de ikke visste bedre, de var uvitende. Et annet tilfelle hvor viktigheten av kjærlighet fremheves, finnes i sammenligningen som omhandler blant annet menneskets figur i *St. Johannes og de andre evangelistene*. For å bli speilet i menneskets figur måtte man være nestekjærlig, dette innebar å vise respekt, oppføre seg dannet og å være høflig mot sin neste, og en skulle ikke være redd for å hjelpe nesten med det han trengte. Kjærlighet ble sett på som en naturlig del av det å være menneske.

Gudskjærlighet

Den andre svært viktige siden av dyden kjærlighet handler om kjærlighet til Gud, og Guds kjærlighet til mennesket. Beskrivelsen av dette aspektet av Kjærlighet viser at det var en forskjell mellom nestekjærlighet og kjærligheten til Gud. Det mest sentrale kravet for kjærligheten til Gud var at den skulle være ubetinget, og at dette forholdet skulle være det viktigste av alle forhold. ”Mennesket skal elske Gud fremfor alt av hele sitt hjerte og av hele sitt sinn og av all sin makt”⁷⁰. Ved å gjøre dette etterlignet en Gud i måten han elsket

⁶⁷ *Epifani II*, GNH, 1971:71

⁶⁸ *St. Stefanus*, GNH 1971:58

⁶⁹ *St. Stefanus*, GNH 1971:57

⁷⁰ *Moralpreken IV*, GNH 1971: 93

mennesket. Det viktigste budskapet i fremstillingen av Gudskjærighet er at det var gjennom kjærighet Gud tilbydde mennesket en plass i himmeriket. Det var kjærigheten som var den viktigste av dydene for det var den som gjorde det mulig for menneskene å motta den største belønningen av alle. Det å få en plass i himmelriket skulle være pådriveren for at en skulle leve som kristen i det jordiske livet.

Alle gjerninger et menneske gjorde, måtte være helliggjort i kjærighet til Kristus for at de skulle være behagelige for Gud leser vi i homilien *Stavkirkeprekenen*⁷¹. Akkurat hva det betyr å helliggjøre gjerninger i kjærighet til Kristus forklares ikke spesielt godt, og er derfor vanskelig å gripe. Likevel kan det tolkes dit hen at det dreier seg om å tro på Jesus, å være kristen og ikke jødisk, for det kommer i sammenheng med en beskrivelse av hvordan kirkens oppbygning har en dypere mening. I dette tilfellet representerer alteret Kristus og det er gjennom troen på Han at man kunne ”glede” Gud. Kjærigheten som beskrives i dette eksempelet handler ikke om en håndgripelig kjærighet, men om noe som er nesten det samme som det å tro.

Barmhjertighet er en av de hyppigste fremstillingene av kjærighet i homiliene, det brukes som eksempel på hvordan en kunne utøve dyden kjærighet. Det finnes flere eksempler i GNH som handler om ”de barmhjertige” eller hvor det vises til en barmhjertig handling. *Stavkirkeprekenen* er en av de mest kjente homiliene vi har⁷², i denne homilien forklares det om hvordan kirkens fysiske oppbygning kunne være et bilde på hele kristenheten⁷³. Her blir benkene i kirken sammenlignet med de barmhjertige mennesker som ”i sin miskunn lindrer sine skrøpelige medmenneskers lidelser, likesom benkene gir hvile for dem som sitter på dem”⁷⁴ Tidligere ble det nevnt at det i denne homilien også henvises til kirkebygget som en metafor for enkeltmennesket. I denne metaforen blir kjærighet ikke illustrert gjennom benkene og barmhjertighet, men gjennom alteret. En stor forskjell her er at kjærighet blir fremhevet som en individuell dyd, et individuelt ansvar. I tillegg blir dyden bedre forklart og beskrevet mer inngående enn det ble gjort når kirkebygget var en metafor for hele menigheten, altså det kollektive. I denne delen av metaforen deles kjærigheten ”på to bud: kjærighet til Gud og kjærighet til nesten.”⁷⁵ Begge disse delene av kjærigheten blir i denne homilien likestilt fordi den kommer til syne gjennom de to tverrveggene i kirken. Dette kan

⁷¹ Også kalt *Kirkevigsel I*, men vil bli referert til som *Stavkirkeprekenen* i oppgaven

⁷² Gjengitt i flest håndskrift

⁷³ Kirkevigsel I ”*Stavkirkeprekenen*”, GNH 1971:101

⁷⁴ Kirkevigsel I ”*Stavkirkeprekenen*” GNH 1971:101

⁷⁵ Kirkevigsel I ”*Stavkirkeprekenen*” GNH 1971:102

fortelle oss flere ting, først av alt at kjærlighet var en individuell plikt. Videre legges det vekt på at en som kristen skulle være bevisst på sin rolle og sine oppgaver i forhold til både fellesskapet og seg selv, i sitt personlige forhold til Gud. Hvilket betyr at kjærlighet fra kollektivet, i kollektivet eller i samfunnet, ikke nødvendigvis måtte være like personlig som kjærligheten i forholdet til Gud. Begrepet ”gode gjerninger” brukes i denne teksten som uttrykk for alle dydige handlinger. Gjennom gode gjerninger skulle en bygge en åndelig kirke inni seg selv, og grunnmuren ble dannet av en sammensetning av dyder og gode handlinger.

To typiske tilnærminger på hvordan kjærlighet ble forkynnet finnes blant annet i homiliene som omhandler henholdsvis Johannes Døperen og St. Mikael. I begge disse homiliene er det et stort fokus på å fremheve hvor gode eksempler disse var for kristendommen, og det blir gitt mange eksempler til etterfølgelse. Både Johannes Døperen og St. Mikael fremstår som svært sentrale i forhold til den kristne kulturarven og de var nok kjent for de fleste menigheter. Dette betyr at deres eksempel kunne veie tungt inn på hvordan vanlige mennesker ønsket å oppføre seg. I homilien som handler om Johannes Døperen fortelles det om hvordan Johannes elsket sin Gud så mye at han lot seg fange og drepe for Hans skyld. Johannes Døperen blir i denne homilien fremstilt som en av de helligste menn som noen gang har levd og blir kalt for en av Guds høvdingen. Menigheten blir deretter oppfordret til å følge denne høvdingens eksempel i gode gjerninger, slik at også de kunne be om forbønn hos Gud ved dommens dag og muligens få plass i himmelriket. I homilien om St. Mikael og englene blir menigheten oppfordret til å følge i englenes eksempel, også når det kommer til kjærlighet. De ”brennende ” eller ”luende” englene var de som elsket ”både Gud og nesten til fullkommenhet”⁷⁶. Det legges også vekt på at den som ikke på noe vis prøvde å etterligne englene ville bli utstøtt fra samfunnet, med mindre han gjorde noe godt for å bøte på skaden. Budskapet til de som klarte å følge englenes eksempel var at de ydmykt skulle takke for likheten de hadde oppnådd og ikke heve seg over dem som ikke hadde klart det samme. Dette er enda et eksempel på at dydene var noe som sjeldent ble forklart alene.

Alkuin skriver også om kjærlighet i sin tekst ”*Om dydene og lastene*.”⁷⁷ Han legger her vekt på kjærlighetens sentrale rolle i livet til det kristne mennesket, og åpner avsnittet om kjærlighet med en forklaring på dette; ” Av alle Guds bud er det kjærlighetsbudet som har den høyeste makt. Uten at kjærlighetsbudet blir fullkomment i oss (...) kan vi ikke behage Gud.”⁷⁸

⁷⁶ *St. Mikael og englene*, GNH 1971:120

⁷⁷ I GNH, 1971

⁷⁸ Alkuin, *Om Dydene og Lastene*, i GNH 1971:19

Den todelte naturen til kjærligheten blir forklart og Alkuin legger stor vekt på at kjærlighet til Gud ikke var tilstrekkelig dersom en ikke hadde tilsvarende kjærlighet til sine medmennesker. Rent praktisk skulle en vise sin kjærlighet til Gud gjennom å følge hans bud, noe som samtidig var den eneste måten å sikre seg Guds kjærlighet⁷⁹. Alkuin legger vekt på at kjærlighet var et grunnprinsipp i og for den kristne troen, og at kjærligheten var et utgangspunkt for muligheten til å tilegne seg de andre dydene. For å i det hele tatt å kunne kalle seg selv kristen måtte en strekke seg etter denne dyden og sette den som en grunnstein for det byggverket som utgjorde det kristne mennesket.

2.3.3 Ydmykhet

Dyden ydmykhet er en dyd som forekommer relativt ofte i homiliene til dyd å være. Den største forskjellen mellom denne dyden og forrige er måten de fremstilles på. Til forskjell fra kjærlighet blir ydmykhet enten bare presentert gjennom andres eksempel eller implisitt gjennom forkastelse av synd. Når ydmykhet presenteres gjennom eksempel etter andre, er det spesielt Guds, Jesus' eller jomfru Marias eksempel som brukes, selv om det forekommer andre eksempler også. For å være ydmyk skulle en aldri heve seg over noen andre eller hovre dersom en var heldig i det jordiske livet. Ydmykhet blir i homiliene gjerne fremstilt gjennom syndene stolthet, hovmod, og i noen tilfeller grådighet og tonen er ofte formanende. Alkuin presenterer i sin tekst ydmykhet som en menneskelig styrke, det var gjennom denne en kunne lære den opphøyede Gud å kjenne. Han kommer også med en konkret oppfordring til hvordan en kunne bli ydmyk:

”Det første trinn på ydmykhetens stige er med lærevillighet å lytte til sannhetens tale, å holde det som blir sagt fast i hukommelsen og å handle etter det med hele sin vilje. For sannheten flykter fra det sinn som ikke blir funnet ydmykt.”⁸⁰

Den kristne forkynnelsen var ”sannhetens tale” og ved å holde fast på og følge den ville en kunne kalle seg ydmyk. Dersom en derimot ikke var ”ordentlig kristen”, altså kristen i sjel og handling, betydde det at en aldri heller kunne være helt ydmyk. Ydmykhet beskrives som en forutsetning, en betingelse, for kristendom og tro fordi sannheten ikke ville finne en plass i det sinn som ikke var ydmykt. En slik beskrivelse finnes ikke noe annet sted i homiliene, men

⁷⁹ Akkurat hvordan dette skulle fungere blir ikke forklart nærmere, men den allmenngyldige regelen var nok at dersom en oppførte seg dydig, ville en ha Guds kjærlighet.

⁸⁰ Alkuin, ”*Om Dydene og Lastene*”, i GNH s. 25

siden vi antar at også denne teksten ble brukt som utgangspunkt for forkynnelse⁸¹ er det grunn til å tro at Alkuins budskap ble presentert i de fleste menighetene omkring i landet. En ulempe med presentasjonen som vi finner hos Alkuin og i homiliene, er at mange av eksemplene på ydmykhet baseres på handlingene til svært hellige menn.⁸² Dette kan ha gjort det vanskelig å etterligne budene i hverdagen fordi idealet var langt fra livene til vanlige mennesker. På den andre siden var det kanskje slik at eksempler fra personer som var vel ansett også kunne føre til et større ønske om å selv bli bedre. Det er vanskelig å si noe om hva hvermanns mente om dette, men det er tydelig at kirken mente at dette var den beste måten å påvirke og motivere folk på.

Jomfru Maria er en av de mest sentrale personene i kristendommen dersom vi dømmer ut i fra fremstillingene i GNH. Hun presenteres som en av de helligste (om ikke dén aller helligste) av alle, nest etter Gud selv og Jesus. En annen faktor som gjør henvisningene og fremstillingene av Jomfru Maria spesielle, er at det er høyst uvanlig at det fokuseres på kvinner i homiliene, og spesielt kvinner sett i et positivt lys⁸³. Homiliene *Kyndelsmesse* og *Jomfru Maria* fremstiller Jomfru Maria som et av de største forbildene når det kommer til dydig oppførsel og spesielt når det kommer til ydmykhet. Selv om Maria fremstilles som et eksempel som skulle etterlignes, levnes det ingen tvil om at hun også var høyt hevet over alle mennesker. Hun skulle beundres og dyrkes, ”men det var meget i henne som var mer hellig enn det gode mennesker når frem til.”⁸⁴ *Kyndelsmesse* er en homilie skrevet i forbindelse med en høytid kalt Marias renselse. Denne høytiden ble feiret i Marias ære fordi hun ydmyket seg da hun lot seg rense etter fødselen. Dette er et godt eksempel på hvordan ydmykhet ble fremstilt, eksempelets prakt er det beste idealet og budskapet som gis er et retorisk spørsmål som lot mottagerne gå i seg selv: hvordan kunne et vanlig menneske ikke være ydmyk når selveste Jomfru Maria kunne ydmyke seg til å følge sekulære lover, til tross for at hun på

⁸¹ Gunnes, E. i forord til GNH 1971:16 og 17

⁸² Og en kvinne; Jomfru Maria

⁸³ En av de få andre tilfellene med referanser til kvinnen som ikke setter dem i et negativt lys finnes i *De uskyldige barn* (s.62.64) hvor vi møter Rakel som gråt for alle de uskyldige barna som ble drept av kong Herodes. Rakel kan ikke sies å virkelig representere alle kvinner da det eksplisitt fremheves at navnet hennes betyr ”den som ser Gud og hun står for hele kristenheten, som av hele sitt hjerte søker å se gud” (s. 63) På den andre siden finner vi eksempelet i *Korsets gjenfinnelse* (s.106-107) hvor kongemoren Helena først sa at alle som ikke ville gi henne svar på hvor Herrens kors var gjemt skulle brennes levende. Etterpå fikk hun Judas til å bryte sin taushet og ed til Gud, før hun tilslutt lot korset kløyve i to deler. Ellers blir kvinnen fremstilt som fristerinner og de som ledet mannen inn i synden, straffen for dette var blant andre smerte ved fødsel.

⁸⁴ *Jomfru Maria*, GNH 1971:115

ingen måte måtte det i sitt forhold til Gud? Homilien avsluttes med et praktisk budskap om at en skulle ”akte vel på ydmykheten i all vår ferd”⁸⁵

I *Jomfru Maria* legges det svært stor vekt på Marias ydmykhet, hun blir beskrevet som det reneste av alle mennesker på jorden. Hun beskrives som ”miskunnelig og saktmodig, barmhjertig og ydmyk”⁸⁶ og mye av budskapet går ut på at en skulle ligne henne når de formet sine egne liv og valgte sine stier. Dette kunne gjøres ved å la Jesus få æren for alle gode gjerninger og la hans kjærlighet hindre all syndig begjær.⁸⁷ Til tross for dette relativt konkrete budet, fremstår denne oppgaven som svært kompleks og vanskelig å gjennomføre i praksis. Det fremheves nemlig også at det var en umulig oppgave å prøve å etterligne henne fordi hun var den reneste av alle mennesker. Selv om Maria lærte all visdom og godhet som noe menneske kan kjenne til, hevet hun seg aldri over noen andre. Hennes ydmykhet økte i takt med den æren hun ble vist av Gud. ”Maria vernet i ydmykhet så vel om sine dyder, at hun aldri ble skadet av hovmod, og sa at hun hadde fått nytte godt av sin ydmykhet, fordi Gud hadde gitt henne så stor ære.”⁸⁸ Det blir gitt et lite hint til hvordan det var forventet at kvinner skulle akte seg; Hun levde i sin ydmykhet og talte ikke mer enn nødvendig.

Et veldig typisk eksempel på hvordan ydmykhet fremstilles gjennom synd finner man i *Moralpreken I* hvor det ganske tydelig kommer frem at dersom en ikke var ydmyk, men hovmodig ville en ende i helvete. Det var hovmod (og misunnelse) som gjorde at noen av Guds egne engler falt fra himmelen og ble til svarte djevler.⁸⁹ Det var de som var hovmodige som lettest lot seg lokke til djevelen ved å bry seg mer om jordisk heder og ære, enn konsekvensene for det åndelige livet.⁹⁰ Hovmod handler ikke bare om å heve seg over andre, det handler også om ikke å være for stolt. Et annet eksempel fra *Moralpreken I* viser hvordan det var mulig å være hovmodig, selv for de som hadde lite; ”det er heller ikke rett at fattigfolk er så hovmodige at de lar være å be om almisser i Guds navn.”⁹¹ Også i *Jul II* blir ydmykhet implisitt fremhevet, denne gangen gjennom Adams eksempel. Han begikk den store synden i hovmod da han lyttet til djevelens fristelser og ville være lik Gud. Jesus, som blir referert til

⁸⁵ *Kyndelsmesse*, GNH 1971:78

⁸⁶ *Jomfru Maria*, GNH 1971:116

⁸⁷ *Jomfru Maria*, GNH 1971:115

⁸⁸ *Jomfru Maria*, GNH 1971:115

⁸⁹ *Moralpreken I*, GNH 1971:49

⁹⁰ *Moralpreken I*, GNH 1971:49

⁹¹ *Moralpreken I*, GNH 1971:50

som den nye Adam⁹², var lydig mot Gud og han fornedret seg. Gud er den som tilslutt viser ydmykhet i sin reneste form. Da han sendte ned menneskesønnen beviste Gud sin kjærlighet til mennesket og hans ydmykhet; ”Mennesket forlot Gud og vendte seg fra ham, Men Gud elsket mennesket og kom hit ned til menneskene. (...) og så dyp var Hans kjærlighet at han overgav seg til døden for at vi skulle få leve”⁹³ og ”Likesom Herren viste kjærlighet og ydmykhet da han ikledte seg det menneskelige legemet, slik skal vi også under alle forhold vise kjærlighet og ydmykhet, og tenke på at vi er skapt av jord og skal vende tilbake til jorden.”⁹⁴ Dyden kjærlighet henger sterkt sammen med ydmykheten, noe som blir veldig tydelig dersom man ser på i hvilke sammenhenger Gud var ydmyk, det var ofte fordi han elsket mennesket

Ydmykhet blir også beskrevet i *Stavkirkeprekenen*, hvor golvplankene i kirkebygget skulle representere de ydmyke som ”gjør seg selv ringe, selv om de blir æret. Jo mer de blir tråkket på, desto mer bærer de kristenfolket.”⁹⁵ Også når det kommer til beskrivelsen av hvert menneskes åndelige tempel (det individuelle kirkebygget) representerer golvplankene ydmykhet, lydighet og tålmodighet, fordi man ikke skulle skamme seg for å lide overlast eller fornedrelse fra andre mennesker. Ydmykhet blir hele tiden brukt som en forutsetning for å kunne komme til himmelen i det åndelige livet, slik som de andre overnevnte dydene. Ved et tilfelle kommer det frem at Gud hjelper menneskene å bli ydmyke, selv om det implisitt legges vekt på at troen på Gud fører til ydmyke mennesker. ”Håndverker er Han (Gud) også i det at Han river ned overmøt og bygger opp ydmykhet, skjærer vekk våre unyttige gjerninger og styrker det som bærer god frukt.”⁹⁶ Ydmykheten skulle også kombineres med gode gjerninger for å øke sjansene for belønning i livet etter døden fordi dersom en gjorde gode gjerninger og var ydmyk i forhold til dem, ville Gud være ekstra nådig på dommens dag.

2.3.4 Tilgivelse

”Men jeg sier dere: Sett dere ikke til motverge mot den som gjør ondt mot dere. Om noen slår deg på høye kinn, så vend det også den andre til. Vil noen saksøke deg og ta skjorten din, så

⁹² *Jul II*, GNH 1971:55

⁹³ *Jul II*, GNH 1971:55

⁹⁴ *St. Johannes og de andre evangelistene*, GNH 1971:61

⁹⁵ Kirkevigsels I ”*Stavkirkeprekenen*”, GNH 1971:101

⁹⁶ *Epifani I*, GNH 1971:68

la ham få kappen også.”⁹⁷ I homilietekstene er det ikke tilgivelse som er den dyden som blir nevnt hyppigst. Det finnes et mindretall av referanser til denne dyden, men det er ikke på langt nær like god dekning av denne som det vi har sett av både måtehold og kjærighet. Tidligere har det også blitt fremhevet at dyden kjærighet ble lagt til grunn for kristen tro, noe som også er tilfelle for ydmykhet. Tilgivelse derimot, blir ikke nevnt med slike ord til tross for at tilgivelsen i dag fremstår som et sentralt punkt ved kristendommen. Det finnes et par referanser til Tilgivelse i GNH, noe som vitner om at tilgivelse ikke var et helt ukjent begrep i middelalderen. Tilgivelse utfolder seg i homiliene, som kjærigheten, også på to plan. Først innebar det en allmenn forståelse av Guds tilgivelse av menneskenes synder, altså Guds uendelige makt over mennesket. I tillegg innebar det også en forståelse av menneskers tilgivelse av medmenneskers ugjerninger mot dem. Den tydeligste fremstillingen av Tilgivelse i GNH får vi når det kommer til Guds tilgivelse av menneskenes synd. Dette kan ha sine naturlige årsaker. Katolikkenes separasjon fra jødene handler i stor grad om Jesus, og hans rolle i kristendommen. Jødene mente at han ikke var Messias, mens de kristne mente at han var det. Det at Jesus døde på korset for å gi menneskene syndsforlatelse var derfor en svært sentral del av det kristne budskapet, han gjorde det slik at menneskene kunne få tilgivelse for sine synder.

”På et øyeblikk ble han frelst som lenge hadde vært en ugjerningsmann, for Gud ser ikke så meget på hvor lenge vi har angret, som på den angrendes samvittighet. Gud avviser ikke vår anger over synden, selv om den varer kort, hvis vi angrer med hele vårt hjerte.”⁹⁸

Tilgivelse fra Gud, både den som allerede var gitt gjennom Jesus og den som skulle bli gitt ved dommedag dersom en hadde gjort opp for seg, knyttes ikke opp til en bestemt høytid eller tid på året. Tilgivelsen blir nevnt tidvis gjennom hele året, noen ganger eksplisitt og andre ganger implisitt. De eksemplene vi faktisk finner i GNH er sterkt knyttet opp til det som i dag står i bibelen, disse eksemplene blir trukket frem som rettledende. Når det kommer til eksempelet om tilgivelse av andre mennesker er samtlige eksempler i GNH veldig konkrete. I *St. Stefanus* oppfordres det for eksempel til å følge Stefanus’ eksempel da han tilga sine fiender for ugjerningene som ble gjort mot ham. ”(...) aldri kan noe menneske - dersom han ikke vil lyve – si at han ikke kan elske sin neste eller tilgi dem som har syndet mot ham.”⁹⁹ Guds eksempel brukes også for å understreke denne dydenes sentrale rolle i kristendommen,

⁹⁷ Evangeliet etter Matteus 5:39-40, Bibelen på nett, utgave 2011 <http://www.bibel.no/nb-NO/sitecore/content/Home/Hovedmeny/Nettbibelen.aspx?parse=Matt%205#.UJo3wMUmapB> (besøkt 01.11.12)

⁹⁸ *Palmesøndag*, GNH 1971: 185

⁹⁹ *St. Stefanus*, GNH 1971:58

og menneskene oppfordres til å tilgi hverandre, selv i situasjoner hvor en slik tilgivelse virker umulig for ”Hvis dere tilgir menneskenes synder, vil deres himmelske Far tilgi dere. Men hvis dere ikke tilgir, vil heller ikke deres Far tilgi dere.”¹⁰⁰ Videre forklares det at desto mer helhjertet en tilga andre, desto mer vil Gud kunne tilgi ved dommens dag. I denne homilien kommer det også et interessant poeng om hevn opp, hvor det blir forklart at i situasjoner hvor en mann gjør urett mot den andre, og den andre gjør samme urett (hevner) tilbake skulle begge mennene gjøre bot og tilgi hverandre. Det var likevel mer ære i å tilgi uten å hevne seg, da den som tilga sin uvenn og som ikke hadde gjort noen onde handlinger mot nevnte uvenn, lignet Herren da han bad for sine uvenner som førte ham bort og korsfestet ham. En skulle ikke hevne for å opprette familiens ære, men i stedet tilgi og sole seg i Guds ære. Overgangen fra det kollektive ved hedendommen til det individuelle i kristendommen blir konkretisert og fremhevet i denne homilien.

2.4 Malen for det kristne mennesket?

Det samlede inntrykket av dydenes fremstilling i homilietekstene er sammensatt og fremstår i sin helhet som et slags regelverk. Selv om det i denne oppgaven har vært fokusert hovedsakelig på enkelte dyder betyr ikke det at det ikke finnes fremstillinger av de andre dydene i GNH. *Rettferdighet* er for eksempel noe som det refereres til svært ofte. En av de største utfordringene med denne dyden er at det ikke sies veldig mye om hvordan en skal definere akkurat hva det å være rettferdig innebar. Den vanligste forekomsten av begrepet finnes i påminnelsene om at rettferdige menn ville bli belønnet for sin rettferdighet, og at disse også ble sett på som reelle kristne. Rettferdighet i praksis innebar antageligvis ikke bare å gjøre det som var rett for Gud, men også det som ble oppfattet som rett av samfunnet. For kristne konger betydde dette at de ikke bare skulle være rettferdige i kristen forstand, men også når det kom til politikk og vennskapsbånd med andre stormenn. Det kan tenkes at slike forklaringer gjerne ble gitt av den enkelte prest, og at det slett ikke var særlig forvirring i forbindelse med utøvelse av rettferdighet. *Visdom* og *Mot* finnes det noen fremstillinger av i GNH, men disse gir ingen forklaring utover det at visdom og mot var en del av en større helhet. Fremstillingen av visdom er tynn, og den fremstår ikke som veldig sentral i homiliene. Mot blir litt oftere referert til, men heller ikke fremstillingen av denne kan sies å være spesielt hyppig. Det som sies om mot er til gjengjeld ganske tydelig, og det kan ikke levnes noen tvil

¹⁰⁰ St. Stefanus, GNH 1971:58

om at hovedbudskapet i denne forbindelse handlet om motet til å følge den rette tro. Årsaken til at denne dyden ikke fremstår som veldig sentral kan muligens knyttes opp til at homiliene henvendte seg til folk som allerede hadde valgt den rette troen. Folk som fremdeles ville trenge kirkens veiledning for ta riktige valg, men som muligens ikke ville møte religionsforfølgelse. Det beste eksemplet på mot finnes i *St. Stefanus*, fordi Stefanus var den første av helgenene som led martyrdøden og som holdt hardt på troen i motgangens øyeblikk.

De dydene som kanskje er de aller vanskeligste å gripe, eller å lage en samlet fremstilling av er likevel *Tro* og *Håp*. Tidligere ble det laget en kort oversikt over disse, men det må legges til at det står svært lite i GNH om dem og at disse dydene hele tiden ligger til grunn for de andre. Troen blir sett på som en forutsetning for kristendom som kom inn gjennom dåp og tilegnelsen av Pater Noster, men grunnlaget for denne troen er ikke noe annet enn at det var obligatorisk. Det er likevel ikke sikkert at troen var et problem i overgangsperioden eller etterpå, ettersom en også trodde på hedenske guder, inderligheten av troen derimot er det vanskeligere å si noe om. Det kommer ofte frem i homiliene at det var viktig å søke kirken for å få de rette svarene og få hjelp til å vite hva som var rett og galt, på denne måten ville troen hele tiden være begrunnet og det var mindre plass til tvil. Håp er også noe som ikke begrunnes eller forklares grundig i homilietekstene, det er også få direkte befalinger om håp. Hoveddydene er personlige egenskaper som ethvert kristent menneske skulle søke å tilegne seg, og de forholder seg i større grad til kollektivet, menigheten og Gud. De teologale dydene på den andre siden, forholder seg direkte til individet, og handler i større grad om følelser i forhold til Gud. Håp blir stående litt alene når det skal beskrives, kanskje nettopp fordi det er noe som ikke direkte kan måles i fysisk handling. Troen var på mange måter grunnleggende for praksisen, en betingelse for de andre dydene, litt på samme måte som visdom la til rette for de andre hoveddydene. Det å håpe var nok ikke fremmed for menneskene i vikingtiden, og også i hedendommen hang dette sammen med å tro. Ved å tro på de hedenske gudene og tilbede dem, hadde en håp om god avling og medvind i livet. Et av de største problemene i forhold til å definere hva som ble lagt i begrepet Håp, er at det ikke eksplisitt forklares i homiliene og det var nok forventet at alle var i stand til å håpe.

De kristne dydene og fremstillingen av dem i GNH representerer store skiller mellom norm og kultur fra hedendom til kristendom. Kristendommen brakte med seg nye idealer som var annerledes enn dem som fantes i hedendommen, og dydene fremstår som de største bildene på denne endringen. Selv om det også skjedde mye både politisk, økonomisk og sosialt i

forbindelse med kristningen hadde idealet om et dydig menneske kanskje størst innflytelse på enkeltindividet og den endringen som skjedde i mentaliteten til menneskene. Det er klart at kristenlovene og kirkens makt samt kongens samarbeid med kirken hadde veldig stor påvirkning og innvirkning på endring i dagliglivet, og på hvordan religionspraksisen utartet seg for kollektivet og enkeltmenneskene. Problemet her er at dette ikke sier noe om hvordan enkeltmennesker ble *kristne*. De sier noe om straffen en fikk for å begå synder, for å ikke brygge juleøl eller å ikke døpe sine barn, men ikke noe om hva menneskene trodde. En studie av dydenes fremstilling sier heller ikke noe om hva mennesker faktisk trodde, men det sier noe om hva kirken ønsket at de skulle tro og hvordan dette i praksis skulle utøves. Fremstillingen over viser et ideal som i aller høyeste grad hadde sitt fundament i forkynnelsen fra svært ansette predikanter, og viser hvilket krav en måtte oppfylle som kristen. I neste kapittel skal dette idealet brukes for å undersøke hva vi kan tenke oss var praksisen, ved å se på fremstillingen av dydene i Håkon Håkonsson saga. Selv om Håkon Håkonsson neppe kan sies å representere den allmenne nordmann i middelalderen, vil fremstillingen si noe om hvordan dydene ble oppfattet og hvordan de kunne utøves i praksis. Finner vi samme vektlegging her som GNH? Kom dydig oppførsel i skyggen av hendelser med politisk, økonomisk eller (makt)strategiske valg?

3 Fremstillingen av dydene i Håkon Håkonssons saga. Håkon, et levende ideal?

Håkon Håkonsson var konge av Norge fra 1217 til 1263. Han er kanskje mest kjent som kongen som endte borgerkrigstiden og hans lange regjeringstid var den lengste av alle tidligere norske konger. I tillegg til dette var han også en kristen konge, og det er nettopp dette som gjør Håkon Håkonssons saga relevant for denne oppgaven. Det er ikke bare Håkons liv som blir fortalt gjennom denne sagaen, som leser får en også innblikk i norsk politisk historie og stridigheter i forbindelse med styringen av Norge. Det blir gitt innblikk i hvordan kristendommen var en del av Håkons liv og hvordan hans liv som en kristen konge utartet seg. Denne oppgaven vil i all hovedsak fokusere på sistnevnte, altså hvordan kristendommen kommer til uttrykk i sagaen. Sagaen er skrevet av Sturla Tordsson bare noen år etter Håkons død.

Håkon Håkonsson saga er skrevet kronologisk og har som oppgave å vise Håkons liv omtrent fra den perioden hvor han kom til Kong Inge for å bli fostret, til hans død i 1263. Det blir i sagaen lagt stor vekt på tidsperspektivet og for hver vinter som går blir det eksplisitt fremhevet hvor mange år Håkon hadde vært konge. Det fortelles om problemene som oppstod i lys av Håkons rolle som arvtager til tronen, og det er stort fokus på å gjenfortelle sentrale og dagligdagse ting fra Håkons liv. Det store bildet er viktig for forfatteren, og det blir lagt særlig vekt på hendelser som involverer det politiske spillet, maktutøvelse og som viser hvor stor oppgave det var å styre Norge på denne tiden. Til tross for at det ikke virker som om det religiøse aspektet var det viktigste fokuset, finnes det flere eksempler på kristne verdier i sagaen. Da er det gjerne snakk om Håkons forhold til Gud, og hvordan dette forholdet var en sentral del av Håkons rolle som øverste verdslige leder. I tillegg til at leseren får innblikk i Håkons person, mest hvordan han ble oppfattet utad, blir også andre personligheter beskrevet og fortalt om. I forbindelse med denne oppgaven er Skule Bårdsson den viktigste personen foruten om Håkons selv. Skule Bårdsson er en person som ofte har blitt diskutert i forbindelse med Håkons periode som konge, dette av flere grunner. Skule var bror av kong Inge, som var konge før Håkon. Da kong Inge døde mente Skule at han var den naturlige arvtakeren etter sin bror, men dette ble aldri en realitet. I stedet ble Håkon stemt frem som arvtager til tronen av birkebeinerne og Skule ble satt til å være hans formynder og riksstyrer i tillegg til at han

skulle styre en tredjedel av riket og få tilsvarende skatteinntekter. Det som helt tydelig kommer frem gjennom sagaen er at Skule aldri ble fornøyd med denne rollen og at hans misnøye også var det som tilslutt førte ham i døden. Kampen mellom Håkon og Skule har gjort dem begge til emner for flere diskusjoner hvor det har blitt diskutert både hvem som var den beste lederen og den mest taktiske politikeren og hva fremstillingen av dem egentlig forteller oss. De tidligere diskusjonene vil bli tatt hensyn til senere i dette kapittelet, men fokuset for denne oppgaven vil i all hovedsak ligge på det kristne perspektivet og det politiske spillet faller utenfor rammene for denne oppgaven. Et annet sentralt punkt i forhold til diskusjonen om kristendommens fremtreden gjennom dydsbegrepene i sagaen er at beskrivelsene av Håkon og Skule er relativt overfladiske. Tordsson gir ikke leseren en dypere innsikt i eventuelle holdninger eller tanker. Det vil si, noen holdninger kan lett tolkes ut fra de sitatene som blir gjengitt, mens andre holdninger forblir uvisse. Til tross for dette gir det totale inntrykket fra sagaen et godt nok bilde av samtidens kristendom og tilstedeværelsen av den i det øverste laget i samfunnet. Hovedårsaken til at særlig Håkon og Skule brukes i denne oppgaven er at de representerer to svært forskjellige typer fra perioden vi befinner oss i. Håkon beskrives som en rettferdig og svært kristen konge, mens Skule fremstår som svært selvsentrert og ukristen. I denne forbindelse er det interessant å se hva Tordsson la vekt på når han beskrev Håkons rolle som en kristen konge, samt hvilke verdier og normer som begrunner denne fremstillingen. Det levnes liten tvil om at Håkon var en kristen konge, spørsmålet er bare hvordan denne fremstillingen begrunnes.

Det viktigste forholdet vi blir presentert for i sagaen i denne forbindelse er likevel forholdet mellom Håkon og Gud. I utgangspunktet kan en si at det egentlig skal snakkes om det forholdet Håkon hadde til Gud, mer enn det skal snakkes om forholdet mellom dem av åpenbare årsaker. Likevel blir dette forholdet presentert mer som et bilateralt forhold, hvor Guds rolle i Håkons liv hadde like stor betydning som Håkons rolle i "Guds liv". Det vil si, Håkon fungerte som Guds stedfortreder på jorden og hans rolle på jorden var en viktig del av Guds arbeid for vanlige mennesker. Håkon var en konge av Guds nåde, noe som Tordsson gir et godt bilde av i sagaen. Det blir for eksempel til stadighet lagt vekt på at Gud ga Håkon både miskunn og viste ham nåde, Gud grep inn for å bistå Håkon i hans arbeid på jorden. Denne typen gudsforhold som Tordsson beskriver har klare likheter med det gudsforholdet som hedningene hadde til sine guder, hvor det var vanlig å be eller ofre for å få noe tilbake, det kunne være alt fra god avling til lykke i livet. Håkons nære forhold til Gud blir vektlagt ganske tungt og fremstår som en svært sentral del av det budskapet Tordsson ønsket å

formidle. Fokuset på at forholdet ikke var begrenset på noe vis selv om den kristne Gud skulle være de hedenske gudene langt overlegen kan gi indikasjoner på samtidens trosforståelse og praksis. Først og fremst kommer det frem at troen skulle være en stor del av hverdagen og en spesielt stor del av høytidene, en tendens som kan spores direkte tilbake til fremstillingene i GNH. Det kan også være et signal om at folk gjerne opplevde at Gud var en del av hverdagen, at en nesten kan snakke om en slags ”deltakelse” i det jordiske livet. Dette kan i så tilfelle være med på å bekrefte at det var mange praktiske likheter mellom hedendommen og kristendommen også så sent som på 1200-tallet. At overgangen mellom dem var glidende og at det ikke var problematisk å praktisere i forhold til lokale behov så lenge det ikke var snakk om prinsipper som brøt med sentrale kristne bud og normer. Bistanden Håkon fikk fra Gud vektlegges særlig i situasjoner hvor Håkon møtte utfordringer. ”Da som ofte før viste Gud Håkon sin nåde. De som var med skipene, gikk i land der kongen hadde sagt, og der fant de en sveit ribbunger og drepte dem alle sammen.”¹⁰¹ Selv om gudsforholdet i sagaen nok var unikt for Håkon, kan en på ingen måte si at Håkon fremstår som en likeverdig part i forholdet. Han var Gud stedfortreder på jorden, ikke dobbeltgjengeren. Hans person var hevet over vanlige mennesker noe som også lå i hans oppgave, og religionen var intet unntak. Håkon fremstår også som givende i sitt forhold til Gud fordi han holdt messe i høytidene og var nøysom med å be om nåde fra prester når han og hans menn hadde syndet. Mer om hvordan Gud tilsynelatende tok del i Håkons liv vil bli diskutert senere i dette kapittelet, da det er en sentral del av hvordan Håkon aktet seg som kristen.

Dette forholdet er uten tvil det tydeligste uttrykket for kristendomspraksis, selv om det også finnes andre eksempler i sagaen. Generelt så er det få eksplisitte eksempler på hvordan kristendommen ble forstått eller tolket, men når det kommer til den praktiske delen får en som leser likevel litt innsikt. Det er tydelig at kirken spilte en viktig rolle i Håkons liv, han er opptatt av både syndforlatelse og samarbeid med kirken. Han holdt messe, eller deltok på messe selv om det var ustabile politiske tider og han egentlig kanskje burde ha kjempet mer strategisk for å holde på makten sin.

Fredagen [*langfredag*] lot han skipene dra ut i Florevåg og ble der natten over. Om morgenen lot han seg sette inn til byen og hørte messe, men vendte tilbake med en gang og la skipet i Grønningsund; han hadde da ikke mer enn 10 skip. Han lå der påskedagen. Kongen lot reise to telt på land og lot lese messe

¹⁰¹ HHS, 2008:162

der på verdig måte. Det var predikebrødre der, og de holdt en tale om menneskenes synder og om skriftemål.¹⁰²

Det er likevel en del utfordringer med å bruke denne sagaen som en berettende kilde. Kilden i seg selv antas å være relativt troverdig, faktisk er det slik at en i dag regner Håkon Håkonssons saga som en av de mest pålitelige sagaene. Dette av flere grunner, hvor den kanskje viktigste handler om forfatterens nærhet til perioden han beskriver. I tillegg til at han fikk tilgang på kongelige arkiver og dokumenter hadde Sturla Tordsson også tilgang på muntlige overleveringer fra personer som selv hadde kjent Håkon. Dette gir sagaen god tyngde når det kommer til å gi et korrekt samtidsbilde. Ut fra sitater og utsagn som blir gjengitt i denne sagaen kan det med første øyekast virke som om kristendommen var godt etablert i Norge på denne tiden, i minste fall kan en regne med at den norske overklassen praktiserte kristendommen i noen grad. Hvordan kristendomspraksisen var for andre i samfunnet er vanskelig å vite noe konkret om ut fra denne kilden, men dersom denne kilden kan brukes som utgangspunkt kan det ikke være noen tvil om at kristendommen var tilstede i folks liv og at det ble tatt flere hensyn til troen og kristne bud i hverdagen. Selv om sitatene i sagaen ikke nødvendigvis viser til en ”sannhet”, speiler de holdninger i et samfunn og gir oss et bilde av Håkon som person og konge. Bildet som fremstilles var ikke tilfeldig og sagaen var i seg selv et bestillingsverk¹⁰³. På grunn av dette kan det være at forfatteren av denne sagaen tilskriver Håkon mer gudstro enn det som var tilfelle, kanskje ikke. Sannsynligheten for at forfatteren kunne vite hva Håkon faktisk sa da han var rundt elleve år er liten, men også i dagens samfunn er det slik at anekdoter og spesielle utsagn kan fortelles fra generasjon til generasjon dersom de har en nytteverdi. Denne verdien blir selvfølgelig satt av den enkelte familie, og kan på grunn av dette være svært variabel. Derfor kan en ikke utelukke at Håkon som elleveåring faktisk sa at han ville legge spørsmålet om sin fars arv i Guds hender.

Når det kommer til uttrykkene for dyd i Håkon Håkonsson saga, er utvalget sparsommelig, noe som kan ha flere årsaker. For det første er det ikke sikkert at dyder var noe som var viktig å fremheve, fordi Håkons lederegenskaper gjerne ble definert ut i fra maktutøvelse og politiske valg. Det er heller ikke sikkert at det var vanlig å fremheve slike personlige egenskaper enda, i motsetning til for eksempel dagens journalistikk hvor det ofte blir vist til hvorvidt politiske eller kulturelle personligheter kan karakteriseres som for eksempel ydmyke. Vi vet lite om i hvilken grad dydig oppførsel var det som avgjorde om en ble regnet som

¹⁰² HHS, 2008:242

¹⁰³ Mer om dette nedenfor

kristen av andre, og som derfor nødvendiggjorde en slik karakteristikk. Til tross for at fremstillingene er få, finnes det eksempler på handlinger som inneholder spor av ulike dyder og Håkon tilegnes flere kristne egenskaper som en konge av Guds nåde.

Det ble så vidt nevnt i sted at sagaen var et bestillingsverk, den ble bestilt av Magnus Håkonsson og dette har antageligvis hatt en innvirkning på fremstillingen av både Håkon og Skule. Det at det ikke foreligger en utdypende beskrivelse av dem kan ses på som et resultat av at Magnus var i familie med dem begge. Disputten mellom dem er kjent, og den skal også diskuteres i lys av oppgavens vinkling senere i dette kapittelet, men for øyeblikket er det et poeng at Magnus' familiære bånd til Håkon og Skule mest sannsynlig har ført til at mye av konflikten ble tåkelagt¹⁰⁴. På grunn av forfatterens nærhet til perioden ville det ha vært mulig å få med mer av den personlige siden av Håkon, spesielt dersom det tas i betraktning at han hadde mulighet til å høre fra både Magnus og Margrete (Håkons kone, Skules datter) som kanskje kunne ha belyst dette aspektet bedre, selv om vi ikke vet noe om i hvilken grad Håkon betrodde seg til dem. Det er likevel ingen tvil om at Håkon er den som kommer best ut av det, dersom sagaen kun ses ut i fra premisset om kristendom og dokumentert praksis. Det er selvfølgelig mulig at dette inntrykket også er et resultat av føringene som kom med oppgaven. For å unngå at argumentene i denne forbindelse bare er spekulasjoner kan det legges til at heller ikke Snorres Kongesagaer var fullspekket med de ulike kongenes private tanker eller ideer. Sturla, som Snorres brorsønn og lærling, har til en viss grad søkt å etterligne sin mentor i skrivestil, noe som kanskje er aller tydeligst når det kommer til kvadene som presenteres i sagaen. Hoffskaldenes tid var forbi da sagaen ble ført i pennen, og dette litterære virkemidlet kan derfor tyde på at han ikke bare så seg som en moderne historiker, men også som en som skulle videreføre forfatterstilen til Snorre.¹⁰⁵ Med bakgrunn i dette er det ikke overraskende at Håkons historie ikke gir leserne en innsikt i hva Håkon kan ha tenkt i ulike situasjoner, samtidig som det gjerne har passet inn i rammene for gjengivelsen. Det kan også derfor være at noen av historiene og fortellingene om Håkon, kanskje ble inkludert nettopp fordi de var gode historier, ikke fordi de skulle vise et ideal eller speile personlige valg. Historiene er ikke desto mindre relevante i forhold til det helhetlige bildet av Håkon og Skule, eller samfunnet for den saks skyld, de speiler både Håkons lederstil, hans politikk, og hans arbeid for å holde kontroll på riket.

¹⁰⁴ Også Holmsen, A. og Helle, tar dette med i sine fremleggelser av sagaen.

¹⁰⁵ Forordet i Håkon Håkonssons saga utg, 2008:7 skrevet av Holstmark, A.

Når det kommer til dialogen som gjengis i sagaen må det i mye større grad tas hensyn til at enkelte utsagn kan ha blitt overdrevet i Håkons favør, for eksempel sitatene fra hans barndom hvor han var som voksen i talen. Det som blir relevant for denne oppgaven er om Håkon gjennom sitt liv ikke bare ”forteller” oss at han var en god kristen¹⁰⁶ gjennom ord og stadige henvisninger til Gud, men også om han *handlet* etter de kristne dyder og verdier. Målet med å bruke denne sagaen i forbindelse med spørsmålene rundt kirkens fremstilling av og idealet basert på de kristne dydene på 1200-tallet blir derfor i all hovedsak å se nettopp på fremstillingen. Hva blir lagt vekt på (av forfatteren) i forhold til de kristne dydene i Håkon Håkonssons saga? Hvorfor er det for eksempel viktig at Håkon ved flere anledninger legger store avgjørelse i Guds hender? Finnes det eksempler hvor det er tydelig at kristendommen har ”vunnet” over hedenske normer i forbindelse med dyder som tilgivelse og ydmykhet? Hva sier fremstillingen av dyder om kristendommens endring av mentaliteten?

3.1 Dydene og idealet

Når det kommer til undersøkelsene for denne oppgaven vil fokuset i all hovedsak ligge på hvordan de kristne dydene er representert i denne sagaen. I første omgang vil dydene fra forrige kapittel også være de som står i fokus i denne delen. Håkons kristne praksis kommer best frem gjennom hans ydmyke vesen og hans evne til å inkludere Gud i hverdagen. Allerede i barndommen var Håkon ydmyk og gudfryktig. Det interessante med ydmykheten er at den representerer et svært stort skille mellom hedensk og kristen tro, og også mellom Håkon og Skule. En av Håkons mest fremstående og vedvarende egenskaper var nettopp det at han var ydmyk, han ville for eksempel ikke være hovmodig og kreve tronen da kong Inge døde, selv om dette ble det endelige resultatet. Dette er en egenskap som vektlegges tungt gjennom hele Håkons liv, og som også danner inntrykket av at Håkon var ideal for mange mennesker. Han ydmyket seg gjerne i sitt forhold til Gud og viste med dette de rundt ham at også han, kong Håkon, hadde en guddommelig leder. ”og han (kong Håkon) sa at med Guds hjelp skulle han vel sørge for at ufreden ikke kom uventet på dem.”¹⁰⁷

En annen svært sentral dyd i sagaen, eller i det minste for denne oppgaven, er *Tilgivelse*, både i ordets rette forstand, men også i dens lillebror *Grid*¹⁰⁸. Det finnes svært mange eksempler på

¹⁰⁶ Legger store avgjørelse i Guds hender, eller vender seg til Gud i nød. At han var rettferdig og gjorde gode gjerninger

¹⁰⁷ HHS, 2008:223

¹⁰⁸ Det vil komme en nærmere diskusjon om dette utsagnet under fremstillingen av Tilgivelse senere i kapittelet.

at Kong Håkon gav grid i sagaen, og det er interessant å se hvorvidt omstendighetene spilte noen rolle i forhold til om han gav grid eller ei. Vi ser for eksempel at han ved en anledning gledelig ga Grid til alle som ba om det, men brant ned gårdene hos dem som ikke gjorde det¹⁰⁹. En slik selektiv utdeling finnes ikke i dydslæren fra homilieboken, der forkynnes det om tilgivelse for alle ens fiender, ikke bare de som er kloke nok til å be om det, heller tvert imot. I tillegg til å tilgi fiender, legges det nemlig også vekt på å tilgi de som ikke visste bedre, et eksempel som blir vist både gjennom Jesus' og St. Stefanus' eksempel.¹¹⁰

Bakgrunnen til hvorfor Håkon noen ganger ga grid og noen ganger ikke kan derfor ligge i den rollen han hadde, han måtte bevise at han hadde makt og kunne ikke under noen omstendigheter fremstå som en svak leder. Diskusjonen om Håkons utøvende tilgivelse skal diskuteres i større grad i avsnittet som handler om tilgivelse.

Tilslutt er det viktig å få frem at de andre dydene som ble analysert i forbindelse med Gammelnorsk Homiliebok ikke fremstår som om de var like viktige å formidle i denne sagaen. Noe som muligens kan tyde på at de kanskje ikke ble regnet som like sentrale for en god konge som de overnevnte. Kjærlighet viser seg å være en vanskelig dyd å konkretisere, og det er i denne sammenhengen vanskelig å finne bestemte situasjoner hvor Håkon helt åpenbart var nestekjærlig eller viste sin kjærlighet til Gud. På en annen side kan en jo si at Håkons kamp for å være en rettferdig konge er en form for nestekjærlighet og at han stadig vekk viste sin kjærlighet til Gud ved å legge sin lit til Ham. Måtehold er heller ikke en dyd som vektlegges noe særlig, i hvert fall ikke som en bevisst holdning fra Håkons side. Etter hvert vil det likevel komme en diskusjon både rundt dyden Kjærlighet, og hvordan man kan forstå denne dyden som en del av Håkons liv, samt en diskusjon omkring Måtehold og hva som kommer frem i forhold til denne. Før disse diskusjonene kommer, er det på sin plass å gi en introduksjon av hvordan Håkon blir fremstilt som person, med vekt på hans personlige kristne egenskaper, samt hans forhold til Gud. Mot slutten av kapittelet vil også Skules rolle i denne sagaen bli diskutert. Her vil det bli belyst hvordan hans egenskaper er med på å forme uttrykket for dyder i sagaen, samt hvorfor det ambivalente forholdet mellom Håkon og Skule er viktig også når det kommer til å danne en dypere forståelse av praktisk kristendom i deres periode.

¹⁰⁹ HHS: 124-125

¹¹⁰ Jf med avsnitt om Tilgivelse i kapittel 3.

3.1.1 Håkon den Dydige?

Som nevnt i innledningen blir Håkon Håkonsson allerede som barn fremstilt som både ydmyk og bestemt i sin Gudstro, han var en god kristen og beskrives som veslevoksen og morsom.¹¹¹ Det er tydelig at det bilde som presenteres er gjennomtenkt og holdningene hans var relativt konsekvente. Da Håkon var mellom 7 og 10 år gammel skal ha sagt at Gud og Hellige kong Olav var hans ombudsmenn. ”I deres hender har jeg lagt min sak, og de ser nok til at jeg får min del av både land og lykke.”¹¹² Som elleveåring ble han utsatt for press fra sine frender i forbindelse med valget av den neste kongen; ”Mange som ikke har noen rett til det, lever nå i sus og dus lykkelig i din farsarv, mens vi, dine frender, må gå som om vi var utlæge (fredløse) og får ingen del i de goder som tilkommer Dem. (...) Vi hører østfra at baglerne også vil være snare til å gå under en som vil binde seg til deres sak.”¹¹³ Det som ikke kan kalles for noe annet enn gruppepress fra de som skulle opptre som hans rådgivere, var likevel ikke sterkt nok til å rikke Håkon fra det han mente var rett. ”Jeg vil heller vente å se hvor mye av min farsarv Gud av sin nåde vil unne meg til enhver tid. Som saken står nå er det ingen utsikt for at jeg reiser hærflokk i Norge.”¹¹⁴ Denne avventende holdningen blir beskrevet ved flere tilfeller i sagaen og den ydmyke Håkon ser sjelden ut til å prøve å snappe til seg mer i livet enn det som han mener at Gud har bestemt var hans. Et senere tilfelle som beskriver Håkons ydmykhet finner vi når det skulle velges ny erkebiskop, og han selv hadde bestemte preferanser for hvem som skulle velges. ”Kongen spurte hvem som var blitt erkebiskop, og Jon (Stål) svarte: ”Den som De ville ha, herre, Peter fra Hustad” Kongen takket Gud for dette. (...) Sendte brev til erkebiskopen (...) og hilste ham velkommen med Gud.”¹¹⁵

Som voksen fortsetter Håkon å leve etter de kristne normer og regler, selv om det oppstår noen situasjoner hvor man kan undre hvorvidt det er kristendommen eller normene fra hedendommen som var gjeldene. De vanligste tilfellene hvor Håkon handlet dydig var når han tilga eller viste sin nåde (ga grid), ellers så speiles kristendommen særlig i situasjoner hvor det er snakk om Guds inngripen og Guds nåde. Det er også ganske åpenbart at forfatteren ønsker å vise at Håkon var en ”konge av Guds nåde”. Selv om Håkon ikke offisielt ble kronet før i 1247, blir denne rollen likevel lagt til grunn, av forfatteren, for alle hans handlinger. Jon

¹¹¹ HHS. 2008:26 Dette fremstår som en uvanlig beskrivelse av et barn, og er med på å fremheve Håkons spesielle person allerede fra han var et barn.

¹¹² HHS, 2008:28

¹¹³ HHS. 2008:32

¹¹⁴ HHS. 2008:33

¹¹⁵ HHS, 2008:136

Vidar Sigurdsson fremhever denne kroningen som en av de viktigste politiske hendelsene i Norge på 1200-tallet.¹¹⁶ Årsaken til dette er at Håkon var født utenfor ekteskap og trengte derfor godkjennelse av paven for å bli rettmessig kronet. Når det endelig skjedde betydde dette ikke bare at Håkon ble en mektigere konge og styrket kronen, men det betydde også en omfattende styrking av kirken og dens makt og rett til utøvelse. Håkon ble derfor også et levende ideal på utøvende kristendom, det finnes flere henvisninger til dette og det er åpenbart at kirken skulle være for alle og kunne tilby alle mennesker i samfunnet beskyttelse uavhengig av politisk orientering.

I sagaen finnes det også eksempler på at ikke alle var like gode kristne som Håkon, Skule og hans menn er eksempler på dette, noe som også Håkon så ut til å være klar over. Han brukte dette som et av sine sterkeste argument mot Skule da han prøvde å samle mennene sine til krig mot den oppopperende svigerfaren. Selv om det ikke er kirken og dens fremvekst som er hovedformålet eller fokuset i sagaen, blir leseren innforstått med at kirkens makt ikke var ubetydelig i forhold til kongens, for selv i krigstid (kampen mot Skule) tok Håkon seg tid til å holde messe i påsken. Med det viste han respekt både for kirken som institusjon og hans frender og menn som også var kristne. En kan også se på hyppigheten av hendelser som involverer ordene ”Guds nåde” at den kristne tro er svært viktig for forfatteren å fremheve¹¹⁷. Dette er noe som også kommer frem i Kongespeilet, hvor noe av budskapet er at ”Kongen var innsatt i et guddommelig embete som forpliktet ham til å være ydmyk overfor Gud og samtidig vise sin kjærlighet til ham. Kongen skulle være rettferdig og lede sitt folk i henhold til Guds lover”¹¹⁸

Håkon blir også fremstilt som en konge som brukte makten sin til det beste for flertallet, og dette gjaldt ikke bare i tilfeller som handlet om makt eller penger, men også når det kom til det åndelige. Etter flere slag eller hendelser som involverte død eller andre tragedier som Håkon og hans menn var skyld i, passet Håkon på å be om syndsforlatelse for både seg selv og hans menn¹¹⁹. Selv døden hans blir omtalt i et kristent lys; «og litt over midnatt kalte den allmechtige Gud kong Håkon bort fra denne verden.»¹²⁰ Etter Håkons død har Tordsson skrevet et avsnitt med hensikt å oppsummere Håkons personlighet og karaktertrekk. Her kommer det frem hva forfatteren ønsket å vektlegge slik at alle som siden ville lese sagaen

¹¹⁶ Sigurdsson, J.V. 2008:139

¹¹⁷ En generell oversikt som jeg har laget viser at (før inn antall skrevet under første prosess)

¹¹⁸ Sigurdsson, J. V 2008:141

¹¹⁹ HHS, 2008: 263

¹²⁰ HHS, 2008:389

skulle sitte igjen med et komplett bilde av kong Håkon. «Han gjorde slutt på alt manndrap og lemlestelse, ingen skulle trives i landet om han tok en annens hustru.» «Han forbød ættefeide, ingen skulle unngjelde for en annens gjerning, men det skulle bøtes slik som loven sa.»¹²¹

Ydmykhet

Ydmykhet er den kristne dyden som i aller høyeste grad presenteres som den mest sentrale dyden når det kommer til Håkon Håkonsson. Denne er av de første karaktertrekkene hans som blir presentert og som konsekvent vektlegges gjennom hele hans liv. Det er bare med få unntak at Håkon gikk bort fra rollen som den ydmyke. Håkon vendte seg til Gud ved alle anledninger som bød seg, og fremstilles som svært bevisst på sin plassering i forhold til Gud. Han samarbeidet også ofte med erkebiskopen, og også her fremstår Håkon som ydmyk. »Erkebiskop Einar og den unge kongens venner bad kongen om å stadfeste denne saken (arven til Hakon Unge og Magnus Kongssønn) på en eller annen måte (...). Kongen tok dette vennlig, men sa at det løste seg ved å la Gud rå.»¹²²

Når Håkon var i krig eller hadde oppgjør med Skule var han også ydmyk overfor den situasjonen de var i eller hadde opplevd den dagen. »Vi får vende tilbake til byen og nøye oss med den seieren vi har fått. Så får det gå som Gud vil med saken mellom meg og min svigerfar.»¹²³ Denne talemåten har antageligvis hatt en positiv effekt på Håkons menn fordi Håkon konsekvent var ydmyk og kjente sine grenser, samt hele tiden viste hvilket nærvær han ønsket at Gud skulle ha i hans liv. Det legges også stor vekt på den belønningen Håkon fikk for å være ydmyk, da han ofte fikk oppleve guds nåde eller andre jærtegn i sin favør. Håkons ydmykhet blir fremstilt slik at leseren får inntrykk av at Gud belønnet denne oppførselen ved flere tilfeller. Det finnes også tilfeller hvor Håkon lot dømmekraften som konge, politiker og maktinnehaver, styre over ydmykheten. Et av dem skjedde rett før den avgjørende kampen mot Skule og vårbelgene, hvor erkebiskopen ba Håkon om å forlike seg med sin svigerfar. »jeg har liten lyst til å forlikes som saken står nå når vi ikke har prøvd oss mot hverandre, og vi to måger skulle helst først sees og tales ved og prøve om det ikke da ville gå bedre, før vi lar andre slåss for oss.»¹²⁴ Selv om Håkon i denne uttalelsen også vektlegger det faktum at han regnet med å ha både Gud og Olav den Helliges miskunn i sin favør, så er det ingen tvil

¹²¹ HHS, 2008:392

¹²² HHS, 2008:322

¹²³ HHS, 2008: 263

¹²⁴ HHS, 2008:238

om at denne kampen dreide seg om politikk, og da måtte religionen vike. Det vil si, Håkons svar til erkebiskopen var respektfylt og oppriktig men budskapet er likevel at den beste løsningen måtte være å gå til kamp. Videre la Håkon også vekt på at hvis det skulle vise seg å være Gud og den hellige Olavs vilje at han og birkebeinerne skulle tape, da skulle han prøve å få til et forlik. ”Da får det bli slik at vi enten forliker oss eller at det blir et annet oppgjør mellom oss, slik Gud har bestemt det.”¹²⁵ Helt til sidesatt ble altså ikke religionen, men det virker som at Håkon var ganske sikker på at han ville vinne, i det minste er den en selvsikker og klok konge som blir presentert av forfatteren.

Tilgivelse og Grid

Tilgivelse er en dyd som blir nevnt svært sjeldent i Håkon Håkonssons saga og det er derfor vanskelig å danne et helhetlig bilde av hvordan det å tilgi kan ha blitt forstått i denne perioden. Likevel kan en se noen innslag av tilgivelse dersom en utvider begrepet til å bety mer enn det å tilgi ubetinget. Det å tilgi handler ikke bare om handlingen av å gi tilgivelse, et aspekt av den dreier seg også om at tilgivelsen er til hjelp for giveren hvor det kan være snakk om en form for lettelse i forhold til å slippe å bære nag eller være sint. Hvilket betyr at på et åndelig plan vil en tilgivelse innebære en lettelse eller befrielse for begge parter, men det kan føyes til at en tilgivelse ikke nødvendigvis må innebære at en glemmer eller aksepterer selve ugjerningen. Dette kan knyttes til en slags felles forståelse av at en taper mer på å bruke masse tid på hat og sinne, enn på å tilgi den skyldige. Filosof og forfatter Roger Scruton skriver i sin artikkel at den vestlige verdens demokratiske sans kan knyttes tilbake til dyden tilgivelse. ”*To forgive the other is to grant him, in your heart, the freedom to be. It is therefore to acknowledge the individual as sovereign over his life and free to do both right and wrong*” Gjennom tilgivelse tillater en at andre skal få eksistere og dette er en del av grunnlaget for et moderne vestlig samfunn.¹²⁶ Beskrivelsen viser hvordan overgangen til kristendommen samt de holdningsendringene som kan spores til denne dyden, har bidratt til en kulturell endring. Denne endringen synes også i noen grad i sagaen om Håkon. Måten han blir beskrevet på gjør at han fremstår som et forbilde, det er helt tydelig at han ble oppfattet som en rettferdig og tilgivende konge.

Selv om det ikke blir gitt mange eksempler på tilgivelse i sagaen, er det likevel noen tilfeller som er verdt å vurdere i denne sammenhengen, nemlig handlingen av å gi grid. Ofte vises det

¹²⁵ HHS 2008:293

¹²⁶ Scruton, R. 2009. http://www.city-journal.org/2009/19_1_the-west.html (besøkt 02.11.12)

til tilfeller i sagaen hvor Håkon gir grid og dette fremstår nesten som avslutningen på uenighetene. Grid i seg selv kan på ingen måter regnes for å være den ene samtidige forståelse av hvordan tilgivelse skulle utøves, ei heller finner vi grunn til å tro at tilgivelse kun skal ha vært forkortet til handlingen av å gi amnesti. Til tross for dette kan en likevel trekke linjer mellom det å gi grid og det å tilgi, av grunner som det skal argumenteres for under. Til å begynne med kommer vurderingen om at *Tilgivelse* var et vanskelig tema både i løpet av kristningsperioden og i perioden etterpå¹²⁷. *Grid* var en form for amnesti som kunne bli gitt til en drapsmann som hadde tilstått, eller, som i Håkons tilfelle, motstandere som angret seg og ønsket å forhandle på fredelige premisser. Det kunne også bli brukt for å sikre fred på hellige dager eller høytider.¹²⁸ Hva som skjedde med disse menneskene som fikk grid, blir det skrevet lite om og det er vanskelig å vite sikkert om det innebar noen konkret form for tilgivelse. Det at Håkon hadde lett for å gi grid til de som ba om det viser i alle fall at han var en rettferdig konge som hadde tiltro til at ”rettsystemet” virket. Det vil si at han hadde tro på at det var bedre at en gruppe mennesker, loven eller kirken skulle være den instansen som var avgjørende når det kom til å bestemme folk skjebner. Likevel kan en si det at Håkon var så tilbøyelig til å gi grid til dem som spurte om det, viser en slags endring i tankemønsteret. Hevn var en stor del av det førkristne samfunnet og det var mye ære å hente i saker som involverte drap eller tyveri. Å nesten ubetinget gi grid handlet kanskje først og fremst om det å gi folk en sjanse, men kan også virke som et tegn på at det hadde blitt etablert en mye høyere terskel for hevn og dermed også en lavere terskel for å tilgi etter hvert som de kristne idealene ble en del av den norske hverdagen. Et veldig godt eksempel på at *Grid* hang tett sammen med det å tilgi får vi fra perioden hvor Håkon og birkebeinerne kriget mot ribbungene og ribbungene ba dem om grid:

”Nå har de bedt om grid og vil gjerne overgi seg. Men om vi skal gi dem grid må det være på gode høvdingers vis: det må være på det vilkår at de ikke skal kunne anklages for noe av det de har forbrutt seg imot oss. (...) Birkebeinerne sa at de gjerne ville tilgi ribbungene tap av gods og frender, heller det enn å jage rundt etter dem lenger”¹²⁹

Et annet eksempel på at grid ble knyttet opp mot kristenhet og tilgivelse finnes i en av beskrivelsene av Håkons fremtoning og oppførsel:

¹²⁷ Jamfør med diskusjonen om Tilgivelse i kapittel 2

¹²⁸ Store norske leksikon <http://snl.no/grid/amnesti> (besøkt 10.10.12)

¹²⁹ HHS, 2008:166

”Kongen gikk først til biskopen og fikk syndsforlatelse for seg og sine menn. (...) enda så grusom som Kong Håkon hadde vært på dagen med sine uvenner, så var det ikke med måte hvor stor nåde han nå viste i å gi grid til alle som overga seg til ham.”¹³⁰

Disse to eksemplene alene representerer tendensen i alle fremstillingene av Håkon, nemlig å vise Håkons gode, kristne sider. Håkon ga grid ved flere anledninger og tilga dersom det passet seg slik. Han ble likevel på et tidspunkt fremstilt som mindre kristen enn kong Christofer av Danmark, som ved denne anledningen bestemte seg for å tilgi nordmennene for herjingen de hadde begått i landet hans. Christofer var med det den første av dem til å tilgi, noe som førte til at Håkon ikke kunne gjøre annet enn å følge opp i samme tone. ”Da kong Håkon hørte svaret, var han ikke mindre raus, han tilga på sin side all den ufred og motgang (...)”¹³¹ Noe som bidro til at Håkon ikke mistet ansikt for sine frender eller den danske nabokongen.

Håkon kunne også tilgi dem som virkelig hadde syndet. Ikke bare syndet i kristen forstand men også dem som hadde forbrutt seg overfor han, den øverste lederen. Dette gjaldt for både dem som forbrøt seg bevisst gjennom å aktivt kjempe mot han i krig, et eksempel er Ribbungene, eller de som forbrøt seg ubevisst, ved å bo på feil sted og som ikke visst bedre. I perioden hvor Håkon kjemper mot Ribbungene kan vi lese at: ”Derpå rodde kongen øst over til Hamar, og der lå det mange sårede ribbunger av dem som hadde vært med slaget i aker. Kongen gav dem grid alle sammen.”¹³² Her gav han altså grid til menn som han visste hadde kjempet mot ham. Denne holdningen finnes også i Kongespeilet¹³³ og i for så vidt i GNH, og det er åpenbart at en fremdeles skulle ta hensyn til dem som ikke visste bedre. Dette har sin opprinnelse i det budskapet som kom fra Gud selv om at en skulle vise nåde mot dem som ikke hadde blitt lært opp bedre, mens bevisst synd skulle straffes hardt. Samtidig hadde dette budskapet en viktig rolle i forbindelse med Troen og forventningene om at en skulle forkynne eller misjonere til de uvitende om den rette sti. ”Sannelig sier jeg dere at alle engler og alle de hellige som er i himmelen, gleder seg mer over det ene mennesket som har fulgt synden lenge, men som forlater den, enn over de ni og nitti som de visste hadde et sikkert håp om å komme til himmelen.”¹³⁴

¹³⁰ HHS, 2008:263

¹³¹ HHS, 2008: 340

¹³² HHS, 2008:54

¹³³ Kongespeilet, 2000: 194

¹³⁴ GNH, 1971:75

Argumenter mot at *Grid* kan vurderes som en slags utøvende form for tilgivelse finnes også i sagaen. Ved et tilfelle kan vi lese det at en av jarlens menn, Roe Hallkjelsson, drepte en av kongens håndgangne menn, Olav Hvite. Da dette ble kjent var det mange som ville hevne dette drapet, mens Håkon jobbet for å få roet ned saken, etter råd fra erkebiskopen. Håkon gav grid til Roe, og prøvde å finne den beste løsningen for situasjonen. Årsaken til at Håkon gav grid var at ”Roe kom inn og overga seg i kongens makt og fortalte hva han hadde gjort. Kongen svarte: Siden du kom og overga deg til meg, skal du få grid av oss. Men det er nok tenkelig at andre som slett ikke er skyld i det, får unngjelde for dette”¹³⁵ I tråd med at Håkon gav grid, prøvde han også å roe sine egne menn som var oppildnet av denne saken, og det kommer frem at Håkon forsøkte å ordne med et råd som skulle stille Roe fremfor retten slik at hans straff skulle bli rettferdig. Håkon fikk satt grid og utsatt saken til dagen etter, og det later i utgangspunktet til at grid kunne bety en form for tilgivelse. Til tross for at det brukes mye plass i sagaen til å forklare dette, kommer det ikke frem om det ble ordnet for denne mannen etter at han blir forlatt i kirken. ”Derpå gikk kongen hjem, han tok Roe ved hånden og leide ham opp til Hallvardskirken og sa at han nå fikk greie seg selv.”¹³⁶ Her ble grid begrenset til et amnesti og det er ikke sikkert at Håkons grid ville ha noen effekt neste dag. Dette tilfellet indikerer i det minste at det kan ha vært en forskjell i forhold til hvilken synd det er en ba om grid for. Olav Hvite var en av Håkons egne menn, og da var kanskje det beste Håkon kunne gjøre var å lose Roe til kirken. Tilgivelse blir det ikke eksplisitt snakket om, men det er tydelig at Håkon hadde sin lit til en rettferdig dom.

Det å gi grid kunne også innebære politiske og taktiske faktorer. Det sier seg selv at Håkon og birkebeinerne ikke kunne drepe alle som gjorde feil, det var behov for mennesker som kunne få samfunnet til å gå rundt. Dette kan også være en grunn til at Håkon ga grid til dem som bad om det, men ikke ga til dem som kjempet til siste slutt.¹³⁷ Rundt 1224 var Håkon i kamp med både ribbungene og sveaveldet, da han og hirden reiste rundt for å sikre seg land og samarbeid i bygder. ”Kongen kunngjorde for hæren hva han hadde tenkt å gjøre. Han ville komme med fred til alle bønder i landet dersom de ville gi seg i hans makt og overgi seg til hans nåde”¹³⁸ Håkon la også vekt på at de ikke skulle fare voldsomt inn i landet, siden fiendene deres ikke var der. Senere på samme ferd var Håkon først avventende da mennene

¹³⁵ HHS, 2008:170

¹³⁶ HHS, 2008:170-171

¹³⁷ Det finnes likevel eksempel på at ikke alle fikk grid selv om de ba om det, et slikt eksempel presenteres under kampen mellom Håkon og Skule hvor birkebeinerne ikke ville gi grid til vårbelgene, men forfatteren dveler ikke ved dette tilfellet. HHS 2008:261

¹³⁸ HHS 2008:121

hans var oppildnet og ville brenne ned bygder, men da ingen kom og ba om grid lot han bygder i Vermland brenne. Det store spørsmålet blir i denne forbindelse hva var det som gjorde at noen fikk grid og andre ikke? Var det kun et valg basert på politikk, eller kan en se linjer til den kristne troen? Var det slik at de som fikk grid også ble tilgitt fordi Håkon var en god kristen?

Til slutt må det også tas med at selv om Håkon var konge av Guds nåde og var han ikke ukjent med hevn. I kampen mot sveaveldet for eksempel var Håkon tidlig ute med å ville hevne den skaden som kampene hadde ført med seg. ”Vi skal visselig hevne den skade som sveaveldet har gjort oss uten at det har vært noen skyld på vår side.”¹³⁹ Det er tydelig at kristendommens budskap om å ikke hevne ikke alltid var passende for situasjonen, og det er to sterke grunner til dette. For det første ville alle valgene Håkon tok ha en politisk slagside, det vil si at ønsket om hevn ble fremmet av politiske årsaker og det kunne veie tyngre enn religiøse. Ettersom Håkon gjennom hele sin regjeringstid var i kamp og var avhengig av støtte fra sine menn, ville en slik hevn vise at Håkon ikke var redd for å kjempe for det som var riktig. For det andre er det ikke sikkert at Håkon ville ha vært så bastant dersom han visste at han og hans menn var skyld i ødeleggelsene, at det var de som hadde startet urolighetene. Dette kan være noe av grunnen til at det blir lagt vekt på at det ikke fantes noen skyld på deres side, og desto mer grunn til å hevde seg gjennom hevn.

Kjærlighet og måtehold

Etter å ha funnet god dekning for dyden kjærlighet og måtehold i GNH, vil det være naturlig å lete etter uttrykk for disse dydene også i Håkon Håkonssons saga. Det viser seg at det ikke finnes spesielt mange henvisninger til verken kjærlighet eller måtehold i den grad som det gjorde i homilietekstene og hos Alkuin. I det minste finnes ikke samme retorikk, og verken kjærlighet eller måtehold er begrep som forklares med nøysomhet i sagaen. Det er først og fremst nestekjærlighet det er vanskelig å finne gode fremstillinger av, for kjærlighet til Gud viste Håkon stadig vekk gjennom sin dydige oppførsel og sitt ydmyke vesen. Både kjærlighet og måtehold presenteres som to svært sentrale og viktige dyder når det kommer til forkynnelsen og det kristne idealet som ble presentert på 1200-tallet. Det vises til dem gjennom hele kirkeåret og de blir gjerne forklart med eksempler som bør ha vært forståelig for flere lag av samfunnet. Dette gjør at mangelen på kvantitativ dekning av dem i sagaen

¹³⁹ HHS 2008:119

fremstår som merkbart, selv om det ikke fører til at Håkon fremstår som mindre kristen. Noen eksempler finnes heldigvis, og under skal de gjøres rede for.

Når det kommer til måtehold er dette et begrep som overhodet ikke brukes i teksten. Det finnes noen referanser til en slags forståelse av måtehold og noe som handler om faste. Et par ganger i teksten blir det for eksempel eksplisitt kommentert om overstadig drikking; ”Det var mye annen ugreie også den sommeren, for det var mye drikk.”¹⁴⁰ og et annet eksempel blir det nevnt i forbindelse med Knut jarls død. ”Jarlen var en høvisk mann på alle måter (...), han drakk for mye og det gikk ut over helsen.” Felles for disse fremstillingene er at de ikke i seg selv sier noe om forholdet mellom tro og drikking, selv om det er tydelig at for mye drikke ikke var bra for noe. Et annet tilfelle som gir en litt mer beskrivende fremstilling får vi i det kapittelet som handler om stevnet i Bergen, hvor det skulle avgjøres hvem som var den rettmessige arvtageren til tronen. Da talte både Håkons og Skules forkjempere for å vise hvem de mente skulle få tronen. En av Håkons frender, Jon Stål, anklaget to andre for å ha sagt til Skule at han var den rettmessige etterfølgeren etter kong Inge. Begge disse nektet for dette, og følgende kommentar skal ha blitt ytret; ”Kan være at våre lagmenn har snakket slik når de har hatt mer i seg av mjød enn av kong Olav den helliges lov. Det kan også være at de har fått gaver for å si det.”¹⁴¹ Både det å drikke for mye og det å motta gaver blir her fremstilt som en årsak til at enkelte hadde lett for å komme med feilaktige uttalelser, og ingen av dem fremstår som spesielt positive handlinger, selv om de ikke eksplisitt fremstilles som syndige.

Nestekjærlighet blir heller ikke fremstilt som en sentral dyd i sagaen. Som nevnt tidligere kan likevel kjærlighet i form av nestekjærlighet i Håkons tilfelle dreie seg om at han var veldig opptatt av at alle skulle bli behandlet rettferdig. Dette er likevel et stykke fra den beskrivelsen som finnes i GNH, og den tydeligste formen for kjærlighet finnes i den gudskjærligheten som beskrives. Kjærligheten til Gud viser Håkon gjennom hele sitt liv, selv om dette ikke blir eksplisitt forklart. Kjærligheten viser seg gjennom Håkons dydige oppførsel og det faktum at han hele tiden satt sin lit til Gud. ”Når Gud har gitt oss slik bør, tror jeg at det er en seiersbør til heder for oss alle, og vi vil med Guds hjelp bruke den. La de som vil, seile etter meg. Det er ikke lett å se hva en bør vestfra skal være godt for om vi ikke vil bruke den.”¹⁴² Dette er i tillegg den hyppigste måten det blir vist til at Håkon var en kristen konge. Forholdet mellom han og gud, hvor det vises til at Håkon svært ofte var mottager av guds nåde og miskunn.

¹⁴⁰ HHS 2008:168

¹⁴¹ HHS 2008:100

¹⁴² HHS, 2008:246

Guds Miskunn og inngripen

Det tette forholdet mellom Håkon og Gud, kan nok sies å være spesielt for Håkons rolle som konge, men fremstår samtidig som en slags belønning for hans ydmykhet og respekt for kirken. Tordsson vektlegger gjennom hele sagaen dette forholdet, i tillegg er dette kanskje den tydeligste måten Håkons gudstro blir formidlet. På den andre siden virker det ikke som om dette var tilfellet for de fleste andre, noe som derfor tyder på at en konge av Guds nåde stod i en særegen posisjon i forhold til den kristne guden. Et klart eksempel på dette finner vi når Håkon var i fysisk kamp mot Skule og vårbelgene, som på det tidspunktet hadde tatt kongsnavn, og Gud viser sitt miskunn ovenfor Håkon og ikke Skule. Situasjonen var kritisk, da dette slaget sto rett før det siste mellom de to, og et angrep fra vårbelgene her kunne ha gjort at utfallet hadde blitt svært annerledes. Det kan i dagens perspektiv se ut som en tilfeldighet at vårbelgene ikke angrep, at de ikke hadde full oversikt over situasjonen eller at Skule ikke var rask nok til å gripe øyeblikket. Likevel vektlegger forfatteren at det var Gud som grep inn. ”Da viste Gud ham sin nåde, ingen av flokkene gikk imot ham.”¹⁴³ Ved et annet tilfelle blir også det som i utgangspunktet var et taktisk utspill fra Håkon knyttet opp til hans gudstro: ”Da som ofte før viste Gud Håkon sin nåde. De som var med skipene, gikk i land der kongen hadde sagt, og der fant de en sveit ribbunger og drepte dem alle sammen.”¹⁴⁴ Uten å legge for mye i det taktiske, så er det åpenbart at Håkon ønsket at birkebeinerne skulle vinne kampen mot Ribbungene og hans utsagn i denne forbindelsen var nok mest sannsynlig taktiske. Håkon får likevel ikke noe av æren for denne lille seieren, fordi det blir lagt vekt på at det var Guds miskunn som gjorde seieren mulig.

Guds nåde og miskunn ovenfor Håkon og birkebeinerne fremstår som et av de tydeligste tegnene på at Håkon var kristen, det er i all hovedsak gjennom disse eksemplene at leseren får inntrykk av akkurat hvor stor rolle kristendommen spilte i Håkons liv. Spesielt når det kommer til krigføringen mot Skule, eller ribbungene, viste Gud sitt miskunn over Håkon slik at han fikk god bør inn i kampen. Det er viktig for forfatteren å fremheve Guds rolle i Håkons liv. Guds miskunn blir også brukt i et tilfelle som i dagens lys kan fremstå som delvis fri diktning eller i det minste en bevisst overdrivelse, fordi Gud tok grep og styrte over naturen. ”Skipet drev mot en båe (...) og de som så de, mente alt var tapt. Men da viste Gud et stort jærtegn, for mens de drev mot båen hadde skipet stor fart, og likedan da de var forbi den, men

¹⁴³ HHS, 2008:257

¹⁴⁴ HHS, 2008:162

mens de var på høyde med båen, drev det slett ikke”¹⁴⁵ Dette tilfellet handler om at Håkons skute var nær ved forlis, men kom unna med både liv og båt i behold fordi Gud grep inn. Dersom dette faktisk speiler troen slik den var i samtiden, er dette enda et likhetstrekk ved praksisen i hedendommen, hvor en ofte var avhengig av samarbeid med værgudene. Likevel kommer det frem at Håkons handlinger ikke bare er avhengige av Guds miskunn, som ved brannen i Bergen; ”nå som ellers når det gjaldt å vise manns mot gikk kongen djervt frem, men især der hvor han skjønnte han kunne utrette det han ville.”¹⁴⁶ Selv i denne situasjonen blir det gode utfallet til en viss grad tilskrevet Guds nåde, selv om Håkons hell også blir nevnt som årsak til at de klarte å slokke brannen. Også Håkons menn opplevde Guds miskunn; ”Herr Knut hadde slike planer som Håkon jarl, hans far, aldri hadde villet hatt noe med, de var fulle av svik. Han (...) overfalt kongens menn i eleven Vormå like ved Eidsvoll; han ville ha ødelagt store styrker av kongsmenn på opplandene, dersom ikke Guds miskunn hadde vært større enn ribbungenes troskap.”¹⁴⁷

I tillegg til å vise forholdet mellom Håkon og Gud, og den spesielle rollen en hadde som konge, kan flere av disse utsagnene også i noen tilfeller speile synet til både Tordsson og Magnus Lagabøte. Dette er fordi alle tilfældigheter blir lagt i hendene til Gud, det er aldri Håkon som får æren for å gi de riktige rådene til sine menn, det er Gud som til syvende og sist hjelper Håkon. Også i dag kan det sies at dette er en av de største forskjellene på kristne og ikke-kristne: at kristne gir Gud æren for enkelte hendelser som ikke-kristne ser på som tilfældigheter. Det finnes selvfølgelig mange flere forskjeller av ulike grad, men når det kommer til å vurdere dagligdagse hendelser er denne signifikant, spesielt i forhold til det vi ser i sagaen. Dette er selvfølgelig en debatt som faller utenfor rammene for denne oppgaven, men sammenhengen er merkbar. Om forfatteren var kristen eller ikke, er usikkert, og dersom en skal vurdere det ut fra argumentet over, vanskelig å bedømme. Vi vet ikke i dag hvordan arbeidet med å skrive denne sagaen foreløp eller i hvilken grad Magnus Lagabøte var direkte involvert i skrivingen, men det er ikke ubetydelig at denne sagaen også må ha hatt som mål å sette en standard, å vise et ideal for all ettertid. Et annet eksempel som ikke handler om Guds rolle, men om forfatterens finner vi i episoden hvor en av Håkons morbrødre, Gunnulv, kom til å skade for å nesten hugge av den høyre hånden på en av Skules frender. ”Skule jarl kalte med en gang på sine menn og sa de skulle væpne seg. (...) men hirdmennene (...) verget

¹⁴⁵ HHS, 2008:148

¹⁴⁶ HHS 2008:294

¹⁴⁷ HHS, 2008:165

ham.”¹⁴⁸ Det hele endte med at Skule ikke fikk hevnet seg på Gunnulv, men i stedet stakk en annen av kongens frender med sverdet sitt. En kommentar som likevel er verdt å merke seg er den som ble sagt da en av Skules frender egget ham opp til å drepe både kongen og hans menn. Da skal Åsulv jarlsfrende ha sagt ”Det blir svært stor hevn for en hånd”¹⁴⁹. Hvorvidt dette faktisk ble sagt eller ei er, som med alle andre utsagn i sagaen, usikkert, og utsagnet kan like gjerne være en kommentar fra forfatteren. En skal jo selvfølgelig ikke se bort i fra at også blant jarlens venner fantes det menn som ikke utelukkende lot seg styre av makt- og pengebegjær, men som var rasjonelle og mindre krigerske.

3.1.2 Antagonisten og fremstilling av synd

Skule Bårdsson har allerede blitt vist til tidligere i kapittelet, og årsaken til dette er at han fremstår som antagonisten i fortellingen, han fremstilles på flere måter som Håkons motsetning. Skule Bårdsson var halvbror til kong Inge Bårdsson, Håkons forgjenger, og mente derfor at han var den rettmessige arvtageren etter Kong Inges død. Skuffelsen var stor da birkebeinerne på Øreting i 1217, fikk gjennomslag for sitt kongsemne, Håkon Håkonsson. Dette utløste en livslang konflikt mellom Håkon og Skule, selv om Håkon ved flere anledninger prøvde å holde fred mellom dem. Det er åpenbart at dramatikk var en svært viktig del av sagafortellingene og Skules mange handlinger bidrar i stor grad til dette. Med bakgrunn i Skules tydelige ønske om å få sin rettmessige del av arven, er det nødvendig å gjenta at han faktisk var den reelle riksstyreren da Håkon var ung. Først hadde han tittel som jarl, senere ble han utnevnt som hertug av Håkon, men maktbegjæret hans kulminerte i det han utnevnte seg selv til konge i 1239.

Konflikten mellom Håkon og Skule er ikke en ny oppdagelse, den har vært undersøkt og diskutert flere ganger og resultatet av dette er at mange historikere er delt i sitt syn på Skule. Årsaken til at denne konflikten er en del av denne oppgaven er at Skule ofte blir fremstilt i et heller ukristent lys. Han hadde egenskaper som langt fra kan karakteriseres som dydige, og som derfor er med på å danne et helhetlig bilde av hvordan dydene ble fremstilt. Først av alt må det fremheves at den diskusjonen som kommer under ikke på noen måte søker å være et nytt bidrag til tidligere diskusjoner om hvorvidt Skule var et ondt eller heroisk menneske. Peter Andreas Munch¹⁵⁰ var en av de første som i sin fortolkning av sagaen proklamerte at

¹⁴⁸ HHS, 2008:64

¹⁴⁹ HHS 2008:65

¹⁵⁰ Presentert hos Helle, K. 1974, 2 oppl.1991:109

Håkon var den største av middelalderkongene mens Skule var landssviker/sviker mot tronen. Senere kom det flere andre historikere på banen som tok til ordet for at Skule slett ikke var en sviker, men en helt og en leder med et uvanlig talent for politikk. Blant disse finner vi Knut Helle og Andreas Holmsen¹⁵¹, som begge mener at den tidlige fremstillingen av Skule og hans svik ikke var holdbar. Diskusjonen og fremstillingen i denne oppgaven vil i all hovedsak dreie seg om dyder og synder slik de presenteres gjennom Håkon og Skules eksempler. Det vil ikke tas spesielt hensyn til om de handlingene som det vises til hadde noen politisk eller taktisk slagside, eller om de ulike valgene viser hvem som egnet seg best til å være leder. Heller ikke direkte sosiale konsekvenser vil bli vektlagt, men dersom noe av det øvrige har påvirket fremstillingen av dydene vil det likevel tas med som en årsak eller konsekvens for en handling. Hovedfokuset her skal være å se på de kristne, eventuelt ukristne, sidene ved Skule, samt søke å belyse hvordan fremstillingen blir preget av denne oppførselen. finne ut hvilke konkrete handlinger som gjør at Skule fremstår som mindre dydig og derfor en sterk motsats til fremstillingen om den kristne kongen Håkon.

Som nevnt i innledningskapittelet var denne sagaen et bestillingsverk, hvor kjøperen var både sønn av Håkon og barnebarn av Skule. Selv om denne sagaen blir regnet som en av de mest pålitelige av sagaene¹⁵² ble den altså skrevet med kronen som oppdragsgiver, og antageligvis sensor. Dette kan også ha vært med på å ”tåkelegge” den grunnleggende konflikten mellom Håkon og Skule¹⁵³ mest sannsynlig for å bevare begges ettermæle, hvilket betyr at vi som lesere i dag ikke får tilgang på hvordan forholdet var mellom dem under fredsperioder, og kampene mellom dem ikke blir utdypet mer enn det som er nødvendig for sagaens fortsettelse. Et resultat av dette er at fortellingen sier lite spesifikt om personlighetene til Håkon og Skule, den gjengir det som skal ha bli sagt om hendelsene i Håkons liv, men utdyper ikke mer enn det.

Som nevnt i avsnittet om Håkon, fremstilles han som svært dydig, og som et ideal for kristen praksis. Til motsetning blir Skule ved flere anledninger fremstilt i et ukristent lys, han blir karakterisert som både hevnjerrig, ”havesyk”, han begjærte hele tiden mer av både makt og rikdom, og i noen tilfeller direkte hovmodig ovenfor sin konge. Det er her den tydelige rollen som antagonist åpenbarer seg for leseren, faktisk i så stor grad at også Henrik Ibsen så verdien

¹⁵¹ Helle, K, 1974 og Holmsen, A. 1977

¹⁵² Jf. Innledningen til sagen av Anne Holtsmark , eller Store Norske Leksikon på nett. http://snl.no/nbl_biografi/H%C3%A5kon_4_H%C3%A5konsson/utdypning (besøkt 15.08.12)

¹⁵³ Store norske leksikon på nett http://snl.no/nbl_biografi/H%C3%A5kon_4_H%C3%A5konsson/utdypning besøkt 20.08.12

av å fremstille dette forholdet i stykket ”Kongsemnene”. Dersom en nå bruker dette som utgangspunkt og bruker historien som mer enn bare en levning, dukker det opp flere spørsmål i forbindelse med denne fremstillingen. Hvorfor fremstilles Skule slik? Brukes hans vesen også til å bygge opp dramatikken eller å fremheve Håkons gode vesen? Hvordan er Skules karakteristikk med på å belyse de kristne dydenes praksis i høymiddelalderen? Det er ikke bare Skule som fremstilles med en slik tilbøyelighet mot det ukristelige, han var i tillegg omringet av frender og menn som hadde samme ønsker som han selv. Et eksempel på dette er da de presset Skule til å velge det mindre dydige ”Dere har oftere og mer inntrengende overtalt og egget Skule jarl til å gjøre krav”¹⁵⁴ og ”Det var disse mennene (vårbelgene) som egget jarlen så sterkt til å begynne ufred, hans skulle ikke la kong Håkon sitte i hans, jarlens, brorsarv, sa de. Jarlen gav alt for mye etter for deres overtalelser, som det skulle vise seg.”¹⁵⁵

En av de mest ukristelige sidene ved Skule var at han lot seg styre av begjær, da spesielt begjæret om makt og rikdom. En hendelse hvor dette kommer godt frem er da han var i en av sine kamper mot Håkon og han ble grådig og lot seg styre av begjær fremfor fornuft og moral. ”Jarlen svarte: Jeg skjønner at det er klokest å vende tilbake; men de som rår meg til å ri sørover, skal få sin vilje”(…) og han tok fjellveien sørover.¹⁵⁶ Her valgte Skule å gå mot den sunne fornuft som sa at han burde vende tilbake for å oppsøke muligheten til å mekle med Håkon, i stedet hørte han mest på slette råd som gav mulighet til personlig vinning. Han lot seg også tilfredsstille av materielle goder og det finnes mange eksempler på hvordan han hele tiden tok valg som var styrt av begjær eller hevnlyst.

«Så var det enda noen som gav han det råd at han skulle dele sine styrker og sende dem fra seg alle veier og la dem drepe de av kongens menn som de kom over hvor de så var. Og dette råd fulgte han (Skule, nå Kong) for det *hadde han mest lyst på*.»¹⁵⁷

Det er også ganske tydelig at Skule valgte seg frender med samme prioriteringer som han selv. Selv om gruppen av frender som reiste rundt sammen med Skule også bestod av menn som mente at han burde prøve å ordne opp med Håkon, valgte Skule oftere å lytte til de som egget ham til å ta mulighetene til å skaffe seg mer egen makt. Eller til å innhente verdier som han mente tilhørte ham som den rettmessige arvtakeren til tronen. ”Men da abbeden kom med følge til Hamar, hadde jarlen allerede sendt Nikolas fra Moss (…) for å hente alle kongens

¹⁵⁴ HHS, 2008:103

¹⁵⁵ HHS, 2008: 195

¹⁵⁶ HHS, 2008:192-193

¹⁵⁷ HHS, 2008: 213 (egen utheving i utdraget)

skatter der (i Hedmark)''¹⁵⁸ Ved et annet tilfelle stjal Skule skip slik at han kunne kjempe mot kongen. ''Han skaffet seg skip, tok skip fra bøndene uten lov og lot dem ruste ut til ferd vestover'' ¹⁵⁹

Ved flere anledninger ble det også gjort mange forsøk på å skvære opp mellom mågene, men det hadde sjelden noen langvarig effekt. Et eksempel på en slik hendelse er ekteskapet mellom Håkon og Margrete, Skules datter, eller da Håkon lot Skule stige i gradene ved å utnevne ham til hertug. ''Med den nye rang gav kongen hertugen mange hedrende gaver. Og nå ble det godt forhold mellom mågene igjen.'' ¹⁶⁰ hvorpå Skule lot seg tilfredsstille av både den nye maktposisjonen og alle gavene han fikk i etterkant av seremonien. Sannhet var heller ikke en viktig dyd for Skule eller hans menn. Ved flere tilfeller blir det tydelig at Skule eller hans menn løy for å få det de ønsket mest. Det tydeligste eksempelet på dette er når Skule lot seg selv utnevne til konge. Da var det flere av hans menn som sto opp og bekreftet Skules rett til tronen, hvor det ble fremhevet at det var han som var neste i rekken etter Inge, og Håkon var nummer ni. ¹⁶¹ Tidligere i kapittelet ble det i diskusjonen om Tilgivelse nevnt at menn som tidligere hadde sagt at Skule var den rettmessige arvtakeren etter Inge, nektet for dette under stevnet i Bergen. Selv om dette var lenge før Skule tok kongsnavn, viser det en tendens blant Skules menn da de ikke gikk av veien for å lyve for å sikre Skule makt. Også Skule blir fremhevet som løgner i denne situasjonen, for han kom med usanne beskyldninger mot Håkon for å sverte hans rykte. ¹⁶² Etter denne kroningsseremonien, sendte også Skule ut sine menn for å drepe tilfeldige av Håkons menn.

Det er altså ingen tvil om at Skule fremstilles i et dårlig lys dersom en kun ser på fremstillingen fra et dyds-etisk perspektiv. Hvis vi da returnerer til spørsmålet om hvorfor det er slik, finnes det bare antagelser og den mest åpenbare av disse er at det var slik Skule Bårdsson var. Han var ikke en god kristen, og han var maktsyk. Han lot seg i all hovedsak styre av lyst og begjær, og var heller ikke spesielt opptatt av Guds tilstedeværelse i hverdagen. Dersom vi ser på definisjonen av en god kristen slik den blir beskrevet i GNH ser vi at Skule på ingen måte oppfyller kriteriene, han var ikke rettferdig eller opptatt av å gjøre gode gjerninger, han var ikke Gudsfryktig eller ydmyk, og han var slett ikke tilgivende. Hva betyr dette så for fremstillingen av Håkon og fremstillingen av dydene i sagaen? Som et

¹⁵⁸ HHS, 2008:192-193

¹⁵⁹ HHS, 2008:197

¹⁶⁰ HHS, 2008: 200

¹⁶¹ HHS, 2008:210

¹⁶² HHS, 2008:210

litterært virkemiddel gjør det at Håkons gode sider fremstår som enda bedre, og kristendommen virker som veien til denne godheten. Men kanskje aller viktigst for denne oppgaven, forteller det også noe om samfunnet og at alle kanskje ikke var like sterke i troen som kongen. Det er klart at dydene som faktisk blir presentert i denne sagaen er viktige, og det er interessant å se sammenhengen mellom hvordan dydene ble presentert for folk på 1100- og 1200-tallet og hvordan de fremstilles i et skriftverk fra denne perioden. Vektleggingen er naturligvis ulik, som den også bør være, men det er flere åpenbare likheter mellom hva kirken presenterte og hvordan Håkon oppførte seg. Kirkens vekst i denne perioden er heller ikke tilfeldig eller ubetydelig. Litt brutalt kan en jo si at Håkon tjente på å være kristen og å ha et tett samarbeid med kirken, i motsetning til hos Skule fordi han ikke hadde samme mulighet til å skaffe makt gjennom et kirkelig samarbeid. Også forfatteren legger opp til en slik tankegang når han tilskriver Gud alle hendelser eller tilfeldigheter som skjedde i Håkons favør. ”Da det lød utpå våren, bød kongen ut leidangen og rustet seg til å seile øst i Viken (...) de sa at jarlen var farlig syk og hadde mottatt kirkens tjeneste, og at han hadde små krefter. Men Gud lot ham komme seg igjen av sykdommen. ”

Det aller viktigste i forhold til dyder er kanskje nettopp det at Håkons handlinger blir stående som veldig tydelige og kristne, til tross for at beskrivelsene er relativt overfladiske sammenlignet med beskrivelser i GNH. De få gangene det faktisk er god stemning mellom dem blir lite sagt om både Håkon og Skule. Ikke minst representerer disse motsetninger som viser hva som skjer dersom man er en god kristen konge, og hva som kan skje dersom man ikke er det. Kristne dyder var ikke bare budskap fra kirken, de representerte også egenskaper som en måtte tilegne seg, og strømningene i samfunnet kan ha vært avgjørende for hvilke som ble vektlagt.

4 Overgangen fra hedendom til kristendom. Dydsidealets grobunn.

For å kunne sette denne oppgaven inn i diskusjonen om hvilke endringer vi kan spore som følge av den kristne forkynnelsen av dyder, er det sentralt å skaffe en oversikt over kristendommens møte med hedendommen i middelalderen. Det vil bli gitt en oversikt over hva som tidligere er skrevet om dette møtet, samt gjennom den vise hvordan endringen i perioden var. Det er ikke unaturlig å tenke at det ble tatt spesielle hensyn i Norge, både når det gjaldt kristen praksis og antageligvis forkynnelsen. Det vil si, det kan nok ikke være snakk om en egen form for forkynnelsen, men heller en tilpasset form for vektlegging. Overgangen fra hedendommen til kristendommen innebar en betydelig endring av det norske samfunnet som nødvendigvis var med på å forme normene og holdningene blant folk. Diskusjonen om hvor stor endringen var totalt sett er et veldig stort tema, og oppgavens rammer gjør at ikke alle aspektene av kristningen kan inkluderes. Av den grunn vil bare noe av stoffet bli omtalt i dette kapittelet, med den hensikt å koble temaet for oppgaven inn i en større kontekst. I løpet av dette kapittelet vil spørsmål som ”Hvilke faktorer kan ha spilt en rolle i forhold til forkynnelsen av dyder?” og ”Finnes det likheter mellom hedendommen og kristendommen som kan ha bidratt til å gjøre forkynnelsen av dydene mer forståelig?” Også spørsmålene som handler om nordmenns reelle tro vil bli behandlet under. Først kommer en introduksjon til problematikken rundt kristningsperioden.

4.1 Overgangen fra hedendom til kristendom

Hedendommen var en etnisk religion. Den bestod av en god blanding av skikker, ritualer, aspekter av kulturen og trosforestillinger som antageligvis hadde røtter langt tilbake i tid. Noe av det som karakteriserer denne religionen best er at den var knyttet til egne folkegrupper og at den var inkludert i alle aspekter av det norrøne samfunnet. I motsetning til hedendommen var ikke kristendommen stedsbundet, den hadde ett samlet budskap og hadde tilnærmet lik praksis enten en bodde i Jerusalem eller Norge. Kristendommen var ganske ulik hedendommen på flere områder, religionsvitenskapelig kan den klassifiseres som en universell frelsesreligion. Rent praktisk var det antageligvis slik at den ble utøvd med små forskjeller, som var tilpasset til ulike forhold som var tilstedet i området før det ble kristnet. Disse forskjellene kan likevel ikke ha vært så store at det førte til endring av religionens

viktigste budskap, det er nok mer snakk om at enkelte normer og skikker ikke ble kuttet tvert, for Norden gjaldt dette særlig i overgangsfasen mellom de to religionene.

Møtet mellom disse religionene inviterte til en stor kulturelt basert konflikt. Til tross for dette har det virket det som, i tidligere litteratur om emnet, om denne overgangen var relativt smertefri og uten den store motstanden som kunne forventes. Lenge har historikere antatt at årsaken til dette var at det var en lett sak for samtidens mennesker å skifte tro, noe arkeologisk og filologisk forskning har støttet opp om.¹⁶³ Historiker Gro Steinsland sier at det på et plan er forståelig at en har trodd at hedendommen var hensynkende i den perioden hvor kristendommen gjorde seg gjeldene her i Norden, ja kanskje var den til og med døende. Noe som utvilsomt ville være en enkel forklaring på det radikale trosskiftet, endringen av kultus og livsorientering som fant sted over bare noen generasjoner.¹⁶⁴ En annen faktor som kan ha bidratt til troen på en enkel overgang har vært at vikinger var reisende folk. Det var ikke uvanlig for dem at de møtte ulike religioner på sine reiser, og at de gjennom reiser til for eksempel England kan ha blitt kjent med kristendommen lenge før den kom til Norge. Hedendommen var det Steinsland kaller for trosåpen¹⁶⁵, og derfor var det mulig for vikinger å be til andre guder når de var ute og reiste. Det var vanlig å tro at de norrøne gudene var stedsbundne, og et resultat av dette var at ens egne guder ikke kunne hjelpe med noe som lå utenfor dette geografiske området.¹⁶⁶ Dette førte også til at dersom noen befant seg i en situasjon hvor de trengte guddommelig hjelp ville det ikke bare være lønnsomt, men også nødvendig å be til andre steders guder når de var ute på reise. Likevel kan ikke det synet om at hedendommen var hensynkende i kristningsperioden, kildebelegges i særlig grad. Årsaken til at denne tankegangen i det hele tatt kunne oppstå, må i følge Steinsland begrunnes med vår tids manglende forståelse for hedendommen som religion, og alle aspektene denne etniske religionen førte med seg.

Overgangsfasen mellom de to religionene var preget av både brudd og kontinuitet. Skulle en derimot se på overgangen i et mentalitetshistorisk perspektiv ville en se at utviklingen gikk langsomt. I dette perspektivet regnes overgangen å ha vart fra år 800 til ca år 1200, og de mentale strukturene endret seg langsomt i løpet av denne relativt lange perioden. Når Steinsland hevder at kristendommen og dens misjonærer må ha møtt en levende og sterk

¹⁶³ Steinsland, G. 1995:9-10

¹⁶⁴ Steinsland, G. 1995:10

¹⁶⁵ Steinsland G. 1995:10

¹⁶⁶ Sigurdsson, J.V. 2006:18

religion og samfunnsstruktur, legger hun vekt på at dette ikke gjelder for hele denne perioden, men bare i perioden hvor misjonærene begynte sitt arbeid og kongemakten strevde med å samle riket. Også regionalt i Norge kan vi anta at det har vært forskjeller, og Sigurdsson understreker at det verken var en homogen, kontinuerlig eller uavbrutt utviklingsprosess.¹⁶⁷

4.1.1 De mektiges rolle

På midten av 900-tallet var størstedelen av den norske befolkningen fremdeles hedninger. Endringen som skjedde fra slutten av 900-tallet og frem til midten av 1000-tallet er betydelig og kan i stor grad forklares med kongemaktens interesse i at en trosendring skulle finne sted. En slik endring bunnet for det meste i politiske og økonomiske årsaker, men i følge Steinsland var ikke dette grunnen til at gjennomsnittsmennesket godtok endringen. Heller ikke tvangsdøping eller andre midler blir fremhevet i denne sammenhengen. Det som derimot blir vektlagt er at årsaken til at kristningskongene og deres budskap ble godtatt var fordi de selv kom til sine egne med misjonsbudskapet. De var en del av folket, de kom fra de største ættene i landet og var respektert og godtatt på grunn av dette. Også i det norrøne samfunnet antas det at vikinghøvdingene ikke bare var verdslige ledere, men at de i tillegg var de som arrangerte de største kultsamlingene og var religiøse ledere¹⁶⁸. Dette fortsatte også med kristningskongene, og det var ikke nødvendigvis slik at selve budskapet uten videre ble godtatt selv om kongene som personer ble det.¹⁶⁹ Av dette kan man derfor anta at det ikke er sikkert at kristendommen ville ha blitt godtatt dersom misjonærene ene og alene bestod av prester sendt av paven. Steinsland er ikke alene om å fremheve misjonskongenes viktige rolle i kristningsprosessen. Det hersker bred enighet om at det øverste laget av samfunnet var de som gjennomførte kristningen av landet. Også i *Kristninga av Norden* møter vi en slik vektlegging, og de verdslige ledernes rolle i kristningsprosessen fremstår som en betingelse for suksessen.¹⁷⁰ Særlig spilte de en viktig rolle når det kom til misjonsarbeid og gjenfortellingen av det kristne budskapet. Kongene og høvdingene var svært sentrale aktører i det hedenske samfunnet, og de hadde en tydelig makt hos sine undersåtter. De utenlandske misjonærene spilte en mindre rolle når det kom til kristningen av vanlige folk, og det er større grunn til å anta at de faktisk hadde hovedfokuset på det øverste sjiktet i samfunnet. Det antas at misjonærene prøvde å skape vennskapsbånd med de verdslige lederne gjennom gaver, for å

¹⁶⁷ Sigurdsson, J.V. 2006:24

¹⁶⁸ Sigurdsson, J.V. 2006:15

¹⁶⁹ Steinsland, G. 1995:12

¹⁷⁰ Sigurdsson, J.V. 2003, kap 5

så få dem til å skifte tro. Dersom dette fungerte ville, etter kort tid, tilhengerne av kongen eller lederen også skifte tro.¹⁷¹ Et eksempel på hvordan dette kunne bli gjort kan spores til Håkon den Godes saga, hvor hans fremgangsmåte for å kristne Norge var først å lokke sine beste venner over til kristendommen, for å så spre budskapet videre gjennom dem. Han skal ha lyktes med denne tilnærmingen fordi han var svært vennsæl.¹⁷² Dette kan forklares med bakgrunn i minst to årsaker. For det første var vikingsamfunnet et samfunn som akslet rundt gaver og ytelser, og det var gjennom gaver høvdingene kunne bygge opp makten sin. Plikten til å ta imot en gave var like stor som plikten til å gi og gjengjelde gaver, en linje som også kan trekkes til patron-klient forholdet som utspilte seg i føydalsystemet. Denne sirkelen av plikt førte til at det sosiale systemet hele tiden ble fornyet og ivaretatt, samtidig som det sørget for at de rikeste høvdingene også var de mektigste. I tillegg vil det si at et slikt avhengighetsforhold relativt lett kunne endre seg dersom dette var et ønske fra den mektigste parten i forholdet, ved å bryte gavesirkelen. For det andre var dåpen helt sentral når det kommer til selve kristningen av de større massene. Dåpen beskrives som et obligatorisk inngangsrituale, som alle måtte gjennom for å kunne kalle seg kristne. Kristningskongene Olav Tryggvason og Olav den Hellige er de som først fikk æren av å ha kristnet Norge nettopp på grunn av at de drev med såkalt tvangsdøping. Dåpen er en tradisjon som fremdeles i dag er grunnleggende for å bli inkludert i et kristent fellesskap, så sann sett kan en si at denne tradisjonen alltid har vært sterkt vektlagt.

Politiske og økonomiske incentiv

Det ønsket konger eller høvdingen hadde om å kristne sine undersåtter kan ikke utelukkende begrunnes med et ønske om å dele et religiøst fellesskap. Det religiøse aspektet ved kristningen står ikke frem som det mest sentrale når vi ser tilbake på hvordan endringene skjedde i denne perioden. Forholdet mellom kongen og kirken kan beskrives som et gjensidig avhengighetsforhold, hvor begge partene hadde både politiske og økonomiske incentiver for å inngå samarbeid. Fra et politisk perspektiv kunne det være svært lønnsomt for en konge å konvertere til kristendommen, da han kunne sikre seg allianser med andre mektige kristne herskere og dette ville igjen kunne sikre støtte, indirekte eller direkte, i regionale maktkamper.¹⁷³ ”Den nye religionen kunne også brukes som ideologisk-religiøst grunnlag for å nedkjempe motstand fra lokale høvdingen og legitimere at lokalsamfunnene måtte innordne

¹⁷¹ Sigurddson, J.V. 1200 2003:27

¹⁷² *Håkon den Godes saga*, Snorres Kongesagaer, Stormutgaven 2009:84

¹⁷³ Sigurdsson, J.V. 2003:27

seg under kongemakten”¹⁷⁴, følgelig ble motvilje mot kristendommen også motvilje mot kongemakten. For kirken var det politiske aspektet todelt, først betydde det fredeligere tider og videre betydde det mulighet for ekspansjon innenfor kongens territorier, med støtte fra kongen selv. Det økonomiske incentivet var for begge partene en større grad av økonomisk sikring, hvor kongemakten sikret kirken økonomisk gjennom donasjoner og gaver, og kirken sikret kongens makt. Samarbeidet mellom verdslige ledere og kirken gjorde at det ble lettere for kirken å ekspandere i nye områder. Dette samarbeidet og viljen til å tilpasse seg de gjeldene maktstrukturer i nye områder må ha vært avgjørende for kirkens utbredelse og suksess i perioden.¹⁷⁵ Kongen kunne sørge for at det ble bygget kirker og passe på at folket under ham også ble kristnet.

4.1.2 Kristendommen i tidlig middelalder

Det er ikke bare kongenes rolle og deres samarbeid med kirken i denne perioden som er viktig for denne oppgaven, også innholdet i misjonen, samt utviklingen av den, i kristningsperioden er med på å skape en forståelse av hvordan kristendommen ble oppfattet på 1200-tallet. Den praksisen som vi kan se i Håkon Håkonssons saga i kapittel 3 har sin bakgrunn nettopp i de holdningene og idealene som ble fremmet i overgangsperioden. I denne sammenhengen blir det aktuelt å belyse spørsmål som; Hva betydde trosskiftet for dem som gikk over til kristendommen da de gjorde det? Hvilke kristne idealer var viktige å fremme? Finnes det i det hele tatt noen kilder som viser disse tendensene?

Kristendommens utbredelse

England ble kristnet fra både sør og fra Irland, dette begynte på begynnelsen av 400-tallet. Innen slutten av 600-tallet hadde England blitt et åndelig sentrum i den vestlige kristenheten. Dette gjorde at kristning nå også kunne begynne derfra og i vikingtiden fikk den engelske påvirkningen stor betydning for både Danmark og Norge. Håkon den Gode ble selv oppfostret i England i kristen tradisjon. Det var heller ikke uvanlig å skaffe seg presteutdanning eller å la seg døpe og påvirke av kristendommen utenlands. Når det kommer til selve misjonsforkynnelsen fra begynnelsen av kristningsperioden, vet vi svært lite om hvordan dette faktisk foregikk. Likevel kan det finnes noen spor i homiliene vi finner i GNH, nettopp fordi kildene til tekstene stammer fra de gamle kirkefedrene, og en kan trekke linjer mellom det

¹⁷⁴ Sigurdsson, J.V. 2003:38

¹⁷⁵ Sigurdsson, J.V. 2003:38

som er samlet i GNH og det som ble preket av misjonærene. Det finnes også andre tekster som på grunn av sitt innhold og fokus kan inkluderes i gruppen av forkynnende tekster. Et eksempel på dette er den frankiske forordningen *Ordo de cathecizandis rudibus*, som var en forordning som forklarte hvordan det skulle forkynnes til de mest uvitende kristne, altså de som manglet grunnleggende forståelse for kristendommen. Selv om også denne teksten er viktig for vår forståelse av kristendommen slik den var i middelalderen, er heller ikke denne representativ for misjonsforkynnelse i tidlig middelalder. Det som likevel kommer frem her er hvilken trosretning og kristendomskunnskap som var den aller viktigste. Å gi slik informasjon kan også ha vært viktig for misjonærer, mener Claus Krag.¹⁷⁶ Han trekker frem to temaer som må ha vært de viktigste for denne typen forkynnelse; (i) sjelens udødelighet og livet i det hinsidige, samt følgene våre jordiske handlinger fikk i etterlivet, og (ii) troen på den hellige treenighet. Krag forklarer at denne frankiske ”forordningen viser betydningen av at kristendommen var en lære, som hadde et meningsinnhold og som bygde på omfattende overlevering.”¹⁷⁷ Sammen med dette læreperspektivet var det også et krav til den enkelte om å skulle tilegne seg de mest grunnleggende trossannheter. Han legger vekt på at på det teoretiske planet ikke kan ha vært nok å bare delta i det kristne samfunnet, slik som det kanskje var mer av i hedendommen. Dette kan igjen knyttes opp til forskjellene i type religion og det nye fokuset på individets personlig rolle og egenskaper. Paasche legger i denne forbindelse til et tredje punkt som må ha vært sentralt for misjonsforkynnelsen, nemlig *læren om menneskets forløsning gjennom Kristus*, som det aller viktigste av de tre.¹⁷⁸

Et annet punkt ved kristendommen som skiller seg ut fra hedendommen er premisset om frivillighet. Frivillighet var et grunnleggende premiss innen for kristendommen som det ikke var mulig å komme fra, å tro var frivillig. I motsetning til i hedendommen var det ikke slik at den personlige troen var avhengig av samfunnet som et fellesskap, det var ikke samfunnet eller familien som sammen praktiserte troen, det var enkeltindividene. Kristendommen måtte derfor ta sikte på å overbevise, og for å få tilhengere måtte man kunne selge religionen riktig. Måten å gjøre dette på var gjennom å bevise for hedningene at deres religion var falsk, og at det eneste riktige var å gå over til den sannfulle kristendommen. Dette budskapet må forstås i sammenheng med det både Steinsland og Sigurdsson fremhever, nemlig at misjonærene i all hovedsak forholdt seg til det øverste laget av samfunnet. Den første fasen i misjonsarbeidet

¹⁷⁶ Krag, C. 1995:31

¹⁷⁷ Krag, C. 1995:31

¹⁷⁸ Paasche, F.1958:84

var å få folkene døpt, og det var ikke uvanlig, i forbindelse med utviklingen i Norge, å snakke om tvangsdøping. De neste fasene var indoktrinering og evangelisering.¹⁷⁹ Krag hevder videre at utbredelsen av troen ikke nødvendigvis hang sammen med utbredelsen av dåpen, det vil si dåpen var ikke det viktigste for selve troen. Den reelle troen, den individuelle og åndelige troen skulle komme senere, og bidra til at utgangspunktet for religionen ble erstattet med noe genuint. Dette genuine skal derfor kunne spores i homilietekstene, da disse ble brukt flere århundre etter selve kristningsfasen. Dydene fremstår her som noe av det mest sentrale ved forkynnelsen og budene om hvordan det kristne livet skulle leves. De må ha bidratt til forståelsen av hva kristendommen var og hvordan en skulle leve for å bli godkjent på dommens dag. I tillegg kan forståelsen av dyder knyttes direkte opp mot reell tro, da spesielt de teologale dydene tro, håp og kjærlighet.

4.1.3 Forkynnelsen. Budskap og antatt fremgangsmåte

Det finnes ingen gode kilder på forkynnelsen i Norge fra før Homilienes opprinnelse, og selv om den eldre kristenretten krevde at prestene som ble ansatt av biskopene skulle kunne holde messer står det ingenting om selve prekenen. Dette ble ikke fastslått i de kirkelige statuttene før på 1300-tallet.¹⁸⁰ Likevel finner vi kilder som sier noe om at landet ble kristnet, eller i det minste så ble kristendommen innført. Fredrik Paasche legger særlig stor vekt på denne skilnaden mellom reel tro og innførte tiltak som la til rette for tro. Adam av Bremen rapporterte på slutten av 1000-tallet om en svært blomstrende tro i Norge. Han fremhever at nordmennene etter innføringen av kristendommen under Olav Kyrre (†1067 – 1093), hadde lært å elske fred og sannhet.¹⁸¹

Når det kommer til den konkrete forkynnelsen i Norge i middelalderen er det også mulig å bruke islandske kilder til å undersøke utviklingen i Norge. Dette er fordi det som kom til Island mest sannsynlig også har vært innom Norge. Forbindelsen mellom disse to landene anses for å ha vært svært tett, og islandske kilder kan derfor til en viss grad brukes til å vurdere norske kilders sammenheng og gyldighet.¹⁸² Dette er spesielt relevant i forhold til undersøkelsene av homilienes opprinnelse og innhold, et arbeid som særlig Oddmund Hjelde er kjent for. Erik Gunnes har også inkludert slike undersøkelser i den utgaven av

¹⁷⁹ Krag, C. 1995:34

¹⁸⁰ Hjelde O. 1990:74

¹⁸¹ Hjelde, O. 1990: 75

¹⁸² Hjelde, O. 1990:71

Gammelnorsk Homiliebok som brukes i denne oppgaven. I tillegg finnes det gode referanser i Snorres Kongesagaer, som i minste fall speiler Snorres samtidige inntrykk av hvordan den tidligere utviklingen til kristendommen var. Presten var den som hadde ansvaret for preken og forkynnelse, dette var en viktig del av hans embete, men som nevnt var også flere konger er kjent for å forkynne guds ord. I Snorres kongesagaer kan vi lese om Olav Tryggvason som etter at han ble konge gav folk tilbudet om å la seg døpe eller gå i døden.¹⁸³ Håkon den gode innledet også sin tale til bøndene på Frostating med å si at alle skulle la seg døpe, og tro på en gud, nemlig Kristus, Marias sønn. Samtidig skulle de legge fra seg alle deler av den gamle troen som brøt med den nye, de skulle vende ”seg bort fra all bloting og hedenske guder, holde helg hver sjuende dag for all slags arbeid og faste hver sjuende dag.”¹⁸⁴ Dette budskapet ble imidlertid ikke mottatt særlig godt hos bøndene som var tilstede, dersom vi skal tro Snorres beretning. Denne overgangen kan ikke ha vært enkel og det kommer også frem i sagaen at mennene rundt ham til stadighet prøvde å få ham til å sverge til de hedenske gudene.

Fra perioden da Norge ble kristnet finner vi mange kilder og levninger som forteller om den fysiske utbredelsen til kirken, og Hjelde legger vekt på at det i middelalderen var stor kirkelig vekst, særlig i den perioden som de fleste homiliene i GNH har blitt stadfestet til. 1100- og 1200-tallet var en oppgangsperiode for kirken. Da tienden ble innført under Sigurd Jorsalfare på begynnelsen av 1100-tallet bidro dette til sterk økonomisk vekst for kirken, samtidig som det i 1152 ble innført flere reformer på riksmøtet i Trondheim. Opprettelsen av erkebispesetet i Nidaros i 1153 bidro også i stor grad til at kirken som institusjon ble styrket og bedre organisert. I tillegg ble kontakten med Europa tettere, noe som på sin side gjorde at det ble vanlig med mer innflytelse derfra, dette viste seg gjerne gjennom oppveksten av klostre og klosterordener. Klostrene ble sentre for litterær virksomhet, noe som var forutsetningen for en oppblomstrende boklig kultur.¹⁸⁵ I følge Hjelde er det grunn til å tro at disse nydannelsene må ha virket inspirerende på forkynnelsen i Norge. Det er likevel ikke slik at kirkens fremvekst og utbredelse, eller de ulike påbudene om å la seg kristne, nødvendigvis *kristnet* folket. Det kan også være slik at dette bare var med på å danne de ytre rammene og ikke dermed hadde noe å si for den virkelige troen. Altså om folk la sjelen sin i kristendommen, og all sin lit til Gud, og treenigheten. Dette var bare med på å bygge opp de ytre rammene og kunne ikke

¹⁸³ *Olav Tryggvassons saga*, Snorres Kongesagaer, Stormutgaven 2009:152

¹⁸⁴ *Håkon den Godes saga*, Snorres kongesagaer, Stormutgaven 2009:85, også funnet i Hjelde, O. 1990:71

¹⁸⁵ Hjelde, O. 1990:77

tvinge til virkelig tro, men var det som la til rette for reell tro. Den virkelige troens utbredelse og realitet var avhengig av misjonsarbeidet, forkynnelsen, og av menneskenes mottagelighet for denne misjonen.¹⁸⁶ Hva bestod så denne misjonen av? Tidligere i kapittelet har både fremveksten og de mektiges rolle blitt diskutert, men selve innholdet har fremdeles ikke blitt argumentert for. Denne delen av kapittelet vil i noen grad føye seg inn i tidligere diskusjoner om *hvor kristne nordmenn faktisk ble* og målet er å se hvordan dydene og forståelsen av dem er en del av denne prosessen. Forkynnelsen av kristendommen måtte være vekkende på et vis, den måtte skape en følelse hos mottakeren, enten dette var av positiv eller negativ natur. Overgangen i så måte kan ikke ha vært uproblematisk, noe som muligens ikke er spesielt overraskende.

Sjelelivet var uten tvil viktig for folk i middelalderen, folk skulle kunne være i stand til å tenke og gjøre seg opp egne meninger, de var våkne.¹⁸⁷ Dette kan ha hatt konsekvenser for hvordan kristningen foregikk og for hvordan budskapet ble mottatt. Menneskene i middelalderen lot seg ikke endre bare fordi det var ønskelig fra et høyere hold, også disse menneskene hadde et følelsesliv og tankeliv som var mangfoldig. Gjennom blant andre Voluspá, Eddadiktningen, Grimnesmål og Atlekvadet åpenbarer det seg et følelsesmessig register som bestod av både lengsel og lykke, ømhet, bitterhet og sorg. I kjærlighetsdiktningen finnes det både lettsinn og lystighet¹⁸⁸. Dette har uten tvil også spilt en rolle i overgangen til kristendommen, og forkynnelsen og introduseringen av kristendommen må derfor ha vært rettet mot å imponere. Kirkesang og mektige kirkebygg preget av flotte utsmykninger var ment for å imponere. På samme måte var det misjonærenes oppgave å imponere de kongelige, ved å ta i bruk dyre stoffer og vise frem sine rikdommer. Det er kanskje to aspekter som gjennom den tidligere historieskrivingen som fremstår som de mest sentrale i forbindelse med dette: forkynnelsen og budskapet om et liv etter døden og forkynnelsen om helgener og engler. Flere av kildene til denne oppgaven bygger opp om en slik fremstilling. Samtidig kan en si at disse to aspektene også har likhetstrekk til hedendommen, noe som kanskje gjør dem ekstra relevante for misjonsforkynnelsen i Norge. Det må likevel gjøres veldig klart at denne diskusjonen ikke på noen måte prøver å fremstille kristendomspraksisen i Norge som en forlengelse av tidligere hedensk praksis. Snarere er det vel naturlig å se på dette som en oppbygning til introduksjonen av dydene.

¹⁸⁶ Paasche, F. 1958:96

¹⁸⁷ Paasche, F. 1958:96

¹⁸⁸ Paasche, F. 1958:97

Tanken om et liv etter døden var ikke noe nytt som kristendommen introduserte for menneskene. I hedendommen finner vi også slike ideer men de eksisterte på et annet grunnlag. I kristendommen er livet etter døden målet med det jordiske livet, og en skulle jobbe hardt gjennom det jordiske livet for å fortjene et lykkelig etterliv. I hedendommen var det jordiske livet det eneste livet man hadde. Det vil ikke si at en ikke trodde at noe kunne skje etter døden, men at det som skjedde etter døden skjedde mer uavhengig av enkelthandlinger i det jordiske livet. Det var måten en døde på som avgjorde hvor en havnet etter døden, i hvert fall for menn. Dersom døden for eksempel var et resultat av sykeleie eller alderdom havnet en i Hel, og dersom døden var et resultat av krigføring havnet en i Valhall, som muligens har blitt betraktet som mer ærefult enn Hel. Dersom en døde i havet av drukning kunne en havne hos Ran og Ægir.¹⁸⁹ Det var heller ikke uvanlig å tenke at den avdøde ble værende og gikk igjen på gravstedet sitt, for eksempel kunne en bli værende i gravhaugen sin. En veldig tydelig forskjell mellom tankesettet i hedendommen og kristendommen, var at det i hedendommen var vanlig å tenke at den levende hadde det bedre enn den døde, i alle tilfeller.¹⁹⁰ I kristen tro ville en slik tankegang bare komme fra noen som ikke var ordentlig kristne, eller som var for opptatt av jordisk gods og ære til å bry seg om han ville havne i helvete. Likevel er det ingenting i GNH som tyder på at en kunne vite at en kom til helvete, fokuset ligger oftere på å angre sine synder samme hva de skulle være samtidig som at ingen skulle kunne med sikkerhet utføre Guds oppgaver og dømme et menneske før dommens dag. Uansett hvor man havnet etter døden i førkristen tid, fremstår ikke døden som noe å hige etter, for selv om det å komme til Valhall var ærerikt og kun forbeholdt krigere, betydde det også at en ble skilt fra de en var glad i. Kvinner kunne for eksempel aldri komme til Valhall. I tillegg var det slik at krigerne som kom til Valhall skulle tape sammen med Odin i Ragnarok, på lik linje med resten av verden. Ingen av de norrøne gudene skulle leve evig, ei heller kom de fra evigheten slik som den kristne Gud og hans sønn Jesus Kristus. Dette må ha vært til kristendommens fordel. Kristendommen hadde en mye tydeligere fremstilling av hva som ville skje etter døden og hvilke fordeler et kristent liv kunne ha. Det ble gitt klare retningslinjer for hva som var normene og dydene er en stor del av dette budskapet. Dette fokuset kan ha hatt en betryggende effekt på menneskene da et sentralt tema for forkynnelsen i middelalderen, kanskje spesielt før tusenårsskiftet, var dommedagsprofetien. Denne ble tett etterfulgt av håpet om evig liv og frykten for straff i et etterliv hvor det verste av alt var å

¹⁸⁹ Steinsland, Gro. 2005, s. 337ff.

¹⁹⁰ Sitat fra hedens diktning i Paasche, 1958:101

havne i Hevete. I middelalderen var det forventet at dommedag var nært forestående, og det var vanlig å sette den til år 1000 eller 1030, alt etter om man talte fra Jesu fødsel eller død, men selv etter tusenårsskiftet stod den eskatologiske forkynnelsen sentralt.¹⁹¹ Dette er en tendens som ikke på noen måte var spesiell for Norge, men også for forkynnelsen i resten av Europa. Olav Tryggvasons intense misjonsvirksomhet har av forskere blitt knyttet til nettopp denne apokalyptiske stemningen, hans mål var å kristne folket sitt før dommedag.¹⁹² Forventningene var at enden, apokalypsen, var nært forestående, og utgangspunktet og grunnlaget til dette finnes i de bibelske profetiene samt delvis i det nye testamentet.¹⁹³ Også homiliene i GNH bruker denne frykten som et virkemiddel og bruker aktivt fæle beskrivelser av helvete preventivt, noe som indikerer at denne frykten ikke nødvendigvis forsvant helt i tiden etter tusenårsskiftet. Innholdet i *Dommedagsprekenene*, *Jul I* og *Klokkeprekenen* spiller på tanken om at dommedag ville komme snart.

Det andre punktet som antagelig har hjulpet menneskene i overgangen mellom kristendom og hedendom var forkynnelsen eller bruken av helgenskikkelser og engler. Også fremstillingen av Jesus faller inn i denne kategorien. Samtidens forståelse av Jesus og hans person henger gjerne sammen med måten andre helgener ble fremstilt på, og det er grunn til å tro at i den aller tidligste forkynnelsen var ikke hovedfokuset på at Gud og Jesus var samme person, fokuset lå mer på hva Jesus gjorde som menneske. Dog må Jesus ha virket spesielt guddommelig fordi han var så mektig. Kristi død på korset og gjenoppstandelse ble forkynt som starten på en seierrik kamp mot overvinnelsen av det onde. Til sammenligning kunne ingen makt i hele verden hjelpe til med å få Balder opp av dødsriket da han døde.¹⁹⁴ Heller ikke guden Tor lyktes i sitt forsøk på å trekke Midgardsormen opp av havet. Kristus derimot klarte dette i overført betydning da han sto opp fra de døde og på den måten hevet seg over den. ”Kristus fikk Midgardsormen på kroken.” Dette gjorde ham til sterkere enn både Tor og Balder, og førte til at han ble sett på som både høvding og helt.¹⁹⁵

I tillegg til troen på Gud og Jesus, introduserte kristendommen også troen på andre kristne helgener og engler, noe som kan ha bidratt til en mer glidende overgang. De hedenske gudene var menneskelige og det var lønnsomt å tilbe dem og å komme med offergaver, de tjente en ”reell” funksjon. Dette var ikke akkurat tilfellet med den kristne Gud, som tross alt ikke var

¹⁹¹ Hjelde, O. 1990:73

¹⁹² Dette er en tankegang som ikke bare presenteres av Hjelde, også Paasche støtter opp om dette.

¹⁹³ Hjelde, O. 1990:49

¹⁹⁴ Paasche, F. 1958:102

¹⁹⁵ Paasche, F. 1958:102

tilstede i hverdagen på samme måte som de hedenske gudene. Paasche hevder videre at det må ha vært vanskelig for de første kristne å vende bort fra de hedenske gudene som levde på jorden og som åpenbart hjalp menneskene i dagliglivet, til å tro på en Gud som bare hadde blitt sett ved ett tilfelle, for en kort periode, for over tusen år siden på et sted langt fra Norge. Helgentroen har klare likhetstrekk med hedendommen ved at det var en vanlig oppfatning at helgenene var tilstede og passet på i hverdagen. Gjennom dem viste Gud også sin makt, slik at de ble et symbol på hvor allmektig den kristne guden var. En slik tro må ha virket langt mer overkommelig og betryggende.¹⁹⁶ Paasche påpeker i forbindelse med dette at kristningen antageligvis tok lengre tid i Norden nettopp fordi kristendommen i de første årene ikke kunne knytte relasjoner og bånd til helgener som var kjente i Norden. St. Olav er den første store norske helgen som det ble forkynnet om.

4.2 Grunnlaget for forståelsen av dydene?

Det er tydelig at kristningen var en lang prosess og at det er flere faktorer som har spilt en rolle når det kommer til det grunnlaget høymiddelalderens mennesker må ha hatt for å forstå de kristne dydene. Først av alt kommer det at hedendommen og kristendommen representerer to veldig ulike typer religioner, kristendommen som trosbestemt men kultåpen og hedendommen som trosåpen og kultbestemt.¹⁹⁷ Det vil si at fordi menneskene som levde med den norrøne religionen regnet med at guder var stedsbundne og at en derfor uproblematisk kunne henvende seg til andre steders guder dersom dette skulle vise seg å være nødvendig. Kulten på den andre siden var bestemt, hadde utviklet seg over lang tid og var noe en ble født inn i, hedensk kult var i så måte spesielt tilpasset de nordiske forholdene. Kristendommen på den andre siden representerte et stort sprang fra dette fordi den var trosbestemt, og budskapet var universalt. Den var derimot mer kultåpen, og dette er noe av grunnen til at enkelte ”norrøne” tradisjoner kunne kristnes og dermed inkluderes i den nye sedvanen. Nettopp det faktum at kristendommen var trosbestemt, eller lukket er det som legger grunnlaget for all diskusjon i denne oppgaven, og det er gjennom en forståelse av tidligere misjon og kristendommens fremvekst i Norge vi virkelig kan undersøke det idealet som presenteres i GNH. Det finnes ingen tvil om at kristningsprosessen, som varte fra ca år 800 til utpå 1200-tallet var preget av både brudd og kontinuitet. Det var en komplisert prosess, og bare med eksempelet fra Håkon den godes saga ser en at budskapet om kristendommen ikke bare gled

¹⁹⁶ Paasche, F. 1958:103-104

¹⁹⁷ Steinsland, G. 1995:13

inn og erstattet det som fantes der før. Hovedgrunnen til at denne kristningen faktisk fant sted finnes i det faktum at kristningen skjedde ovenfra og ned. Det var i første omgang konger og deres venner som ble kristnet og som siden kristnet folk nedover i de sosiale lagene.

Opprettelsen av kristenrettene var nok i stor grad med på å kontrollere menneskers oppførsel, ettersom det ble satt strenge straffer for bryte disse. De nye påbudene grep ”sterk inn i enkeltmenneskets og slektens liv.”¹⁹⁸ Trosskiftet brakte i første omgang med seg mange påbud, og det var strenge straffer for å ikke la seg døpe, i verste fall kunne en ende opp med å bøte med livet.

Betydningen av trosskiftet er likevel litt vanskelig å gripe. På en side snakker vi om endring av kultus, og at fokuset gikk fra fellesskapets rolle til fokus på forholdet mellom menneske og gud. Enkeltmennesket var ansvarlig for sin egen frelse, og det var ikke nok bare å følge levereglene noe måtte skje på det åndelige planet. Krag argumenterer for at frivillighetsprinsippet sto sterkt i kristendommen, selv om det finnes mange argumenter for at det ikke fantes noen reell frivillighet i det å velge tro. Tvangsdåp og kristenrettene står øverst på listen. Likevel er det vel akkurat her forskjellen ligger, for selv om det på et ytre plan ikke var snakk om frivillighet, handler dette om frivilligheten til å *tro*. For selv om de viktigste sakramentene i kristendommen var dåp, skriftemål og nattverd, og at en ble pålagt askese som ved påskefasten, kunne dette ikke gjøre noe med enkeltindividets reelle tro. Noe som bringer oss til den andre siden av hva betydningen av trosskiftet var. For selv om både Hjelde og Paasche legger vekt på at kirkens utvikling og utbredelsen av en kristen kultur må ha inspirert til tro, er de ikke en bekreftelse på tro. Samtidig representerer denne utviklingen også et stort skille mellom de to religionene, nemlig at det sakrale elementet ble flyttet til bestemte områder. Troen skulle praktiseres i kirken eller på kristen grunn og var styrt av prester. En annen faktor som så vidt ble nevnt i kapittel to var at kvinner mistet ”sin plass”. I GNH finnes det for eksempel ingen henvisninger til kvinner, utenom den hellige Jomfru Maria, annet enn at menn skulle vokte seg for dem og at de var skyld i syndefallet. Det at troen ble flyttet inn i kirkebygget gjorde også at budskapet måtte nå ut til menigheten, og forklares grundig. Over har det blitt argumentert for at noe av det mest sentrale innenfor den tidlige kristendomsforkynnelsen handlet om at det jordiske livet var kort og at dommedag var nær. Dette var en sterk pådriver for kristningsarbeidet, og vi finner spor av dette fokuset også i GNH. Videre kan vi regne med at det ble lagt vekt på både likheter og ulikheter for å

¹⁹⁸ Steinsland, G. 2005:437

vektlegge kristendommens budskap. At noen likheter, som troen på helgener, var med på å gjøre budskapet lettere å akseptere, mens ulikhetene i aller høyeste grad ble brukt for å skremme folk inn i den rette troen, antageligvis skremte dommedagsprofetiene også misjonærene.

Selv om alt dette i utgangspunktet handler om den tidlige fasen av kristningen, fremstår de tidlige budskapene som de som la grunnlaget for det idealet som finnes i homilieboka. Det var gjennom dem forkynnelsen om dydene kunne finne sted. Det har blitt nevnt tidligere at innholdet i GNH i all hovedsak retter seg mot en kristen forsamling, men idealet bærer likevel preg av den tidlige forkynnelsen. Flere steder i homilieboka advares det mot syndig oppførsel, og truslene om helvetes kvaler lurer bak hvert hjørne. Fremstillingen av dydene er også tydelig preget av dette både når det kommer til hva som blir inkludert og hvordan det vektlegges, hvor mangelen på fremstilling av tilgivelsen kanskje står som det ytterste eksempelet. Vektleggingen hos Paasche om at engle- og helgentro var med på å gjøre overgangen lettere, er videreført i den presentasjonen av helgenskikkelsene i GNH og kanskje spesielt homilien om St. Mikael. Avslutningsvis må det også poengteres at dette kapittelet ikke har som mål å presentere noen ny forskning ettersom hovedvekten på oppgaven handler om fremstillingen av dydene og hvilken bakgrunn denne kan ses ut i fra. I siste kapittel vil trådene trekkes når spørsmålet om hvordan fremstillingen av dydene har vært med på å endre nordmenns mentalitet skal besvares.

5 Idealet for det kristne mennesket og dydenes betydning.

Når vi nå nærmer oss slutten på denne oppgaven kan det være nyttig å returnere til problemstillingen og utgangspunktet for undersøkelsene. Hva sier egentlig fremstillingen av de kristne dydene om det kristne idealet? Og hvordan kan forståelsen av dette idealet ha bidratt til å endre menneskers holdninger og adferd? For å svare på dette må vi tilbake til utgangspunktet, nemlig idealet fra homiliene og oppsummere hva det består av. Deretter må idealet ses i lys av undersøkelsene i Håkon Håkonssons saga og den realhistoriske fremstillingen av middelalderen, i lys av utviklingen som en konsekvens av kristningen. Fokuset i dette kapittelet vil derfor i all hovedsak være å trekke sammen trådene fra de tidligere kapitlene. Diskusjonen i her vil være en fortsettelse og avslutning på den tidligere drøftingen og i noen grad føye seg inn i tidligere diskusjoner om hvor kristne nordmenn ble. Misjonsforkynnelsen og realhistorien fra den tidlige kristningsperioden spiller en viktig rolle for fremstillingene i denne oppgaven fordi grunnlaget for forståelsen av dydene finnes her. I tillegg har også noen linjer blitt trukket frem mot dagens samfunn, men det betyr ikke at denne oppgaven søker å plassere seg i et mentalhistorisk perspektiv. Årsaken til dette er at det verken har blitt gjort kvalitative eller kvantitative undersøkelser av forståelsen av de kristne dydene i det moderne norske samfunnet, selv om noe trådtrekking ikke lett kan unngås. Endelig må det også merkes at det kristne dydsidealet fra GNH kan, og bør, ses på som kirkens ønske for en mentalitetsendring i middelalderen, og det skaper dermed grunnlaget for et mentalitetshistorisk perspektiv. Noe som kanskje er et forslag til veien videre fra denne oppgaven.

Selv om denne oppgaven ikke har hatt som mål å fremstille alle aspektene ved kristningen av Norge, kan ikke historien ignoreres. Den første perioden av kristningen har muligens vært en blanding av både ”rolig” kristning og et voldsomt press på å la seg døpe.¹⁹⁹ Når det snakkes om at kristningen var en langsom prosess, viser ikke dette til en forståelse om at en kunne velge å la seg kristne, da dåpen ganske tidlig ble obligatorisk. Det som derimot har tatt lang tid er nettopp det som denne oppgaven sentrerer rundt, nemlig endring av normer og holdninger blant nordmenn. Dydene er en sentral del av denne endringen, og praksisen rundt

¹⁹⁹ Oftestad, B.T., Rasmussen, T. og Schumacher, J. 2005:25 Påpeker at bruken av tvang i denne forbindelse inngår i en lengre prosess hvor nordmenn, særlig vikinger og handelsmenn, hadde blitt påvirket av kristendommen både direkte og indirekte over lang tid.

dette har naturligvis vært påvirket av det idealet som ble presentert av kirken. Et ideal som viser hvordan det var forventet at samtidsmenneskene skulle bli gode, rettferdige kristne, gjennom både en fremstilling av hvilke egenskaper som ble vektlagt samt hvordan det skulle gjøres.

Først og fremst handlet det i veldig stor grad om menneskets forhold til Gud. Et forhold som også var utgangspunktet for all forståelse av dyder, og la grunnlaget for kristen tro. I et langtidsperspektiv er det tydelig at det har skjedd store endringer i hvordan enkeltindivider kan ha oppfattet sitt forhold til Gud. Forholdet mellom enkeltmennesket og Gud er et av de viktigste temaene i GNH og det er en del av budskapet i alle homiliene, enten eksplisitt eller implisitt. Dersom en legger til grunn fremstillingen i Håkon Håkonssons saga og tar utgangspunkt i at den speiler en samtidsforståelse av relasjonen mellom mennesket og den kristne Gud, tyder alt på at det fremdeles på 1200-tallet var trekk ved kristendomspraksisen som lignet den hedenske, eller som i hvert fall viker litt fra idealet presentert i GNH. Noen av henvisningene til Håkon som konge av Guds nåde, og Gud som en tilstedeværende og aktiv gud fremstår som en slags forlengelse av det forholdet folk tidligere hadde til hedenske guder, eller det forholdet som folk også hadde til kristendommens helgener. Dette bildet må likevel ikke overdrives, for det er ingenting i homiliene som ettertrykkelig utelukker at den kristne Gud ikke skulle kunne være tilstede i hverdagen. Budskapet om Jesus og Den hellige Ånd inneholder nettopp en slik fremstilling, selv om tilstedeværelsen nok var mer nøktern enn den til de hedenske gudene. Det at det finnes likheter indikerer heller ikke at det ikke fantes brudd og svært store skiller mellom hedendom og kristendom, det levnes ingen tvil om at spesielt overgangsperioden må ha vært svært vanskelig for mange.

Gjennom undersøkelsen av dydene i homiliene ble det i tillegg tydelig at det var et sentralt virkemiddel i fremstillingene å bruke motsetningene mellom gamle normer og kristne dyder på en fordelsmessig måte. Til tross for at omtrent alle tekstene i homilieboka har en annen originalopprinnelse enn norsk, er det ikke tvil om at omvendelsesbudskapet fremdeles var en viktig del av forkynnelsen. Retorisk så føyer dette seg inn i en lengre tradisjon hvor misjonsprester må ha argumentert sterkt for hvilke svakheter som fantes i den gamle religionen og hvorfor kristendommen derfor var en bedre religion. Budskapet om hvor mye sterkere Gud i treenigheten var, står sentralt i denne forbindelse. Det var Kristus som skulle bringe dommens dag og han skulle selv være den øverste dommeren, hans vrede var langt

verre enn de norrøne gudenes.²⁰⁰ Dette kan spores i homiliene for eksempel gjennom de skremmende og grufulle fremstillingene av helvete og skjønnmalte bilder av eller referanser til himmelen.

5.1 Dydenes sentrale budskap og rolle.

Når det kommer til dydene er det et par aspekter ved dydsidealet som fremdeles må settes inn i kontekst og diskuteres mer. Flere av dydene som ble gjennomgått i kapittel 2 finnes også i Håkon Håkonssons saga, selv om uttrykket for dem viker litt fra idealet. Spørsmålet om hvilken rolle dydene kan ha spilt, altså hvordan idealet må ha fremstått, og hva dette idealet bestod av må fremdeles besvares.

5.1.1 Tilgivelse

Tilgivelsen står høyt oppe på listen av dyder som er spesielt interessante når det kommer til endringene som skjedde som et resultat av kristningen. Ære var et svært sentralt begrep i det hedenske samfunnet, vikingsagaene er fylt med eksempler på hvor viktig æren var. Begrepet om ære har dype røtter i den hedenske kulten som akselererte rundt ætten, familie og en kollektiv tro. Det handlet altså ikke bare om ære for individet men også om ættens rykte. Drap for eksempel skulle hevnes av slekten, og det kan til og med ha vært snakk om at det var slektens plikt å hevne sitt avdøde familiemedlem.²⁰¹ ”Ære krever av en mann at han viser godhet mot alle han skylder noe. Men den samme æren krever av ham at han ikke tåler noen fornærmelse. Det er hans plikt å søke oppreisning; og hevnen er den stolteste oppreisning han kan få.”²⁰² Det kristne budet om å tilgi og om ikke å søke hevn, må for hedningene ha virket ganske fjernt kanskje til og med umoralsk.²⁰³ Forkynnelsen, som vi antar fant sted, om tilgivelse kan av den grunn ha virket ganske avskrekkende på de som levde under religionsskiftet. I homilieboken fremstilles budskapet om tilgivelse og hevn ved et par tilfeller, og selv om grunnlaget for en kvantitativ fremstilling er tynt, er det en klar tendens å fremstille det gjennom andres eksempel.

”Herren lot seg ikke hevne eller forsvare da han ble overgitt til jødene og bundet av dem, tvert imot helbredet han ørene på trellen, de som Peter hadde hugget av. La da vårt stygge overmøt og vår hevntvang skamme seg, når

²⁰⁰ Paasche, F. 1958:100

²⁰¹ Bagge, S. 1986:150. I fotnotene. Må også tilføyes at det gjaldt veldig nær slekt.

²⁰² Paasche, F. 1958: 113

²⁰³ Paasche F. 1958:113

vi gjør hva vi kan mot våre uvenner og lover å gjøre mer enn vi kan. Men Herren vår, som kan alt han vil, tok ikke selv hevn, heller ikke lot han andre ta hevn for seg; i stedet gjorde han en god gjerning mot sine uvenner, og laget ham som var såret. Hvordan skulle vi også bli Kristis lemmer hvis vi velger en annen vei enn den han gikk foran?”²⁰⁴

I Håkon Håkonssons saga er tilgivelsen presentert litt annerledes, og begrepet fremstår som noe uklart. Det finnes noen eksempler i sagaen hvor det ikke virker som om tilgivelsen var den mest sentrale av dydene. ”De tok en stige og satte den opp mot kirken og hugget hull i taket over ham, så hoppet de inn og drepte ham. Det var få som sørget over Gudolvs død, han hadde gjort urett mot så mange”²⁰⁵ Dette utdraget viser for eksempel synet på at det å drepe noen var en synd som fremdeles, rundt år 1226-27, kunne straffes med hevn uten at det rapporteres om store konsekvenser i den forbindelse. Det blir ikke forklart hva som skjedde med de som drepte Gudolv, ei heller sies det noe om hvilken straff det å drepe noen inni kirken skulle ha. Det kan også tas med at det finnes en tydelig endring med kristendommen som handler om overgangen fra det å hevne til det å straffe. Å hevne var en handling som en utførte som privatperson, mens å straffe var noe en gjorde som ”innehaver av et offentlig embete som medfører ansvar for å håndheve lov og rett, og for å straffe for brudd på disse”²⁰⁶, altså lå oppgaven hos kongen eller en rettsinnstans.²⁰⁷ Denne endringen skjedde på 1100- og 1200-tallet og kan knyttes opp til den økte makten hos kongen som konge av Guds nåde. Overgangen fra straff til hevn er også med på å bevise at det skjedde en endring i samfunnet som kan knyttes opp til forståelsen av dydene, og at tilgivelse var noe som gradvis fikk mer og mer feste i Norge. Idealet begynte etter hvert å sette standarden for praksisen. Et eksempel på at fokuset vendte seg mer og mer mot enkeltindividet kommer i 1260 da Håkon lanserte sin ”nye lov”²⁰⁸ som forbød å hevne drap ved å drepe en slektning av drapsmannen. ”Et øye for et øye og en tann for en tann”-tankegangen skulle avvikles, og drapsmannen var den eneste som kunne svare for sin ugjerning. Etter dette ble også ordningen med at slekten måtte bøte for en slektnings lovbrudd avskaffet, og fokuset i samfunnet vendte seg i mye større grad mot selvstendige individer heller enn slekten som et hele. Dette henger også sammen med frivillighetsprinsippet og det fokuset som finnes i homilieboka på at ansvaret for frelse var opp til hver enkelt. En måtte ta skjebnen i sine egne hender.

²⁰⁴ GNH, 1979:86

²⁰⁵ HHS: 158-159 Gudolv var en tidligere ribbunge som hadde gjort mye ugagn. Ble drept av sønnene til en mann ved navn Utrygg (Åsulv og Gudleiv) som hevnet sin far.

²⁰⁶ Sigurdsson, J. V 2008: 143

²⁰⁷ I Kongespeilet blir dette synet også fremstilt fordi Kongen var ”satt til å være dommer og en streng mann i all sin refsing, til stor skrekk for dem som er under ham.” 2000:233

²⁰⁸ Helle, K. 1995:131

En annen diskusjon i oppgaven har handlet om grid, og hvorvidt dette kan knyttes opp til tilgivelsen. I kapittel 3 ble det vist til et tilfelle som handlet om en mann ved navn Roe, som kom til kongen og ba om grid for et drap. Da ga Håkon ham grid og fulgte ham til kirken, samtidig prøvde han å roe ned sine egne menn, men det kommer ettertrykkelig fram at Roe måtte klare seg selv etterpå. Grid var amnesti. Når Håkon dro rundt i Vermland kunne han gi grid til bønder som hadde kjempet mot ham eller hans menn dersom de ba om det, fordi de ikke visste bedre. I disse tilfellene blir det aldri nevnt noe om at det ble avholdt noen rettssak eller lignende for å la disse menneskene gjøre bot for sine handlinger, noe som gjør at grid fremstår som en type tilgivelse. I utgangspunktet er det ikke en stor forskjell mellom Roe og bøndene i Vermland, men tilgivelsen var likevel ulik. Holdningen til utmåling av straff er også et tema i Kongespeilet²⁰⁹ hvor det blir sagt at det skulle gjøres forskjell når en dømte uvitende, de som ble tvunget til vold, og de som drepte med overlegg.²¹⁰ Samtidig blir det ettertrykkelig lagt vekt på at ”manndrap alltid skal straffes hardt.”²¹¹ Ut fra dette kan vi altså trekke at det var opp til kongen å bestemme hvordan han skulle dømme, og da kan det ikke utelukkes at politiske slagsider ville veie inn. I tillegg til dette er det også i forbindelse med tilgivelse stor forskjell mellom Skule og Håkon, for mens Håkon gav grid til alle som bad om det, gjorde Skule det ikke. Skule ga ikke grid selv om det ble bedt om det²¹² og på et tidspunkt skal han også ha latt en mann henges fordi denne mannen var skyld i at Sigurd Ribbung²¹³ klarte å rømme til Sverige. Denne oppførselen henger muligens sammen med at Skule ikke fremstår som en mann som virkelig hadde latt seg kristne, og som derfor heller ikke var villig til å underkaste seg noen. Fremstillingen av grid og tilgivelse i Håkon Håkonsson saga fremstår likevel som en handling som var tett knyttet opp til at Håkon var kristen, og det derfor var hans plikt å tilgi eller i det minste å gi grid slik at straffen skulle være rettferdig. Begrepet grid fremstår som litt av begge deler, selv om det også eksplisitt refereres til tilgivelse i ordets rette form, samt utøvelsen av tilgivelse, og for så vidt grid, nesten i alle tilfeller knyttes opp til både politikk eller strategiske valg. Endelig er det slik at undersøkelsene i både homiliene og sagaen ikke kan si oss noe om hvordan andre mennesker i samtiden opplevde eller forsto tilgivelse, eller gi svar på hvordan det i praksis var dersom to naboer kranglet og gjorde urett mot hverandre.

²⁰⁹ I den delen som handler om hva en konges plikter gikk ut på

²¹⁰ Kongespeilet, 2000:193-194

²¹¹ Kongespeilet, 2000:195

²¹² HHS, 2006:215

²¹³ Leder av en av Håkons motstandergrupper i Sør-Norge

5.1.2 Ydmykhet

I det norrøne samfunnet kan ikke ydmykhet sies å ha vært spesielt fremtredende, særlig i vikingkulturen kan det ikke ha vært et begrep som folk kjente til. Vikingkulturen store dyder var i mye større grad basert på ære og et ”godt” rykte, hvor ærekrenkelse og niding var store synder. Et eksempel som speiler denne tankegangen finnes i fortellingen om Gunnar og Sigurd Favnesbane, presentert av Paasche:

Gunnar og Sigurd Favnesbane var hedenske helter, kjære for folket, langt ned gjennom tidene. Sigurd Favnesbane ble gjenkjent gjennom en visjon i en gammelislandsk saga som den som ville utstå helvetes kvaler best. I en Norsk folkeviser blir dette inntrykket av ham gjenkjent, her får han et tilbud om frelse. På spørsmålet om han aller helst vil være den ypperste blant de fordømte, eller den minste i himmelriket svarer Sigurd ”Det er vondt den vesale vera.”²¹⁴.

I seg selv sier ikke dette sitatet noe om den tiden vi behandler her, men den er et godt eksempel på hvordan vi kan tenke oss at folk tenkte om liv og død. Paasche beskriver det siste sitatet som et sukk fra en ukristnet nordisk sjel. ”Ydmykhet var en vanskelig fordring, et fremmedord for den frie mann.”²¹⁵ Det tyske ordet for ydmykhet var ”demut”, som betydde tjener/trellsinn, noe som igjen kan være med på å begrunne hvorfor begrepet var utfordrende. Sitatet gir også uttrykk for et veldig typisk livssyn i norrøn tid hvor det var vanlig å tenke at de levende hadde det bedre enn de døde, det viktigste skjedde på jorden og ikke i livet etter døden. En endring som kirken ønsket å fremme gjennom budskapet om det korte jordiske livet og det evige livet etter døden. Idealet om ydmykhet er på den andre siden svært tydelig, samtidig som ydmykhet fremstår som en dyd som det kanskje ikke var så vanskelig å forstå. Å være ydmyk handlet i stor grad om bevissthet rundt sin rolle i forholdet til Gud, hvilket indikerer at forståelsen av denne dyden forutsatte en aksept og en dypere forståelse for hva kristendommen innebar. Når et menneske ydmyket seg i forhold til Gud var dette en form for underkastelse, men også en bekreftelse på at Gud var den mektigste av alle. Håkon beskrives som ydmyk allerede som et lite barn, han lot gjerne Gud stå som ansvarlig for det som skjedde i hans liv, og var ikke redd for å fremheve dette. Måten ydmykhet beskrives i sagaen ligner veldig mye på måten ydmykhet fremstilles i GNH, begge viser det gjennom eksempel til etterfølgelse. Overmot og hovmod står frem som negative eksempler som sjelden hadde et positivt utfall.

²¹⁴ Det er vondt å være den vesle, eller den som ikke er best.

²¹⁵ Paasche, F. 1958:111

5.1.3 Kjærlighet og måtehold

Dyden kjærlighet er også en av de dydene som ble viet mye plass til i homilietekstene. Dette kan i første omgang forklares med dens sentrale rolle i kristendommene. Det er ikke noen tvil om at kjærlighet til gud og medmennesker fremstilles som en ufravikelig del av praksisen. Det viktigste i forbindelse med kjærligheten er at den deles i to separate deler, hvor kjærligheten til Gud muligens har vært den som ble vektlagt mest. Det betyr ikke at nestekjærlighet ikke var viktig, heller kan det indikere at nestekjærligheten kan ha vært en mer utfordrende holdning å forholde seg til. Nestekjærligheten som presenteres i homiliene knyttes tett opp til tilgivelse, fordi tilgivelsen i stor grad var en nestekjærlig handling. Samtidig fordret også nestekjærlighet til rettferdighet og det som i homiliene kalles for gode gjerninger. Dydene kjærlighet beskrives som en grunnleggende del av idealet og de andre dydene forutsetter på mange måter kjærligheten. I Håkon Håkonssons saga nevnes ikke kjærlighet i særlig stor grad, selv om gudskjærligheten kan tolkes til å være en sentral del av Håkons liv. For til tross for at begrepet virker ukjent, fremstår flere av Håkons handlinger som uttrykk for kjærlighet til Gud.

Måtehold er den siste av dydene som har vært en del av hovedfremstillingen i oppgaven, og som en del av idealet fremstår denne dyden som veldig sentral. Måtehold forklares gjennom fasten og fremstår som en stor del av den kristne hverdagen, selv om påskefasten kanskje er den helligste av alle kristne handlinger. Faste presenteres som en måte å styrke sitt forhold til Gud på, i tillegg til at det var den beste måten å kjempe mot djevelen på. Djevelen trenger i denne forbindelse ikke bare være en skikkelse, den representerte også all syndig oppførsel. Gjennom faste ville en styrke sin tro og samtidig klare å holde seg borte fra synden. Dette er ikke en dyd som presenteres noe særlig gjennom Håkons liv, og det kan være flere grunner til det, den første og meste sentrale er nok at denne delen av livet til Håkon ikke var verdt å dokumentere i veldig stor grad. Noen få kommentarer vedrørende overstadig drikke nevnes likevel, men disse kan også være kommentarer fra forfatteren.

5.2 Hva betydde dydsidealet?

Det bildet av dyder som presenteres i GNH gir i stor grad uttrykk for at det er skrevet som veiledende tekster som et grunnlag til eller utgangspunkt for forkynnelse. Idealet er veldig strengt og tydelig i sine rammer på hvordan det var meningen at en skulle leve et perfekt kristent liv. Et interessant poeng her er at det i flere av fremstillingene, når dyd presenteres

gjennom noen eksempel, også legges vekt på at det ikke var mulig for vanlige mennesker å nå opp til idealet. Ingen kunne for eksempel noen gang bli så dydig som Jomfru Maria, eller så opptatt av måtehold som Johannes Døperen.²¹⁶ Så akkurat hva dydene betydde kan være utfordrende å svare på, men ser en på verdier som var sentrale for den hedenske kulturen har innføringen av det kristne dydsidealet bidratt til store endringer.

En endring som kanskje ikke har blitt påpekt i veldig stor grad er forskjellen i resultat²¹⁷ mellom hedenske skikker og dydige handlinger. Dersom en tar for seg forholdet mellom handling og resultat fremstår tradisjonene knyttet til hedendommen umiddelbart som mer hensiktsmessige og med større nytteverdi. Når det ble holdt blot i det hedenske samfunnet, kunne det være i forbindelse med noe konkret som en ønsket at gudene skulle hjelpe til med. Eller som takk for det som hadde vært. Høstblotet var for eksempel en slik takkefest som ”stod i guden Frøys tegn. Nå var avlingene i hus, slaktedyrene var på sitt feteste. Huslyden samlet seg for å nyte fruktene av det felles arbeidet.”²¹⁸ Mange av handlingene ble gjort fordi folk ønsket å ha gudene på sin side fordi det ville gi resultater i relativt nær fremtid. Handling i forhold til de hedenske gudene var av en annen karakter enn den som kom med kristendommen, og det kan ligne mer på at slags samarbeidssystem, selv om gudene helt klart var stilt over menneskene. Målet med blotet var å styrke gudene og maktene²¹⁹ noe som også ligger i betydningen av ordet blót. De kristne dydige handlingene derimot fremstår som mer komplekse, med perspektiver som forholder seg både til det ytre mennesket og til det indre mennesket. På et plan ville dydig oppførsel ha en betydning for det jordiske livet, samtidig som det også ville påvirke en åndelig del av mennesket. Belønningen for dydig oppførsel ble også mer vag fordi den endelige belønningen ville komme ved dommens time.

Avslutningsvis kan det konkluderes med at det kristne dydsidealet nødvendigvis innebar en enorm omveltning for samtidens mennesker. Selv om det ut i fra kildene som har blitt brukt til denne oppgaven ikke kan sies noe konkret om hvordan gjennomsnittsmennesket taklet denne overgangen, viser Håkon Håkonsson at de kristne dydene i hvert fall hadde hatt en påvirkning på det øvre sjiktet i samfunnet. Selv om det også finnes tilfeller hvor Håkon, og andre, ikke fulgte idealet til punkt og prikke, er det ingen tvil om at Håkon i alle høyeset grad kan defineres som en kristen konge, som levde etter normen fra de kristne dydene. Hans

²¹⁶ HHS, 1971:110

²¹⁷ Endringen frem til slutten av høymiddelalderen, med start i det hedenske samfunnet.

²¹⁸ Steinsland, G. 2005:275

²¹⁹ Steinsland, G. 2005:276

væremåte, der hvor han ikke er ”kristen nok” kan også være uttrykk for at ikke alle dydene ble preket om like mye, og at det har blitt gjort tilpasninger i forhold til hvem som skulle motta budskapet. Det er et tydelig nivåforskjell mellom det kristne idealet som presenteres i GNH og det som viser seg i sagaen. Det kristne idealet var et kristent menneske som var sterkt i troen, rettferdig overfor sine medmennesker, måteholden i forhold til både mat, drikke og jordisk gods og hadde mot til å holde seg sterk i troen dersom noen skulle prøve å røkke det. I tillegg var det et menneske som aktet høyt på Gud, som elsket sin neste som seg selv og som hadde håp og tiltro til at den kristne Gud var den eneste guden. Gjennom dydene endret også fokuset i samfunnet seg, det var ikke lenger familie, ætt eller lokalsamfunn som styrte religionsutøvelsen. Nå var det opp til hver enkelt å sørge for å tilegne seg dydene og gjennom dem sikre seg den evige frelsen.

Litteraturliste

Kilder:

- *Gammelnorsk homiliebok*. Oversatt av Astrid Salvesen. Med kommentar og innledning av Gunnes, E. 1971: Trondheim: Universitetsforlaget.
- *Kongespeilet*, oversatt av Brøgger, A.W. Innledende essay av Bagge, S. 2000. De Norske Bokklubbene
- Tordsson, S. *Håkon Håkonssons saga*. Oversatt av Anne Holstmark. 2008. Oslo: H. Aschehoug & Co
- *Snorres Kongesagaer*, oversatt av Gustav Storm, 2009. Først utgitt 1899. Oslo: J.M. Stenersens Forlag AS ”Stormutgaven”

Litteratur:

- Bagge, S. 1986: *Borgerkrig og statsutvikling i Norge i middelalderen*. I Historisk Tidsskrift 65 1-4
- Bagge, S. 2005: *Mennesket i middelalderens Norge - Tanker, tro og holdninger 1000-1300*. 2. utg. Oslo: H. Aschehoug & Co.
- Helle, K. 1974: *Norge blir en stat 1130-1319*. Håndbok i Norges historie, Bind 3. Oslo/Bergen/Trondheim: Universitetsforlaget.
- Helle, K. 1995: *Under kirke og kongemakt 1130-1350*. Aschehougs Norges historie, Bind 3. Oslo: H. Aschehoug & Co.
- Hjelde, O. 1990: *Norsk preken i det 12. århundre*. Oslo
- Hjelde, O. 1995: *Kirkens budskap i sagatiden*. Oslo: Solum Forlag
- Holmsen, A. 1976: *Nye studier i gammel historie*. Oslo: Universitetsforlaget
- Holmsen, A. 1977: *Norges historie. Fra de eldste tider til 1660*. 3 opplag 1989. Oslo/Bergen/Stavanger/Tromsø: Universitetsforlaget AS.

- Kjeldstadli, K. 1999: *Fortida er ikke hva den engang var*. Oslo: Univeristetsforlaget, utgave 2005
- Krag, C. *Kirkens forkynnelse i tidlig middelalder og nordmennenes kristendom*. i Lidén, H-E. 1995: *Møtet mellom hedendom og kristendom i Norge*. Oslo: Universitetsforlaget
- Oftestad, B.T., Rasmussen, T. og Schumacher, J. 2005: *Norsk Kirkehistorie*. Oslo: Universitetsforlaget
- Scruton, R. 2009: *Forgiveness and Irony*. Artikkel i City Journal, vinterutgave. http://www.city-journal.org/2009/19_1_the-west.html (besøkt 02.11.12)
- Sigurdsson, J.V. 2006: *Kristninga i Norden 750-1200*. 2. Oppl. Oslo: Det Norske Samlaget
- Sigurdsson, J.V. 2008: *Det norrøne samfunnet*. Oslo: Pax forlag.
- Sigurdsson, J.V, 2010: *Den vennlige vikingen. Vennskapets makt i Norge og på Island 900-1300* Oslo: Pax forlag
- Stalker, J. 1902: *The Seven Cardinal Virtues*. London/Aberdeen
- Steinsland, G. *Hvordan ble hedendommen utfordret og påvirket av kristendommen?* Red. Lidén, H-E. 1995: *Møtet mellom hedendom og kristendom i Norge*. Oslo: Universitetsforlaget
- Steinsland, G. 2005: *Norrøn religion*. Oslo: Pax forlag
- Sverdrup, G. 1942: *Da Norge ble kristnet. En religionssosiologisk studie*. Oslo: Olaf Norlis Forlag
- Paasche, F. (1886 – 1943) & Strömback, D. 1958: *Møtet mellom hedendom og kristendom i Norden. Olaus Petri - forelesninger ved Uppsala universitet våren 1941*. Oslo: Aschehoug & Co.

Nettsteder:

Store Norske Leksikon

- <http://snl.no/hermeneutikk> (Besøkt 24.04.13)
- [http://snl.no/Friedrich Schleiermacher](http://snl.no/Friedrich_Schleiermacher) (Besøkt, 24.04.13)

- <http://snl.no/kardinaldyder> (Besøkt 15.10.12)
- <http://snl.no/grid/amnesti> (Besøkt 15.10.12)
- http://snl.no/.nbl_biografi/H%C3%A5kon_4_H%C3%A5konsson/utdypning (Besøkt 15.08.12)

Den Katolske Katekisme, katolsk.no

- http://www.katolsk.no/tro/kkk/k3_07 Besøkt 12.01.12
- http://www.katolsk.no/tro/kkk/k3_07#h5 Besøkt 18.01.12
- http://www.katolsk.no/tro/kkk/k3_07#h7 Besøkt 10.11.12
- www.katolsk.no/tro/kkk/k3_7#h2 Besøkt 11.11.13
- http://www.katolsk.no/tro/kkk/k3_07#h5 Besøkt 10.11.12
- http://www.katolsk.no/tro/kkk/k4_01 Besøkt 29.10.12

Bibelen, bibel.no

- Forkynneren 9:4, <http://www.bibel.no/nb-NO/sitecore/content/Home/Hovedmeny/Nettbibelen.aspx?query=QHbJxEThcxTeoEghHKosdnWxoZXMAJkQmKdeeXIg4gsmz+uCR2U9F4Zs2/CHVDD+#.UKEeuIcmaQk> (besøkt 11.11.12)
- <http://www.bibel.no/nbNO/sitecore/content/Home/Hovedmeny/Nettbibelen/Bibeltekstene.aspx?query=yYAOW1g5DEgYQbwhVIg0ipiXGbEx6AkLfcEVit4T9FkvQtYW52m9FMz0U69iq6fb> (Besøkt 14.02.12)
- <http://www.bibel.no/nbNO/sitecore/content/Home/Hovedmeny/Nettbibelen.aspx?parse=Matt%205#.UJo3wMUMapB> (Evangeliet etter Matteus) (Besøkt 01.11.12)

Vatican.com

- http://www.vatican.va/archive/ccc_css/archive/catechism/p3s1c1a7.htm (Besøkt 01.06.12)

Prudentius, A. C *Psychomachia* (sjelens kappestrid) 400

- http://ecommons.luc.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1371&context=luc_theses&sei-redir=1&referer=http%3A%2F%2Fwww.google.no%2Furl%3Fsa%3Dt%26rct%3Dj%26q%3Dpsychomachia%2520av%2520prudentius%26source%3Dweb%26cd%3D4%26ved%3D0CD8QFjAD%26url%3Dhttp%253A%252F%252Fecommons.luc.edu%252Fcgi%252Fviewcontent.cgi%253Farticle%253D1371%2526context%253Dluc_theses%26ei%3DWRx9Ue2mHYa7Pdm6gfgP%26usq%3DAFQjCNEGYOlqvaegkFXcyh7Be4r91zqsog#search=%22psychomachia%20av%20prudentius%22 Besøkt 25.04.2013